NARODNA STARINA

URED IO Dr JOSIP MATASOVIĆ

20

Poštarina plaćena u gotovu. Doštampano godine 1930.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6. pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 36·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 27·—. Pretplata se plaća unapred!

SADRŽAJ 20. SVESKA:

	Str.
Većeslav Heneberg: Gradine i gradišta po Medvednici (sa 4 slike)	129
Većeslav Heneberg: Ruševine Susedgrada (sa 9 slika)	137
Dr. Artur Schneider: Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu (sa 27 slika)	149
Dr. Josip Matasović: Iz ekonomske historije 1754.—1758.	181
Dušan D. Vuksan: Crnogorski praviteljstvujući senat	191
Dr. Andrija Spiletak: † Msgr. Matija Pavić (sa 1 slikom)	199
Dr. Mirko Kus-Nikolajev: Naši muzeji	200
Dr. Vlad. R. Petković: Portreti iz Psače (sa 2 slike)	202
Gjuro Szabó: „Diptihon" zagrebačke kaptolske riznice (sa 1 slikom)	204
Gjuro Szabó: Julije Hühn (sa 5 slika)	206
Dr. Stjepan Škreb: Zagrebački potresi (sa 1 slikom)	209
Publikacije	211
Bilješke	216
Privatni promicatelji Etnografskog Muzeja u Zagrebu	221

NARODNA STARINA GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA.

„EDICIJE MUZEJA GRADA ZAGREBA" UREĐUJE PROF. GJURO SZABO

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13., 15., 16. i 18. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

* Za raširenje i napredak »Narodne Starine« zauzeli su se u posljednje vrijeme ova gg.: Pavao Horvat, ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu; Stjepan Subašić, posjednik, Bugojno; dr. Vojislav Radovanović, prof. univ., Skoplje; fra Ante Gnječ, župnik, Pasićina; Otmar Gerić, kot. akcesista, Čakovec; dr. Milivoje Pavlović, docent universiteta, Skoplje; Hamdija Kreševljaković, profesor učiteljske škole, Sarajevo; Mirko Stanisavljević, grad. r. savjetnik, Zagreb; dr. Ćiro Truhelka, prof. univ., Skoplje; dr. Leander Brozović, veterinar, Kutina; dr. Milan Prelog, prof. univ. i dekan filosofskog fakulteta, Skoplje; dr. Albert Spiler, liječnik, Maruševac; Većeslav Heneberg, kustos muzeja, Zagreb; dr. Jozo Petrović, kustos muzeja, Beograd; Salih Mešić, prokurist Prve hrvatske štedionice u Sarajevu; A. Makanec, vel. župan u m., Zagreb; Ante Perković, vel. župan, Dubrovnik; dr. Vasilj Popović, profesor universiteta u Beogradu; prof. Vladimir Tkalčić, upravnik Etnografskog Muzeja, Zagreb; dr. Niko Krković, odvjetnik u Zagrebu; dr. Juraj Andrassy, sveuč. prof., Zagreb; prof. Antun Jiroušek, ravnatelj muzeja za umjetnost, Zagreb; A. Kovačević, upravitelj Prve hrvatske štedionice u Sarajevu; dr. Franjo Mandić, profesor, Zagreb; Gustav Pexidr-Srića, ravnatelj gimnazije u m., Novi Vinodol; dr. A. Schneider, sveuč. prof. u Zagrebu; Vladimir Kirin, docent tehničkog fakulteta i ravnatelj Zemaljske Tiskare u Zagrebu; prof. Gjuro Szabó, ravnatelj Muzeja Grada Zagreba.

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

„OMLADINA“
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
IZDAJE NA SVIJET:
DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA
U ZAGREBU
Uređuju: Dr. I. ESIH i Dr. B. JURIŠIĆ
GODIŠNJA PRETPLATA 40 DINARA
UPRAVA:
ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA 33

PRIMARIUS
Dr. MATO ŠARČEVIĆ
specijalista za ortopedijsku kirurgiju
otvorio je ordinaciju u
ZAGREBU, BOŠKOVIĆEVA 18.
TELEFON 28—11
te ordinira od 4—5 poslije podne.

PRIRODA
POPULARNI ČASOPIS HRVATSKOG PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA
Izlazi svaki mjesec osim srpnja i kolovoza. Pretplata stoji 40 dinara godišnje.
UREDNIK: **Dr. MIROSLAV HIRTZ.**
UREDNIŠTVO I UPRAVA:
ZAGREB, DEMETROVA ULICA 1

Molimo prijatelje „Narodne Starine“, da nam pošalju adrese novih pretplatnika i povjerenika.

UPRAVA »NARODNE STARINE«
ZAGREB 6, POŠT. PRETINAC 14

„EDICIJE MUZEJA GRADA ZAGREBA“
UREDNIK: PROF. GJURO SZABO
Prospekte šalje i prima narudžbe:
RAVNATELJSTVO MUZEJA GRADA ZAGREBA
ZAGREB
Umjetnički Paviljon.

„ETNOLOŠKA BIBLIOTEKA“
UREDNIK: PROF. VLAD. TKALČIĆ
Prospekte šalje i prima narudžbe:
KNJIŽARA VASIĆ
ZAGREB
Strossmayerov trg 8

М. ЛАСКАРИС

Византиске принцезе у средњевековној Србији

Beograd 1926, str. 136. Cijena 30 dinara. Može se dobiti u Beogradu u knjižarnici S. Cvijanovića, a u Zagrebu u knjižari Z. i V. Vasića, Strosmajerov trg 8.

Ova je knjiga doktorska disertacija Dra M. Laskarisa sada vanrednog profesora za istoriju balkanskih naroda na Universitetu u Solunu, dopisnog člana »Slavenskog Ustava« u Pragu i »Scholl of slavonic studies« Universiteta u Londonu.

Stručna mnijenja:

»... Un modèle de critique et de méthode ...« H. Grégoire, Prof. Univ. u Bruxelles-u, u časopisu Byzantion, II (1926), str 600.

»This is the first historical work written in Serb by a Greek, a hopeful symptom of a better mutual understanding of these two neighbouring peoples. The author, a nephew of the eminent economist Professor Andrea des, has studied at the Belgrade University ... All well-wishers of Coth countries will wellcome this painstaking book ... as auspicium melioris aevi, when Athens and Belgrade will know one another better«. Dr. William Miller, u časopisu Journal of Hellenic studies, XLVII (1926), str. 266—267.

»... Die Arbeit eine klare, von echt historischen Geiste getragene Darstellung der byzantinisch-serbischen Beziehungen, soweit sie sich an die Heiratsverbindungen der Fürstenhäuser anknüpfen lassen. Wo mit fremden Ergebnissen gearbeitet wird, sind sie stets kritisch geprüft und gesichtet, schliesslich wird stets mit Vorsicht und Geschick ein positives Resultat formuliert. Dazu kommen noch eine stattliche Reihe neuer und selbständiger wissenschaftlicher Ergebnise: im ganzen eine höchst erfreuliche Leistung, zu der man den jugendlichen Gelehrten, dem durch das Vertrauen der griechischen Regierung schon eine verantwortungsvolle Lehrtätigkeit an der neuerrichteten Universität in Saloniki übertragen worden ist, wohl beglückwünschen kann«. Dr. F. Dölger, Docent Univ. u Münchenu, u Byzantinische Zeitschrift, XXVII (1927) str. 135—136.

»... Kniha jest poutavě psana a založena na bohatém materiálu pramenném.« T. Saturnik, Prof. Univ. u Pragu, u Sborniku Věd právnjh a státnih XXIX (1929), str. 177.

»... Knihu, přinašejcí mnohé zajímavé doklady te kultuře a mravům balkanskeho středověku, přečte si se zájmem a užitkem i neodbornik«. Dr. H. Ripka u časopisu Slovanský Přehled, XIX (1927), str. 146.

»... Cela Laskarisova studija je lepa prinova srpskim vizantološkim studijama, kuda spada po jeziku, i ja se čvrsto uzdam da će pisac, Grk, otvoriti s njom, kao s odličnim početkom, seriju grčkih vizantioloških rasprava, u kojima će biti dostojno upotrebljena i slovenska istorijska literatura«. N. Radojčić, Prof. Univ. u Ljubljani u praškoj Slaviji VI (1927), str. 192.

»... Delo M. Laskarisa predstavlja resno zgodovinsko raspravo in nikdo ne bi prisodil, da je začetniška doktorska disertacija. Zapaža se popolna objektivnost in logična oštrina kritike ...« Dr. N. Županić, direktor Etnografskeg Muzeja u Ljubljani u časopisu Etnolog I (1927), str. 166.

»... Daleko bi nas odvelo da iznosimo sve novine iz disertacije g. Laskarisa i da ističemo sve što je ona donela našoj nauci i učinila za bliže i bolje poznavanje naše prošlosti ... Učenik naših universiteta, zagrebačkog i beogradskog, i naših odličnih profesora i naučenjaka gg. Stanoja Stanojevića, Ferde Šišića, Vladimira Ćorovića i Aleksandra Belića, prof. Laskaris izvrsno poznaje našu prošlost, i sadašnjost, odlično vlada našim jezikom, i jedan je od najvećih prijatelja našeg naroda ... Znalac mnogih jezika, poliglot u pravom smislu te reči, sa odličnom naučnom spremom, velikim darom i uvek budnim naučnim interesom, a uz to Grk po narodnosti, sin jedne balkanske nacije, čija je prošlost najsjajnija i čiji je politički i kulturni uticaj na druge balkanske narode veliki i nesumnjiv, g. Laskaris je bio u prvom redu pozvan da ispituje prošlost celoga Balkana, da se bavi proučavaniem istorije svih balkanskih naroda i njihovih međusobnih odnosa i veza ...« Đ. Sp. Radojičić u reviji Riječ od 28. IX. 1929.

Naši pretplatnici neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti predplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja predplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

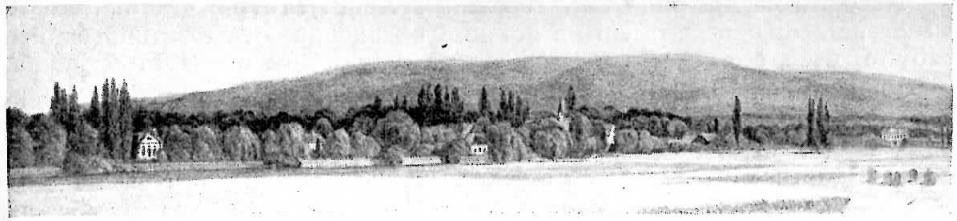

VEĆESLAV HENEBERG: GRADINE I GRADIŠTA PO MEDVEDNICI

U doba romantike svijet je obuzela silna čežnja za životom. Sve se tada gubilo u čuvstvu i u osjećajima punima fantastičnih sanja. Rađala se težnja za nepoznatim, zagonetnim i tajanstvenim, sve do sfera religiozne mistike. Opirući se racionalizmu unosi romantika u svijet i u nauku poimanje nacije kao živog organizma i gleda u životu naroda tajanstveno bivanje niklo iz neznanih sila svijeta, iz tamnog krila zemlje i misterioznog toka vijekova. Zato ona i gleda u historijskim događajima ograničan razvoj i emanaciju narodnoga duha te se, idealizujući davna vremena i primitivni život, oduševljava prošlošću i dalekim egzotičnim zemljama. Poezija se tada zanosila Homerom, Osijanom i Šekspirom, Edom, škotskim baladama, španjolskim romansama i jedrom dikcijom narodne pjesme južnih Slavena.

U tuđim tek izdaleka poznatim krajevima, na Korzici, u Dalmaciji, na otocima grčkoga arhipelaga i u bajnom svijetu Istoka zapadnoevropski svijet je gledao s udivljenjem narode, koji daleko od civilizacije žive starinskim priprostim i prirodnim životom.

Kako je bila konzervativna i reakcionarna u svom pogledu na svijet, romantika je duboko osjećala tradiciju, i naročito se oduševljavala srednjim vijekom, gajila kult nacionalne prošlosti te tražila svoj ideal u herojstvu i viteštvu.

Zanoseći se sjajem, veličanstvom i mističnom svemoći crkve pada u duboki religiozni osjećaj. U historijskim spomenicima gleda svjedoke starine i slavne prošlosti i po njoj sudi veličinu naroda i zadatka, što im ga je sudbina namijenila. Ovakim svojim shvaćanjem dala je romantika uza sve svoje pogrješke i nastranosti nove i snažne impulze nauci, a u tome je njezina velika pozitivna vrijednost. Društveni i kulturni odnosi, nacionalno i državno pravo, čitav razvoj narodnoga života, pa i svi ostali historijski i socijalni problemi tada se iz temelja istražuju i proučavaju. Detaljno se razrađuje prošlost pojedinih naroda, piše se nacionalne i specijalne historije, a stari se spomenici sve više skupljaju u naročite zbornike i redaju u čitave serije naučnih edicija. Odgonetava se stara pisma, otkriva se nepoznati svijet staroga orijenta, prevode se kineski, perzijski, indijski i arapski pjesnici i pokreće se homersko pitanje. Bopp svojom gramatikom osniva komparativnu filologiju, Grimm germanistiku, Savigny sa svojim učenicima stvara pravnu historiju. Oba brata, Jakob i Wilhelm Grimm svojim radom uvode narodnu priču u knjigu i nauku, a u isto vrijeme pokreće Pertz grandiozna Monumenta Germaniae.

Naročitu pažnju bude tada ruševine srednjevjekovnih gradina, što se usred šuma dižu na strmenitim gorskim obroncima. Braća Grimm sabiru jezovite priče, što se od usta do usta na daleko šire o pustim zidinama.

Pučka mašta vidjela je oko njih u dubokoj sjeni šumskog zelenila strašne prikaze, noćne sablasti i začarana bića, što čuvaju ukleto blago. U tajnim hodnicima i neznanom podzemlju gradina zlobne aveti lako mogu da upropaste nedužna čovjeka[1]. Nauka tada gleda u ruševinama dvorove pradjedova, djela silnoga pokoljenja, koje je visoko po gorama gradilo svoja orlovska gnijezda. Stoljeća su prošla, gradine se rasule, a danas njihove ruševine stoje kao slike iz carstva priča[2]. No nauka se hvata i realnih historijskih fakata, istražuje stare povelje i kronike te kupi vijesti o zidanju tvrdih gradova, priča historiju njihovih gospodara, silnih vladara ili opakih zlotvora i razbojnika, raspreda genealogiju viteških radova nu motri i građu, smještaj i sastav kula i palača te pripovijeda o životu, što je nekoč bujao u tim tvrdim zidinama. I tada pod dojmom romantike nastaje nauka o istraživanjima srednjevjekovnih gradina. U putopisima i u žurnalima sve više se opisuju stare ruševine, a potkraj XVIII. stoljeća izlaze u velikom formatu i bakropisima opremljena djela o njemačkim i češkim gradinama[3]. Početkom XIX. stoljeća pišu se opsežna djela o njemačkim i austrijskim gradinama srednjega vijeka. U njima se prikazuje ljepota i čar prirode okolo starih ruševina, a historijski podaci isprepliću se neobičnim zgodama narodne priče ili predajom starih kronika. Sve više raste zanimanje za historijsko pričanje o ruševinama iz srednjega vijeka, što puni i lijepu i naučnu knjigu onoga vremena[4].

Romantika rađa u Slavena ideje o moći i veličini gorostasnog slavenskog svijeta i stvara novu nacionalnu poeziju i nauku. Otac slavistike Dobrowský 1789. izdaje zajedno s historikom Pelclom »Fontes rerum bohemicarum«, a početkom XIX. stoljeća, 1806. godine šalje u svijet svoga »Slavina«, poruku iz Češke svim slavenskim narodima,prinose njihovoj karakteristici, poznavanju njihove mitologije, povjesti i starina, literature i jezika u svim narječjima. U Pragu počinje 1827. izlaziti »Časopis českeho Museumu«, docnije pokreće Palacký »Archiv Česky«, a Boczek priređuje izdanje diplomatara moravskoga i češkog. Češka se nacionalna nauka sve više razvija, a javljaju se i Hankini falsifikati, karakteristična pojava romantičnog patriotizma. Historiju češku piše Pelcl, zatim izlazi klasično djelo Palackoga, a Šafařikove »Slovanske starožitnosti« postaju evanđelje svih Slavena. U Varšavi se 1800. osniva Towarzystvo przyjacilóv nauk, da čuva duhovnu vezu s prošlošću i da u narodu podržaje stare tradicije, a grof Potocki ističe, da dužnost zove Poljake, da sabiru sve što može svjedočiti o slavi poljske prošlosti, pa Roczynski u Poznanju izdaje poljski Codex dyplomaticzny. U Rusiji se osniva 1804. Moskovsko društvo za historiju i starine, da štampa slavenske ljetopise, naročite naučne komisije izdaju zbirke starih ruskih gramota, a 1829.

[1] Deutsche Sagen, herausgegeben von den Brüdern Grimm I.-II. Bd. II. Auflage, Berlin 1865.—6. Među pričama o tajanstvenim pojavama na starim gradinama nalazi se u Bd. I. S. 189. i priča o sablastima na gradu Kočevju u Sloveniji.

[2] Gotschalck, Die Ritterburgen und Bergschllösser Deutschlands II. Auflage Halle 1815. I. Bd. S. III. etc.

[3] Ta djela navodi Gotschalck l. c.

[4] Za njemačke gradine citirano djelo Gotschalckovo, a za Austriju Sartori: Die Burgvesten der österreichischen Monarchie. Brünn 1819. Bd. I.-VI.

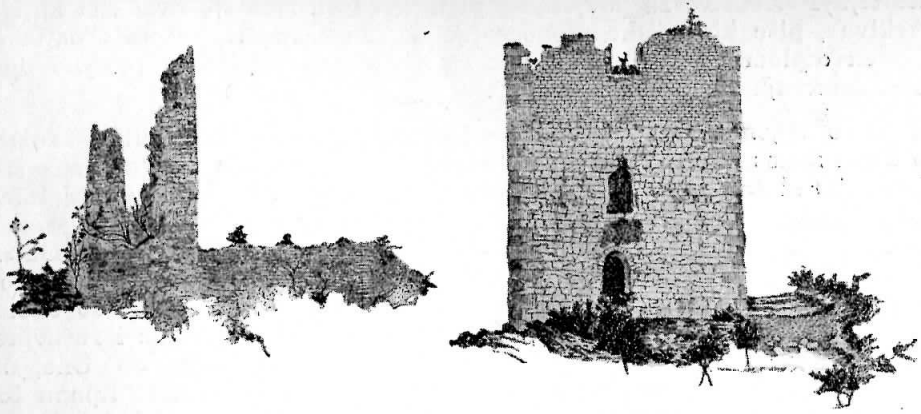

Medvedgradske kule, snimio i risao M. Novak 1840. Sa »Obrisa Medvedgradskeh razvalinah« u Kukuljevićevu» Arkivu za povjestnicu jugoslavensku« knjiga III. UZagrebu 1854.

godine izlazi čuvena Karamzinova Historija ruskoga carstva[5]. U to isto vrijeme bečke publikacije već zahvataju u historiju južnih Slavena, a Fejérov »Codex diplomaticus Hungariae« sistematski donosi i dokumente partium adnexarum.

Sav taj evropski naučni rad prate Gaj, Brlić, Kuzmanić, Mlinarić i ostali naši preporoditelji, s naročitim se veseljem obaziru na edicije slavenskih naroda, sami skupljaju i opisuju stare spomenike, iznose ih u »Danici«, u »Kolu« i u ostalim našim publikacijama. Pišu se članci o dogodovštini Velike Ilirije, donose se povelje pisane narodnim jezikom, govori se o čuvanju i o vrijednosti starina ,opisuju se narodni običaji, a osamljeni seoski župnik Ivan Švear »vrućoželjno« piše Ogledalo Iliriuma i 1842. »po dugotérpnom poslu« na svjetlo daje četiri volumena ove prve narodnim jezikom pisane hrvatske historije. U Švearovom djelu redaju se za antikno doba obilni citati iz klasičnih autora, a za docnije vrijeme niže se prvi put u hrvatskom prevodu per extensum od reda povelja za poveljom. To je još tehnika starije, renesansne historiografije, no sve ostale karakteristike i nada sve silna ljubav za »dogodovštinu Ilirah, zatim Slavinah, a najposlije Horvatah i Serbaljah zvanih« očito dokazuje romantiku Švearovog djela. I njega i sve ostale oduševljene amatere svojim ozbiljnim radom doskora nadmašuje Ivan Kukuljević Sakcinski, za koga se već 1847. godine zna, da se »a pluribus iam annis in conquirendis datis historicis patriae huius nobili zelo desudat«. Za bana Jelačića kao državni arhivar prima u budimskim arhivima hrvatske spise, a docnije na svojim putovanjima po našim i po stranim krajevima sabire silno naučno blago. Po arhivima proučava, prepisuje i skuplja mnoštvo dokumenata, stvara biblioteku od dvanaest tisuća knjiga zbirku od tisuću rukopisa i šest tisuća povelja, a naročitom pažnjom kupi stare isprave te osniva najbogatiju zbirku glagolskih spomenika. Kukuljević sabire djela naših starih pisaca, pjesnika i umjetnika, kao pravi romantik snuje o grandioznim naučnim edicijama,

[5] Isp. Dr. Milan P r e l o g: Slavenska Renesansa. U Zagrebu 1924.

utemeljuje »Društvo za povjesnicu jugoslavensku« ,izdaje dvanaest knjiga »Arkiva«, piše historijske monografije, a »Jura regni«, »Acta croatica«, »Codex diplomaticus« i Regesta documentorum« obilni su plodovi njegova sabiranja historijskih izvora[6].

U to vrijeme, kad Zagreb postaje središte nacionalne kulture, dolazi do nas i zanos za stare gradine i za ruševine srednjega vijeka. Gaj počinje svoj rad knjižicom Die Schlösser bei Krapina in Kroatien, a 1829. izlazi »Pesma saloztna zpevana vu podrtinah grada ztaroga; od Mathiszona. Iz nemskoga vu horvatzki jezik prenezshena. Ludvik od Gaj«.[7] U dvadesetim godinama XIX. stoljeća vozi se krajiški školski direktor Julije Fras u četveropregu po karlovačkoj krajini i od škole do škole, od sela do sela sabire topografske podatke, opisuje gradine i ruševine, bilježi natpise i sve ostale preostatke prošlosti od mora do Une, od Zvonigrada do Karlovca i do Žumberka te izdaje izvrsnu »Potpunu topografiju karlovačke vojne krajine«, djelo izrađeno zdušno i tačno i prepuno vijesti o gradinama onih krajeva.[8] Za krajiške se gradove zanima i penzionirani pukovnik Ernest Gideon barun Maretich de Riv Alpon, sabire historijske podatke o najvažnijim gradinama, gradovima i kulama u sjevernom kraju prekokupske Hrvatske, od Siska, Petrinje i Topuskoga do Karlovca, Cetina i Slunja i do opatije sv. Nikole u Gackoj[9]. On sprema i historiju Like, no premalo poznaje kritiku i piše naskroz diletantski pa je njegov rad karakterističan, ali nije od naučne vrijednosti. Njegove rukopise uredjuje docnije Eduard Breier, autor mnogih romantičnih njemačkih novela iz hrvatske prošlosti i narodnog života te ih štampa u njemačkom časopisu »Croatia«, što ga u Zagrebu 1839.—1842. izdaje Franjo Suppan. To su sve još prvi počeci istraživanja starih gradina u nas i već u tim istraživanjima javljaju se i gradine po Medvednici, gdje Medvedgrad na dogled Zagreba već odavna vlada fantazijom Zagrepčana, a u doba romantike njegove ruševine živo zanimaju ljubitelje starina. I barun Maretić sabire podatke o prošlosti Medvedgrada, istražuje njegove zidine te sastavlja i neki tlocrt njegovih ostataka. Nakon Maretićeve smrti sređuje sve to Eduard Breier te izdaje prvi opis

[6] Smičiklas: Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Rad Jugoslavenske Akademije. 110.

[7] Unterhaltungsblatt. Beilage zur Agramer Zeitung 1829. S. 197.

[8] Fras izdaje u Karlovcu 1830. najprije Merkwürdigkeiten oder historisch-statistisch-topographische Beschreibung der Karlstädter Militärgrenze. Ein nützliches Lesebuch zur Kenntniss dieses Landes für die Jugend des oesterreichischen Kaiserstaates. Docnije preuređuje i popunjuje to djelo te u Zagrebu 1835. izdaje svoju glasovitu knjigu Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze mit besonderer Rücksicht auf die Beschreibung der Schlösser, Ruinen, Inscriptionen und andern dergleichen Ueberbleibseln von Antiquitäten nach eigener Anschauung und aus den zuverlässigsten Quellen dargestellt für Reisende, und zur Förderung der Vaterlandsliebe. Drugo izdanje izlazi nepromijenjeno u Zagrebu 1850. O Frasu isporedi Vjekoslav Dominković: Julije Fras. Napredak. Tečaj 43. U Zagrebu 1902. str. 732. — Ivan Martinović: Hrvatsko slavonske zemaljske školske komisije i školski ravnatelji. Zagreb 1915. Str. 134.

[9] Historische Uebersicht der merkwürdigsten Burgen, Schlösser und Thürme im Norden des transcolapianischen Kroatiens welches ehedem Sumbra, dann Guercha d. i. Goricza später aber Ducatus Maroniae genannt wurde. Aus den hinterlassenen Schriften des pensionirten Herrn Obersten Freihern Maretich von Riv Alpon. Mittgetheilt von Eduard Breier. »Croatia«, Zweiter Jahrgang 1840. S. 99. — O Maretiću isp. u Stanojevićevoj »Narodnoj Enciklopediji«.

Ivan pl. Kukuljević Sakcinski (vjerovatno 60-tih godina XIX. stoljeća; iz Hühnovih fotografija, sada u Muzeju Grada Zagreba).

medvedgradskih ruševina[10]. Nakon romantičnog opisa prirode nabrajaju se događaji iz prošlosti grada, no u njima se unatoč citata ispod teksta ne smiju tražiti tačna i kritički donesena historijska data, jer sve je to samo osnova, na kojoj fantazija gradi slike velike prošlosti i budi patriotsko oduševljenje.

Da bude romantika Medvedgrada potpuna Eduard Breier donosi još i priče iz Hrvatske i u opisu svoje ekskurzije na Medvedgrad u godini 1827. priča inače nepoznatu narodnu priču o okrutnosti posljednjega medvedgradskog gospodara, koji je svoju vlastitu ženu okrivio s nevjere i »nesretnu gospodaricu grada« bacio u podzemnu tamnicu, gdje joj nevidljive ruke donose hranu i ona sa svojim sinom, koji je u tamnici došao na svijet, samo čudom ostaje živa[11].

U istočnom kraju Medvednice, u Mariji Bistrici kod opata Krizmanića, u Omilju kod Stauduarovih i drugdje kod roda i prijatelja često se sastaju Gaj, Babukić, Rakovac, Stjepan Mlinarić, Vraz i ostali ilirski književnici i u tom se društvu javlja interes za ruševine Zelingrada, što se diže ukraj šumskoga puta iz sv. Ivana Zeline u Mariju Bistricu. I Stjepan Mlinarić prikazuje u »Danici Ilirskoj« prošlost toga grada, priča o njegovim ruševinama i opisuje zelinsku špilju, gdje mašta sluti silnu dubinu i tajanstvenost

[10] Geschichtliche Darstellung der Ruinen von Medvedgrad. »Croatia«. Erster Jahrgang 1839. S. 349.

[11] Sagen aus dem Lande der Kroaten. Von Eduard Breier. Ibid. S. 206.

podzemnoga jezerca, a na koncu se osvrće i na nedaleke ruševine grada Psarjeva[12].

Prve ozbiljne i vrijedne naučne radnje o gradinama na Medvednici dao je Kukuljević u monografiji o Medvedgradu i o Susedgradu. Njegovi Dogadjaji Medvedgrada, izdani u Arkivu[13], odlična su historijska radnja osnovana na vrelima i kritično napisana, a nije ni danas još zamijenjena novijim i potpunijim prikazom Medvedgrada i njegove historije. Na koncu rasprave skupljeni su izvori i narodne pripovijesti o Medvedgradu, jer i Kukuljević je još uvijek romantik. Same ruševine on ne proučava, ali zato raspravi dodaje »Obris medvedgradskieh razvalinah« s tumačem i litografijom dviju kula, što ih je snimio i risao M. Novak 1840. Ovu raspravu izdao je Kukuljević u posebnim otiscima, a njima je dodao vrlo lijepu litografiju »Šestine s Medvedgradom snimljeno s brda Dubravska Krčevina«, a risao i snimio ju je Mirko Bogović, dok ju je rezao i litografirao Louis Hochbaum. Posebna posveta ovih separata »Veselomu družtvu medvedgradskieh gostah, koji dne 27. Svibnja 1854. objedovaše na razvalinah Medvedgrada«, daje nam slutiti, kako se zabavljalo romantički raspoloženo najuglednije zagrebačko društvo onoga vremena.

Kukuljević je istraživao još i Gradište u Trnavi kod Markuševca[14], a kad je pisao o zagrebačkoj prvostolnoj crkvi u časopisu »Croatia« 1842., u »Luni« 1844. i u posebnoj svojoj monografiji zausput je prvi nakon Krčelića spominjao i castrum zagrabiense[15].

Govoreći o gradinama i gradištima, što se dižu po obroncima Medvednice valja uz Kukuljevića istaknuti i njegovog druga u radu majora Miju Sabljara. Po svom djelovanju on je jedan od prvih naših naučnih sabirača, on je osnivač mnogih i prirodopisnih i historijsko-arheoloških zbirka narodnoga muzeja u Zagrebu. Na svojim putovanjima Sabljar sabire i prirodnine i starine te bilježi topografijske podatke o naseljima. Sam ne izdaje ništa, ali mnoštvo znanja pruža drugima i ostavlja svu silu bilježaka. Te bilješke pokazuju, da je njega jednako zanimala i geografija i historija, rude, bilje i životinje, kao i rimski natpisi, stare gradine, historijske vijesti i narodno pričanje. Na Medvednici znade on sve gradine i pozna sve starine zapisuje njihovu tradiciju, riše Kukuljeviću plan Medvedgrada, od njega ostaje i plan Susedgrada, a usred gore na Tepčinoj špici istražuje i mjeri ostatke gradine i crkvine svetih apoštola.[16]

U posljednjim decenijima XIX. stoljeća minula je i kod nas romantika, amaterski rad zamjenjuje metodično i sistematsko istraživanje, sama se nauka sve više diferencira te pojedine discipline sve tačnije određuju područje svoga rada i zadaću svog istraživanja. Prehistorija skuplja ostatke davnih

[12] Stěpan Mlinarić: Razvaline od grada Zelina i tamošnja špilja. »Danica Ilirska«. Tečaj VII. 1842. Str. 146.

[13] Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga III. U Zagrebu 1854. Str. 33.

[14] Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Knjiga XII. Str. 157.

[15] Der Dom zu Agram. Von F. C. v. S. »Croatia« IV.-1842. No 31. Artikel 2. No 56. Der Dom von Agram »Luna 1844. S. 1. — Kukuljević Sankcinski Ivan: »Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb 1856.

[16] O Sabljaru i njegovom radu pisao je Lj. Vukotinović u Narodnim Novinama 1983. Prilog 115., Ljubić u Viestniku narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu za godinu 1870., zatim Hirc: Spomen listak Mijatu Sabljaru u »Viencu« 1896. god. na str. 818. i nekoliko redaka Szabo (Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji str. 8.), no sav život i rad ovog vrijednog naučnog radenika još nije prikazan.

kultura, klasična arheologija otkriva antikne starine, a historija sve više osvjetljuje život srednjega i novoga vijeka. Na Medvednici se nailazi na prvu kamenu sjekiru u selu Vidovcu 1866., sličnih starina nalazi se docnije na brdu Kobiljaku, kod Kašine, kod Marije Bistrice i drugdje po gori[17], a na

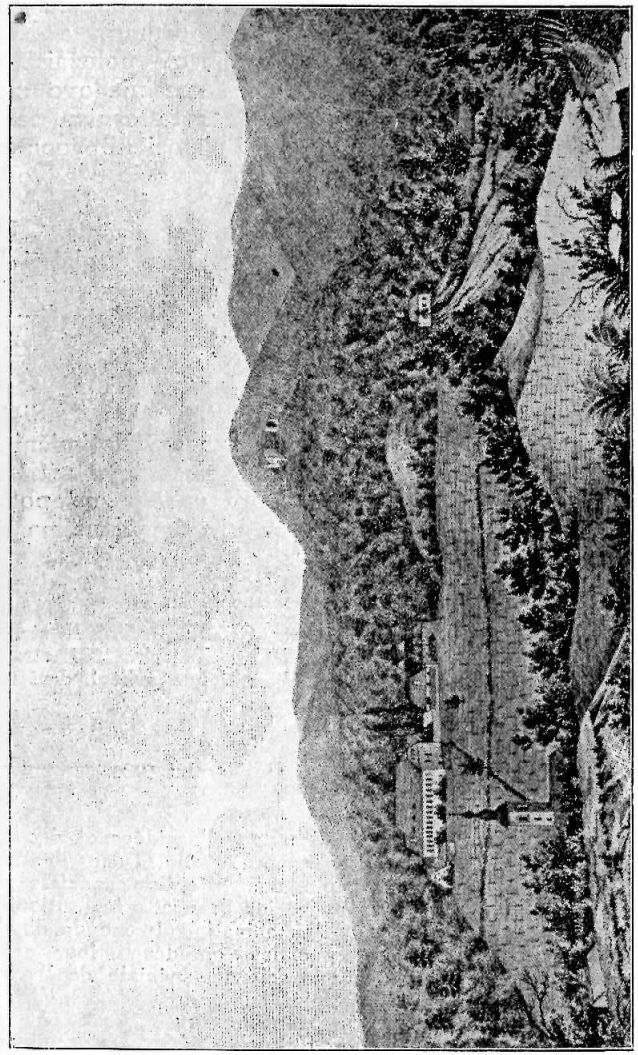

Šestine s Medvedgradom. Bogovićeva slika iz Kukuljevićevih Dogadjaja Medvedgrada od 1354.

Medvedgradu se tada našao i brončani kelt[18]. U Stenjevcu podno gore otkriva se uza staro naselje rimsko groblje[19], a na rimske kamene spomenike

[17] Jagić: Starine i njihovo znamenovanje. Književnik. God. III. str. 62. Ljubić: Popis arheologičkog odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Odsjek I. Svezak I. 35. a i drugdje.

[18] Ljubić: Ibid. I. 59. 8.

[19] Ivančan: Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu. Vjesnik hrv. arheološkog društva. Nova Serija III. 207. i IV. 228. Isto Purić. Vjesnik hrv. arheološkog društva N. S. VI. 172. Hoffiller: Predmeti iz rimskoga groblja kod Stenjevca. Ibid VII. 166.

s natpisima nailazi se po mnogim selima u dolinama između gorskih obronaka i u antiknim kamenolomima u Vrapču i u Crnoj vodi[20].

Uza sva ta istraživanja ne prestaje ni naučni interes za gradine po Medvednici. Tkalčić u svojoj velikoj zbirci »Zagrebačkih povjesnih spomenika« 1889. upoznaje čitatelja sa historijom zagrebačke okolice pa u tim člancima obradjuje i Medvedgrad i Susedgrad[21]. Bojničić godine 1890. traži po gradištima u Planini castrum Paganorum[22], a Klaić docnije pomoću arkivalija s uspjehom određuje njegov položaj[23]. Priloge za povijest grada Zeline skupio je Klaić, no same njegove zidine ostale su i dalje naučno neispitane. Prije velikoga rata osniva se u Zagrebu Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji te naučno ispitivanje Medvedgrada opet postaje aktuelno. Novi plan razvalina izradio je prof. Szabo. Taj nacrt i pokušaj Branka Šenoe da rekonstruira sliku nekadašnjeg Medvedgrada ulazi u Srkuljevu Povijest srednjega vijeka[24], da u školskoj knjizi bude primjer tvrdoga srednjevjekovnoga burga. Szabo je u svojoj knjizi »Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji« nakon dovršenih istraživanja detaljno protumačio medvedgradske zidine[25].

Ostale stare gradine po Medvednici nijesu još ni danas sasvim proučene, a pogotovu nijesu poznata interesantna stara gradišta, razasuta po obroncima čitave planine. Tako i danas, izuzevši letimični njihov pregled u planinarskom vodiču po Medvednici[26] nedostaje kritična i naučno fundirana odradba svih ostataka utvrđenih naselja na području gore Medvednice. Iza mnogih studija pokušaću u ovim člancima dati takovu obradbu.

---

[20] Brunšmid: Kameni spomenici.
[21] Tkalčić Monumenta Zagrabiae Vol. I. str. CLXXXIII. Vol. II. str. CXCVII.
[22] Viestnik Hrv. arheologičkoga družtva XIII. u Zagrebu 1891. str. 25.
[23] Klaić: Castrum antiquum Paganorum. Vjesnik hrv. arheol. društva Nova serija VIII. str. 10.
[24] Srkulj: Povijest srednjega vijeka. U Zagrebu, 1912. str. 195.-6.
[25] Str. 43.-48.
[26] Gušić: Medvednica. Planinarski vodič. U Zagrebu 1924.

Résumé. Au temps du romantisme des nouvelles idées et des nouvelles conceptions réveillent la science européenne à une vie nouvelle et dans l'enthousiasme pour le passé et pour les formes de la vie simple une attention spéciale est consacrée à l'étude de l'histoire. On commence à apprécier beaucoup les antiquités, les ruines des chateaux, les vieux chateaux occupent l'imagination du monde d'alors. Sur les vieux chateaux s'écrivent des oeuvres spéciales, on décrit leur passé, on essai d'expliquer leur architecture: il se crée une science spéciale de l'exploration des chateaux moyennageux. Le romantisme atteint les nations slaves elles aussi et la science slave se forme; tout cela influe de beaucoup sur le renouveau des Slaves du sud à l'époque illyrienne de Gaj. C'est alors qu'apparaissent les premiers explorateurs des vieux chateaux de la Croatie-Slavonie, une attention particulière attirent les chateaux de la Medvednitsa, montagne au nord de Zagreb. Après les premiers essais, l'historien Ivan Kukuljević Sakcinski explore d'une façon scientifique Medvedgrad, Susedgrad et les autres chateaux qui sont situés sur les coteaux environnants de Zagreb. Il est aidé, dans son entreprise, par M. M. Sabljar, premier directeur, du musée national de Zagreb, et, dans une epoque plus récente, les historiens et les archéologues collectionnent des monuments du passé dans les colonies et dans les carrières de la Medvednitsa. L'exploration des vieux chateaux ne cesse non plus, et les ruines de Medvedgrad deviennent ainsi le sujet des études scientifiques. Et comme tous ces chateaux ne sont pas encore assez décrits et étudiés d'une façon systematique, l'auteur de l'article ci-dessus essai de le faire dans une série d'articles.

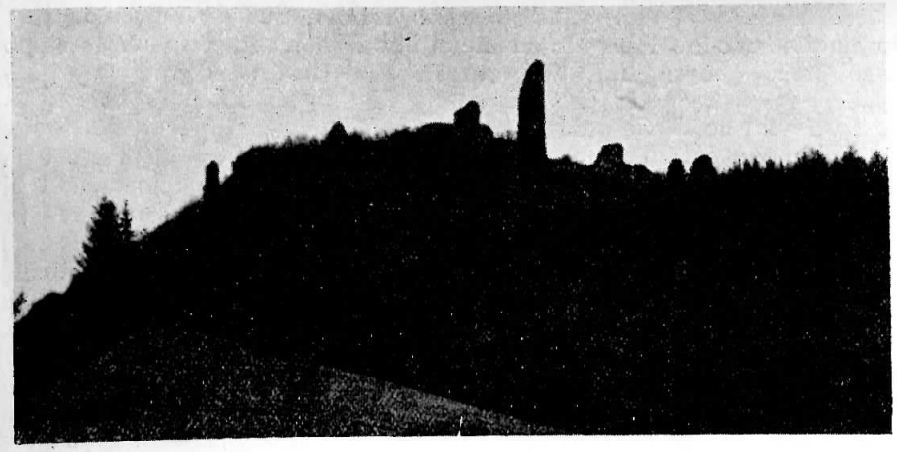

VEĆESLAV HENEBERG: RUŠEVINE SUSEDGRADA

I

Historija susedgradskih gospodara dobro je poznata, jer se u izvorima često spominju članovi različnih porodica s predikatom de Szomszéd ili de Szomszédvár, sve vlasnici grada i ogromnog susedgradskog imanja. Osim toga Susedgrad je nedaleko Zagreba, a njegova prošlost je povezana i s jednim krupnim događajem hrvatske historije, s poznatom seljačkom bunom od 1573. godine. Stoga su naši naučni radenici češće prikazivali susedgradske gospodare. Prvi je to učinio Kukuljević u svom djelu: Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj. Svezak I. (Zagreb, 1869.) Iza toga je Ljudevit Ivančan napisao genealogijske studije: Vratislav i pleme Aka i Potomci plemena Ake (u Vjestniku kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Godina VI. i godina VII. u Zagrebu 1904. i 1905.). I dr. Josip Hartinger prikazao je historiju Suseda u svojoj dizertaciji: Hrvatsko-slovenska seljačka buna godine 1573. (U Osijeku 1911.) Napokon je Šišić prigodom 350. godišnjice seljačke bune u »Jugoslavenskoj Njivi«, (G. VII. knjiga I. u Zagrebu 1923.) priopćio odličnu raspravu: Seljačka buna godine 1573. — To su sve naučne historijske rasprave o susedgradskim gospodarima, no nesmijemo zaboraviti ni Šenoin pjesnički prikaz Susedgrada u romanu Seljačka buna, jer je tek tim opisom oživjela prošlost Suseda.

I ako je poznata historija susedgradskih gospodara, o historiji susedskih zidina znamo vrlo malo. Zna se, da je Susedgrad stajao već 1287. godine pa sve do u XVII. stoljeće. Tada za vlastelina baruna Nikole Malakocija udariše na Sused pobunjeni seljaci, osvojiše ga, razbiše prozore i vrata i upališe grad. Ma da se docnije povela parnica, da se pronađu krivci i naknadi šteta, ostade grad pust, a potomci Malakocijevi podijeliše vlastelinstvo te posagradiše dvorove Lužnicu, Nove dvore, Janušević, Stenjevec i Jankomir.[1]

---

[1] Sabljarove rukopisne bilješke.

Premda se preko 400 godina boravilo u Susedu i premda je grad bio sjedište moćne i bogate vlastele, slika se njegova sačuvala samo na jednoj staroj geografskoj karti, što prikazuje hrvatske gradove i pobjedu kršćanske vojske nad Turcima u boju kod Siska 22. juna 1593. g.[2] Na toj karti vidi se Sava od Krškoga do Jasenovca, Kupa od Karlovca do Siska, a među ostalim rijekama ističu se Odra, Lonja i Čazma te Una do Bihaća i do Ripča. Rijeke, gore i šume, sva utvrđena mjesta, a i bitka s Turcima kod Siska i tabor kršćanske vojske kod Zagreba, sve je na njoj narisano, kako se risalo na geografskim kartama XVI. stoljeća.[3] Uza sve grješke u orijentaciji i distancama pojedinih mjesta, detalji te karte rađeni su s očitim poznavanjem samih lokaliteta i naročito su slike pojedinih gradova, a gotovo sve su risane u profilu, u glavnom dobre i dosta vjerne. U njima se, dakako, ne smije tražiti tačnost u svim pojedinostima, to su samo malene skice i pružaju tek najznačajnije karakteristike pojedinih gradova. I slika Susedgrada na toj karti također je samo shematična skica, ali se na njoj vidi, da se na južnoj strani grada dizala visoka i četverouglasta kula i da je uz veliku i dosta visoku palaču u gradu bilo i manjih zgrada. Donji zid zatvarao je predgrađe, u kom je također bilo nekoliko kuća, krovovi su bili visoki, prozori pravilno poredani, na bedemima su bile strijelnice, a kruništa nije bilo na gradu. Ova slika, što do sada nije bila ni zapažena ni upotrijebljena, jedina je, što se sačuvala iz vremena, kad je Susedgrad još bio čitav, te bar u glavnom pokazuje, kako je on tada izgledao i kako se imadu shvatiti njegovi zasuti i nejasni ostaci.

Naučni interes za Susedgrad pobudiše tek njegove puste zidine. Major Mijo S a b l j a r, prvi ravnatelj Hrvatskog narodnog muzeja i jedan od prvih istraživača naših starih gradova pokušao je da izmjeri susedske zidine. Sabljavov tlocrt, načinjen negdje 1855. godine, na prvi se pogled čini vrlo vjerojatan i tačan. Sabljar je opazio, da je Sused sastojao od dva dijela: od gornjega grada, gdje on uz istočni zid smješta neku veliku šesterostranu kulu i od donjega predgrađa, pred kojiim je urisao i veliki nasip. No isporedimo li taj tlocrt s ostacima zidova, što se još danas razabiru, brzo ćemo se uvjeriti, da je Sabljar svoj tlocrt tek od oka sastavio te su mu stoga detalji na planu pogrješni i nedostatni. Pogotovo osjećamo taj nedostatak, kad se sjetimo, da je tada, pred 75 godina od Susedgrada kud i kamo više zidova stajalo, nego li danas; što više, tada se nalazilo u gradu još i presvođenih podruma. Sam Sabljar nacrtao je na jednoj skici svedenim svodom pokriven podrum, na koji se naišlo na gradu 1853. godine. Taj je podrum bio dugačak 7.60 m i 4.75 m širok, a ulazilo se u njega s istočne strane. Pokraj ulaza bio je u debelom zidu

[2] Warhafftige Contrafactur / etlicher Städt / Schlösser vnd Flec)ken in Crabaten / welche der Erbfeind gantzer Christenheit der Türck / bey zwey Jarn hero hart betrengt vnd verhergt hat / sambt einer Ver..... gestalt die Christen durch Gottes Gnad / den XXII. Juny dieses XCIII Jars vor Sißeg / ein herlich Victoria erhalten haben / wie solches mäniglich bey der (Städt /) Schlösser vnd Flecken Namen allhie / gar lustig sehen vnd finden kan. Ispod karte je u četiri stupca njemački opis same bitke, a pod njim se sačuvalo i ime štampara: Gedruckt zu Augspurg / durch Hans Schultes / Brief..... dok se iz samog natpisa vidi godina štampanja 1593. Original te karte nalazi se u Sveučilišnoj Grafičkoj Zbirci, a fotografija u zbirci Povjerenstva za čuvanje historijskih spomenika u Zagrebu. U Breyerovom Pokusu bibliografije povjesti pobjede kod Siska 22. lipnja 1593. ova se karta ne spominje.

[3] Isporedi Groll: Kartenkunde II.

probijen i prozor, širok s nutarnje, a uzak s vanjske strane, posve nalik na onaj otvor, što ga još sada vidimo na gradu u zidu 15. Danas više nema tom podrumu ni traga te ne znamo, ni u kom se dijelu grada nalazio.

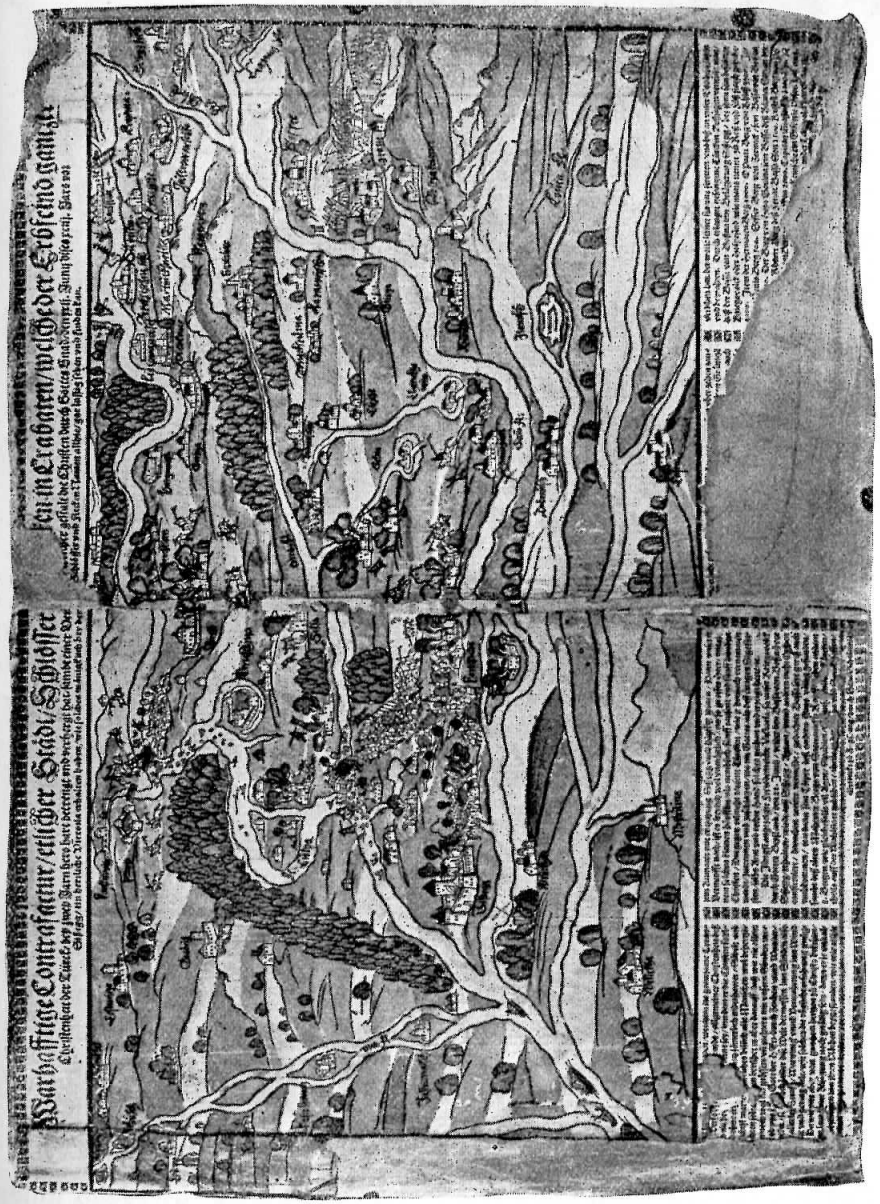

Savremeni letak o bitci kod Siska g. 1593. sa slikama hrvatskih gradova

Iz druge polovice XIX. stoljeća imamo i dva opisa susedgradskih ruševina. Prvi je kratki opis Kukuljevićev, štampan u djelu: »Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj«. Tu Kukuljević ističe, da je

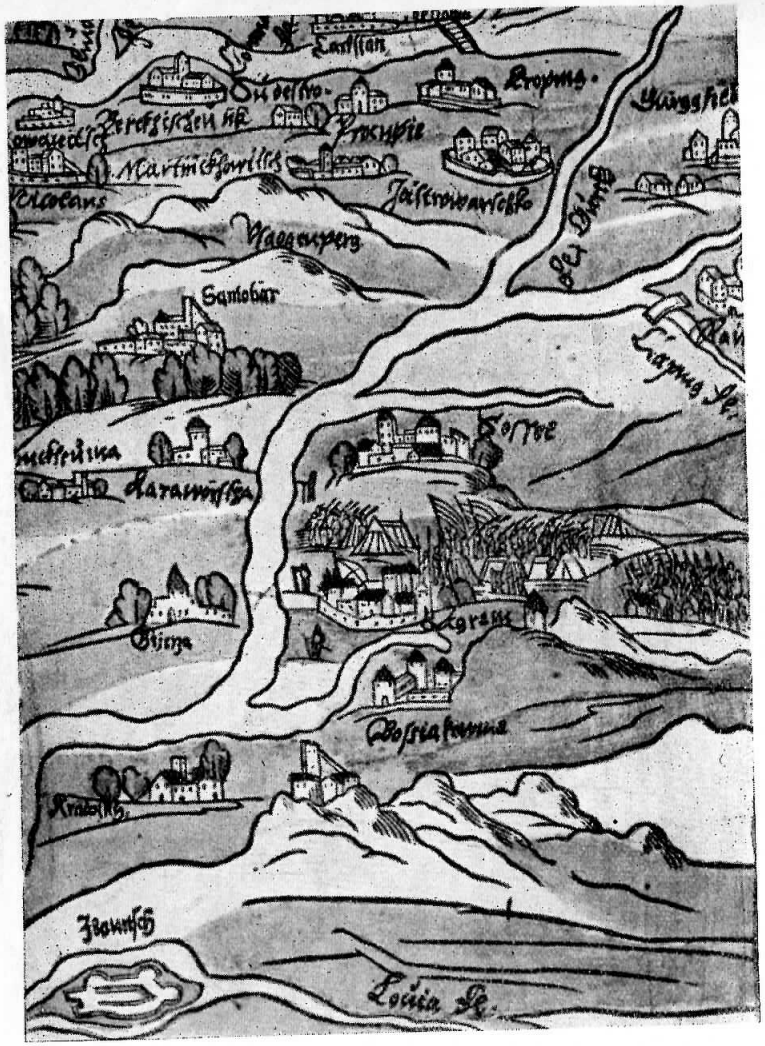

Dio priopćene karte bitke kod Siska sa Susedgradom i okolinom.

grad bio građen na dva sprata, da je imao po svoj prilici više tornjeva te iza gradske jame (»iza lagumah«) dva bedema. Ulaz u gornji grad nije bio posve razvaljen, kao što je danas, već je to bio ovisoki zid s velikom rupom odozdo, kao da su tu nekada bila glavna vrata. Napokon je Kukuljević tačno označio dužinu grada »od južnoga okrugloga tornja do sjevernoga braništa« sa 120 koraka. Osim toga misli Kukuljević, da je čitavo brdo, na kom grad stoji, bilo do svoga podnožja utvrđeno kulama i zidovima. Dakako da to nije vidio, jer tih zidova i kula nije nikada bilo.

Drugi je opis Augusta Šenoe u njegovoj Seljačkoj buni, štampanoj prvi put u »Viencu« 1877. godine. Poznato je, da se Šenoa za svoje romane bavio detaljnim historijskim studijem, upotrebljujući originalna dokumenta

Susedgrad 1593. Povećani isječak iz prijašnje karte

i proučavajući krajeve, u kojima se događala radnja. Stoga je vrijedno spomenuti njegovu vrlo lijepu poetsku rekonstrukciju Suseda i susedskoga kraja XVI. stoljeća, stvorenu na temelju dobrog poznavanja samih ruševina. Šenoa kaže, da Sused tvori vrh odugačkog brijega, a jezgra je grada četverouglasta građevina na dva poda. U njoj su bili gospodski stanovi, podrumi i tamnice, a podalje teku oko glavice kamene zidine, na četiri strane. Na svakom kraju da je bio ovelik toranj, a najjači da je bio onaj obli, što se prema jugozapadu tik do Save diže. U taj dio grada smješta Šenoa novi podrum i gospodarske zgrade, dok prema selu i cesti, na istočnoj položitoj strani bijaše iskopana duboka jama, utvrđena pleterom i šiljastim stupovima.Osim toga Šenoa znade, da je uz vrata, do kojih se preko jame dolazilo mostom, stajala stražarnica, zatim da se dolazilo u dvorište donjega grada, gdje su na zidovima stajali topovi, dok je u gornjem gradu bilo gornje dvorište. U tom dvorištu straga — veli Šenoa — bijaše toranj, baš onako, kako to nalazimo u Sabljarovom nacrtu, kojim se Šenoa jamačno također služio.

Još valja ogledati prvu fotografiju susedgradskih ruševina. Ta se nalazi u S t a n d l o v i m Fotografskim slikama iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. (Knjiga I. Str. 43. U Zagrebu 1870. godine.) Snimljena je valjda s tadašnjeg drvenog savskoga mosta kod Podsuseda. Vidimo na njoj kameno susedgradsko brdo više Save i željezničke pruge i na njemu posred grmlja sam grad. Od grada vidimo južno pročelje. Stoje još visoki ćoškovi toga pročelja, a u samom zidu, koji tada još nije bio provaljen, vidimo rupe, što preostaše od dvaju prozora. Od donjega dijela grada vidimo još visoku i ožbukanu zapadnu okruglu kulu s jednom velikom četvero uglatom strijelnicom prema jugu. Na istok od te kule stoji isto tako visoki zid donjega dijela grada. I u tom zidu vidimo otvor jedne velike strijelnice, a zatim dolaze u grmlju još i niži dijelovi tog istoga zida sve do tragova istočne okrugle kule.

Svi su ti opisi susedske gradine nastali u polovici prošloga stoljeća i to su prvi pokušaji naučnog istraživanja naših gradina te je po njima prof. Gjuro S z a b ó u svojoj knjizi »Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji« (u Zagrebu 1920. godine) uz Sabljarov nacrt i uz Standlovu sliku ukratko prikazao i ruševine i prošlost Susedgrada. No ta starija nastojanja nijesu mogla dostatno protumačiti susedgradske ruše-

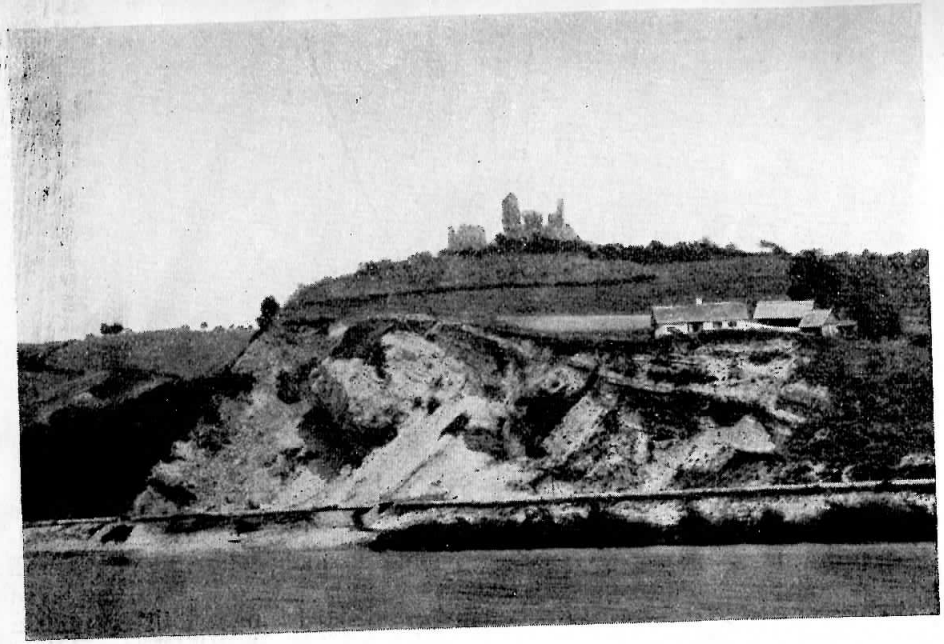

Susedgrad 1870. (iz Standlovih Fotografijskih slika)

vine i tek ponovnim radom i mjerenjem zasutih i šikarom obraslih temelja i fragmentarnih ostataka zidova moglo se skupiti podataka za naučnu rekonstrukciju te stare gradine i donekle pokazati, kakova je bila osnova toga grada, od koga nevješti posjetilac danas vidi tek nekoliko okrhanih zidina.

II.

Susedgrad stoji na osamljenom brdu, što ga s juga optječe Sava, a sa sjevera ga od ostale gore dijeli duboka dolina, kojom od davnine prolazi cesta iz alpinskih zemalja u Posavinu.[4] Tim svojim položajem bio je on čuvarom obaju puteva i vodenoga Savom i ceste pod gorom, pa su njegovi gospodari uvijek ubirali i brodarinu i maltarinu.[5] Sam grad

[4] Iz Brežica moli 1533. 11. augusta Jorg von Reichenburg kralja Ferdinanda, neka Stjepanu Dešhaziju u Sused pošalje baruta i olova »nachdem Sossedt ein pass und ortsscloss ist, dadurch die strass auf Agram gespert werden mag«. Laszowski: Monumenta Habsburgica II. 159.

[5] Zagrebački biskup Augustin Kažotić 12. maja 1314. nastavlja u Topuskom diobu Babonića te daće, što su se ubirale kod Susedgrada i u kraljevoj luci pod njim, dodjeljuje banu Stjepanu Babonići ».... reliqua vero tributa inter ipsos ita divisimus: ... de Zomzed, portu regis .... in portionem bano...« (Smičiklas: Codex VIII. 359.) — Kralj Karlo dopušta 16. septembra 1316. njemačkim trgovcima iz venecijanskih zemalja slobodno trgovanje, ako plate obične daće i tridesetinu »sub nostro castro, quod edificari fecimus in portu Zaue«. (Kukuljević: Susedgrad. Njeki gradovi i gradine). — Kod diobe Ača dobiva Nikola sa sinovima Ivanom i Lovrom 1361. god. »castrum Zomzed cum tributo in fluvio Szavo« (Ivančan u Vjesniku kr. zem. arkiva VI. 156.). — Hening susedgradski tuži 1449. pred banom Ulrikom zagrebačke građane, da svojom trgovinom prolaze novim putem preko Stubice u Krapinu, te se uklanjaju putu preko Susedgrada,

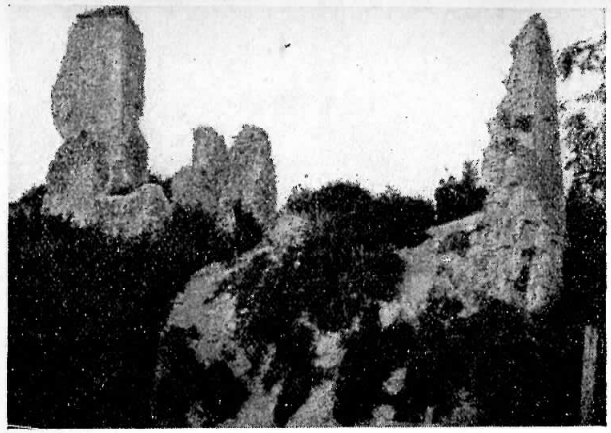

Susedgrad 1897. Fotografija prof. Josipa Purića (»Vienac« teč. XXX., str. 805.)

diže se na vrhu brda, što je odasvud strmo i nepristupno, a tek se na jugu položitije spušta do Save. To je brdo bilo do nedavna pusto, zaraslo samo niskom šikarom, a prema Savi rušio se strmi kameniti obronak. Tek devedesetih godina prošloga stoljeća zasadilo je Hrvatsko planinarsko društvo na tom brdu gaj od omorika i načinilo njim puteve do gradine. Već je Sabljar opazio, da se susedska gradina sastoji od dva dijela, od gornjega grada i prostranoga predgrađa. U gornji grad A ulazilo se s juga, kod a, gdje je danas široki prodor u zidu, a na lijevo od tog ulaza danas se osobito ističu do 12 m visoki zidovi 1 i 2 i upravo po njihovoj visini se vidi, da je to ostatak visoke kule, što je branila grad s južne, najpristupačnije strane. Zid 1 i u svom visokom dijelu lijevo od ulaza u grad kao i u svom desnom, znatno nižem dijelu građen je naročito čvrsto i pomnjivo. Širina mu iznosi 2.75 m, a podignut je od nepravilno oklesanog kamenja i ćoškovi su mu pojačani 0.45 m dugačkim i 0.35 m visokim glatko otesanim kvadrima. I dok tragovi prozora u njemu i danas pokazuju, da se u tom dijelu grada i u visokoj branic kuli stanovalo, visina i širina zida očito kaže, da je to bila glavna obrana

da izbjegnu plaćanju daće, što se pod njim ubire »... civesque et inhabitatores prenominate civitatis zagrabiensis obmissa et postergata magna et publica via de dicta civitate zagrabiensi versus castrum suum Zomzeduar predictum et tributum sub eodem castro exigi solitum ducentem, quandam aliam novam viam versus possessionem Ztulbicza et ab inde ad Krapinam tendentem adinvenientes et sibi ipsis eligentes, tum in dicto loco ipsius sui tributi sub dicto castro Zomzeduar exigi soliti.....« (Tkalčić: Monumenta Zagrabiae II. 204.). — Stjepan Tahi prosvjeduje 26. jula 1591. pred saborom što je Gregorijanec prisvojio prihod od savskog prevoza i maltarinu Susedgrada. »Protestatur dominus Stephanus Tahy pro proventibus vadi in fluvio Zawae ac theloniarum ad castrum Zomzed comitatus dicti Zagrabiensis pertinentium, a domino Gregoryanczy pro se ipso usurpatis....« (Šišić: Acta comitialia IV. 271.). — Sabor opominje 25. februara 1608. vlasnike Susedgrada, da ne uznemiruju građane slavonskih gradova, naročito Zagreba zbog plaćanja prevoza i maltarine »... possessoribus castri Zomzedwar ratione custodum, qui vadis praesunt et quod ultra antiquam consuetudinem transeuntis taxare sint asucti nec non ratione telonii similiter ipsorum ne cives civitatis Zagrabiensis contra manifesta iura et privilegia ac libertates ipsorum nec non deliberationes eorundem dominorum regnicolarum superinde saepius factus molestare ampliqne praesumant, scribendae cerio«. (Ibid. IV. 502.).

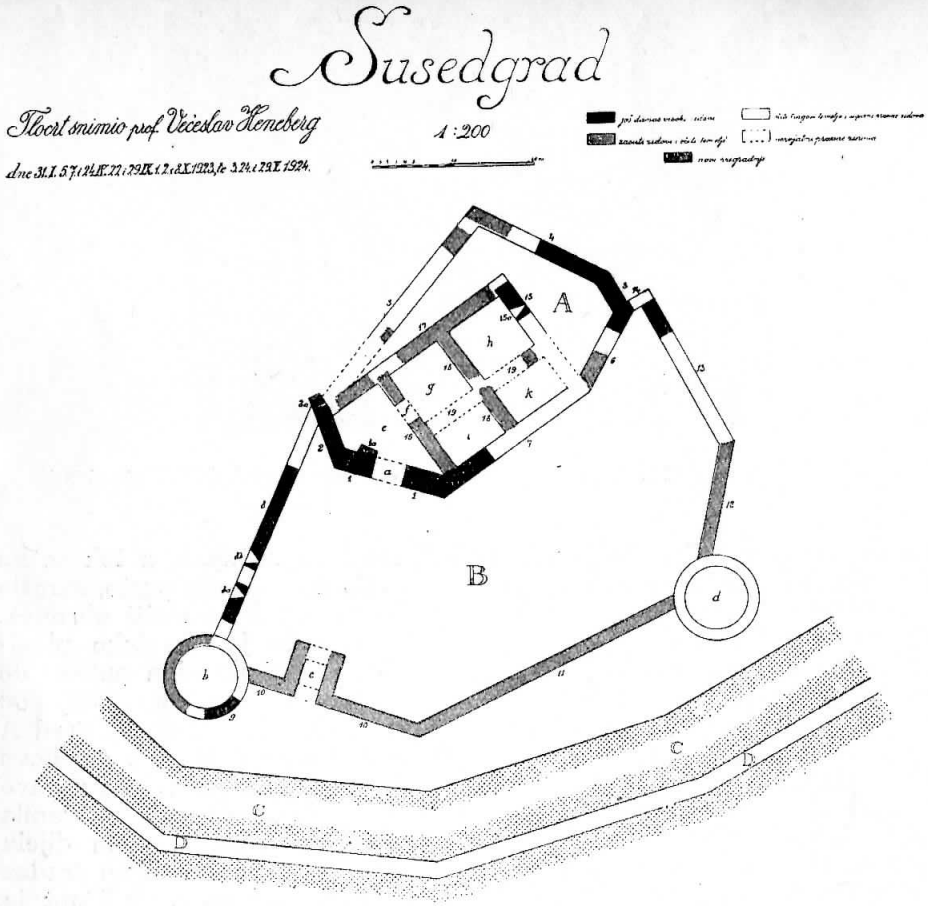

srednjevjekovnog Susedgrada. Zid 2 je danas, da se ne sruši, podzidan novim zidom. Početkom ovoga stoljeća zidovi susedski bili su već veoma trošni i sasvim su se bili osuli, jer se kamen stao kršiti. Stoga su ih 1913. godine učvrstili cementom i gdje je bilo nužno podzidali, pa je i s nutarnje strane zida 1 kraj ulaza načinjena potpora 1a poput kakove visoke klupe. Od zida 3 preostali su tek temelji sakriveni u šikari, a i ti su se, osobito u početku kod sastava sa zidom 2 posve odronili niz brdo. Sjevernom zidu 4 srušila se zapadna polovica, dok se istočna polovica prisastavlja na zid 5, a ta su dva zida još dosta visoka do 4 i po metra te se dobro vide među grmljem i ruševinama. Zidovi 6 i 7 zatvarali su grad s jugoistočne strane, a preostali su od njih samo ćoškovi, na kojima su se spajali sa susjednim zidovima 5 odnosno 1, dok se ostalo srušilo niza strminu. Svi ovi zidovi zatvarali su gornji grad A u obliku nepravilna sedmerokuta. To je nesumnjivo najstariji dio grada, što je podignut već u 13. stoljeću. Danas se od tih gradskih bedema dižu visoko još zidovi 1, 2, 4 i 5, dok od ostalog ziđa stoje tek neki dijelovi, ili se poznadu samo tragovi.

Susedgrad s juga, gornji dio grada. (Foto dr. B. Gušić, Zagreb)

Na Susedgradu gradilo se od 1545. do 1550. godine novcem, što ga je davao kralj Ferdinand I.[6] i sva je prilika, da se tada, za turskih prova la i za borba s kraljem Ivanom Zapoljskim modernizirala stara srednjevjekovna utvrda te se gornjem dijelu grada prigradilo predgrađe B. Pod tim donjim dijelom grada iskopana je i široka i duboka jama C, a pred njom je podignut nasip od zemlje D, da se što više otešča pristup do zidova. Donji dio grada opasuju dugački bedemi, što vode do dviju okruglih kula na ćoškovima. Oni su kud i kamo slabiji od bedema gornjega grada i građom i debljinom. Od zidova donjega grada najviše je preostalo od zida 8, što je spajao najzapadniji ćošak gornjega grada sa zapadnom kulom b. Zanimljivo je, da se u tom zidu još danas vide dvije gotovo sasvim zatrpane, oblo presvođene velike strijelnice za topove (8a i 8b). Visoke su te strijelnice s vanjske strane zida 0.7z m, široke 1.90 m, a suzuju se prema nutarnjoj strani zida. Od zapadne kule b preostao je komad zida 9 visok 8 m, dok je sve ostalo zasuto ruševinama. Od kule b vodio je zid 10, od koga preostaše u šikari sakriveni 1 do 2 m visoki ostaci. Uz taj zid stajaše četverouglasta kula c, a u njoj nesumnjivo bijaše glavni ulaz u grad, no danas se mogu od nje razabrati samo tragovi u guštari. Isto je tako slabo sačuvan i zid 11, što vodi do istočne kule d. Od te, također okrugle kule pozna se samo mjesto, gdje je stajala, jer

[6] Iskaz isprava, koje se odnose na Hrvatsku, upisanih u protokolima pod oznakom »Hungarische Registratur« ili kako ih obično zovu »Ungar. Gedenkbücher« g. 1534.—1600. — 1545. 13. V. — Worms. »L. Zägkl bewilligung per Pawgellt auf Sosset und Stolwitza aus den Auschnitten daselbst«. Fol. 211. b. — 1550. 9. II. Kralj dozvoljava Luki Zekelu 600 for. »Pawgelt auf Sosset«. Fol. 13. b. Laszowski: Bilješke iz c. i k. državnog financ. arkiva u Beču. »Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zemalj. arkiva« IX. str. 183. i 185.

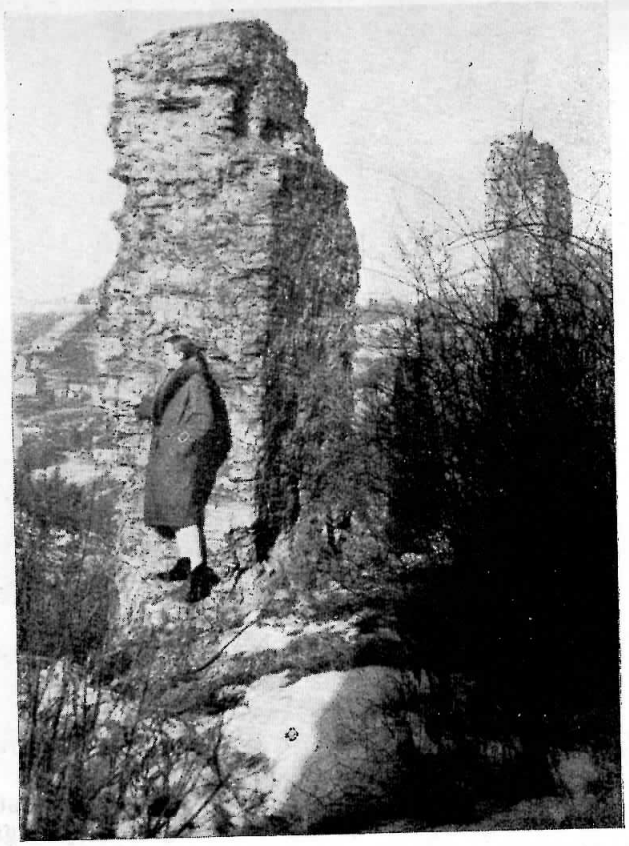

Susedgrad. Zapadne zidine donjeg dijela grada. (Foto dr. B. Gušić, Zagreb).

su joj temelji zemljom prekriveni i travom obrasli. Od nje vode prema sjeveru tragovi zida 2, na koji se nastavljao zid 13. Od njega je tik do istočnoga ćoška gornjega grada preostao komad zida visok 9 m, a bio je spojem s gornjim gradom zidom 14, što se sav srušio i tek se na samom ćošku gornjega grada poznaju tragovi, gdje je bio prigrađen na zid 5. U zidu 14, na dobro zaklonjenom mjestu, možda je bio i kakav izlaz iz grada na sjevernu stranu prema cesti, što je duboko pod gradom išla dolinom.

Nutarnjost gornjega grada A sva je zasuta ruševinama i zarasla šikarom. Nesumnjivo su tu nekada stajale glavne zgrade za obranu i za stanovanje. No od njih preostaše samo neznatni tragovi i očito se vidi samo zid 15 visok 4.40 m, a i od tog zida preostala je samo sredina, građena od sitnoga kamena, dok je od vanjske kvadrovane oplate preostao tek gdjekoji kamen. Napokon je u tom zidu sačuvana i jedna strijelnica ili bolje rečeno otvor 15a, iznutra visok i širok 1 m, dok se prema vanjskoj strani zida suzuje, te je izvana širok tek 0·25 m, a visok 0·70 m. Prouče li se tačno svi ostali tragovi zidova u nutrinji grada A izlazi, da

je zid 15 ostatak velike četverostrane zgrade, što je stajala usred gornjega grada, prislonjena uza zid 7, a sačuvalo se od nje tek tu i tamo nešto šikarom zaraslih zidova. U tu zgradu ulazilo se kod f, kuda put i danas vodi, a bile su u njoj četiri četverostrane prostorije g, h, i, k. Od njih su danas ostale tek poluzatrpane jame, dok se na zemljom prekrivene ostatke zidova 18 i 19, što dijele te prostorije, put tek nešto malo uspinje. Sve to bit će da su ostaci nekadašnje palače, najveće i najpro stranije zgrade u gradu, prepoznao ih je već i Šenoa, a to kazuju i tragovi prozora, što se i danas vide na zidu 7, a vide se i na Standlovoj fotografiji, dok se sama palača naročito ističe na staroj slici Susedgrada iz 1593. godine. Između zida ove unutarnje zgrade i vanjskih zidova 1 i 2 ostaje prostor e, kuda se ulazilo u grad i gdje je, na zapadnom kraju stajala branič kula, od koje preostadoše samo vanjski visoki zidovi (1 i 2), no taj je prostor posvema zatrpan ruševinama i na njemu se danas više ništa od zidova ne može vidjeti. Uopće bi se nutarnjost gornjega, najstarijega dijela Susedgrada, tačno i definitivno dala razjasniti samo, ako se otkriju zasuti zidovi i donje prostorije, što su sada posvema zatrpane ruševinama i zemljom te zarasle grmljem. Onda bi se naišlo i na ulaz u grad i u palaču i na unutrašnje zidove glavne kule i na zidove omanjih zgrada, što se vide na slici iz g. 1593. ne spominjući, da bi se kopanjem u detalje upoznala konstrukcija grada, dok današnje nejasne ruševine mogu da dadu samo općeniti pregled najglavnijih i bar donekle sačuvanih zidova.

Postrani donji dio grada B sada je također sav zarastao grmljem. I tu su nekada morale stajati razne zgrade, no od njih se ne mogu razabrati nikakovi tragovi i tek gdjegdje u šikari vidimo, da leže veliki komadi ziđa, što su se srušili s nekoč visokih gradskih bedema.

I današnji ostaci Susedgrada pokazuju, da je to bio prostran i dobro utvrđen grad. Do njega se moglo samo s juga, jer je s drugih strana brdo bilo prestrmo. No i s južne je strane pristup do grada bio veoma težak. Prešavši preko ovisokog zemljanog nasipa vodio je most preko gradske jame do pred zidove grada. S dvije okrugle kule na istočnom i na zapadnom ćošku kao i sa zidova moglo se lako suzbiti neprijatelja, kad bi se odviše približio gradu. Sam ulaz bio je pod četverostranim tornjem. Prošavši ulazni toranj došlo bi se u prostrano dvorište predgrađa. To predgrađe je nastalo u doba, kad se iz topova već na daleko gađalo, polovinom XVI. stoljeća sigurno u vrijeme gradnja 1545. do 1550. Vidi se to i po mnogim strijelnicama za topove, što su se nalazile po zidovima i po kulama predgrađa. Nad pregrađem dizali su se visoki zdovi staroga gornjega grada, podignuti negdje u XIII. stoljeću. Tu je s juga branio grad najčvršći i najširi zid i visoka četverostrana glavna kula, sagrađena u doba, kad još nije bilo baterijskih tornjeva, ali ni borbe na daleko. Usred toga staroga grada bila je na bedemu podignuta velika palača, a na njoj su se redali prozori, izvana uži, a širi iznutra, visoko u najgornjem spratu, da nijesu na dohvatu neprijatelju, kad hoće da se uspinje na gradske zidine.

Ovakovu sliku Susedgrada daju njegove ruševine i tlocrt ostataka njegovih zidina, a razjašnjuje je i stara sličica iz 1593. godine, kad je to još uvijek bila čvrsta i na obranu spremna utvrda i središte golemoga gospodskoga posjeda.

Résumé. Au nord de Zagreb sur les coteaux de la Medvednitsa (»Zagrebačka gora« = montagne de Zagreb) se trouve toute une série de vieux chateaux. L'étude de ces chateaux commence à l' époque romantique c, à. d. quand au temps du réveil »ilyrien« Zagreb devient un centre national. L'auteur de l'article ci-dessus se propose de nous présenter, dans une série d' articles, tous ces chateaux et il commence par cet article sur les ruines de Susedgrad, um bourg du XIIIe siècle qui s' élève sur la partie la plus occidentale de la montagne Medvednitsa. Son histoire a été ecrite par plusieurs historiens croates, le dernier a été M. Šišić (en 1923) dans son travail sur l' émeute paysanne de 1593. Susedgrad avait été étudié déjà vers le milieu du XIXe siècle par l'historien Kukuljević, En même temps Michel Sabljar, directeur du musée national de Zagreb, avait fait le premier plan des ruines de Susedgrad. Pour expliquer le chateau et pour en donner une, reconstruction scientifique, l' auteur en a fait de nouveau le plan et l'a comparé avec la vieille gravure du chateau de 1593., qu'on a trouvée dans une description contemporaine de la bataille de Sisak. Il conclut que le chateau se composait de deux parties. Dans la partie plus ancienne, qui est la partie supérieure, datant du XIIIe siècle, à côté de l'entrée se trouvait la haute tour principale, et derrière elle était adossé a la muraille le palais seigneurial, tandisque de trouver les traces des autres bâtiments iln'ya pas moyen. Vers le commencement du XVIe siècle (à peu près) le bourg de Susedgrad a été modernisé d'après les exigences de la fortification d'alors, et c'est à cette date qu'on a bâti sous le bourg la spacieuse partie inférieure du bourg avec ces deux tours bastionnées aux coins. Ainsi subsistait le chateau jusqu' au XVIIIe siècle quand les serfs en émeute le brulèrent et le pillèrent. Depuis lors il est en ruines et les descendants des maîtres de Susedgrad s'établirent dans les palais bâtis sur leurs terres qui faisaient partie du domène du vieux bourg.

Dr. ARTUR SCHNEIDER: PERIVOJI, VRTOVI I ŠETALIŠTA U STAROM ZAGREBU

Kao ni u kojoj drugoj oblasti povijesti umjetnosti materijal je umjetnosti vrtova podvržen tijekom stoljeća najvećim promjenama. Činjenica jest, da nam sačuvani spomenici svih drugih vrsta i oblasti umjetnosti: pjesništva, arhitekture, plastike i slikarstva objašnjavaju odnošaj čovjeka prema prirodi kudikamo bolje i zornije nego li spomenici vrtne umjetnosti. Tako nam, naprimjer, sačuvani arhitektonski spomenici dopuštaju, da sebi stvorimo prilično točnu predodžbu o ljudskim nastambama prošlih vijekova, dok nam o vrtovima i nasadima, koji su te nastambe okruživali, govore tek ponešto pjesnici i pisci a tek neizravno arhitektonski spomenici sami. Naučenjaci, historičari vrtne umjetnosti, utvrdili su, da su Egipćani provodili razmještaj svojih vrtova sasvim formalno, nazrijevajući problem u što tješnjoj vezi tektonike i flore, dalje, da je daleki azijski Istok proveo naročitu sintezu plastike i vrta, da se u Babiloniji, u t. zv. visećim vrtovima, po prviput javlja motiv terase ili, drugim riječima, savladavanje nejednakosti terena. Vanredno razvijen umjetnički ukus starih Grka dopušta nam naslućivati, da su prostrani vrtovi uokolo hramova te zgrade porazmještene unutar ograničenih nasada i gajeva bili djela visoke stilske kulture i da je tu bila naročito majstorski provedena veza arhitekture s pejzažom. U Rimu se umjetnost vrtna razvijala još bujnije. Carski perivoji rimski (kojih nam je struktura poznata po sačuvanim kamenim planovima) pa opisi vrtova Plinija mlađega posvjedočavaju nam to u obilnoj mjeri. U odnošaju Rimljanina prema prirodi nema ni truna sentimentalnosti pa se tako i u starim rimskim vrtovima javlja prije svega praktična namjena, estetska ljepota i naročiti interes higijenski razumljiv u carskom Rimu, gradu od dva milijuna stanovnika. Srednji vijek nije nimalo pogodovao bujnijem razvoju umjetnosti vrtne. U sredovječnom je gradu, od nužde stješnjenom unutar jakih obrambenih zidina, bilo malo ili nikako mjesta za prostranije vrtove i nasade. Sa prostorom trebalo je tu postupati s najvećom štednjom. Bilo je, nema sumnje, i u sredovječnim gradovima pored kuća i uzanih vrtova sa po kojim sjenatim stablom i rijetkim džbunovima ruža, ali stješnjenost gradskog teritorija nije nikako dopuštala prostranije razmjere u onom smislu, kako su se oni javljali u rimsko carsko doba i kako će se, kasnije, javljati u čuvenoj vrtnoj arhitekturi renesanse, baroka i rokoko-a a u XIX. stoljeću u parkovima engleskim. U srednjevjekovnoj bašti tvore pojedine česti cjelinu za se. U njoj se javlja onaj isti prostorni osjećaj, koji udara svoje znamenje i značenju srednjevjekovnog grada i njegovih nastambi: značaj uzanosti i stješnjenosti. Renesansa oslobađa srednjevjekovnog čovjeka, naročito u duševnom i socijalnom pogledu, dovodi ga do novog naziranja na svijet, dovodi ga u tješnju vezu s prirodom. Sv. Franjo i Petrarca prvi su moderni ljudi, koji priklanjaju svu svoju pažnju i ljubav

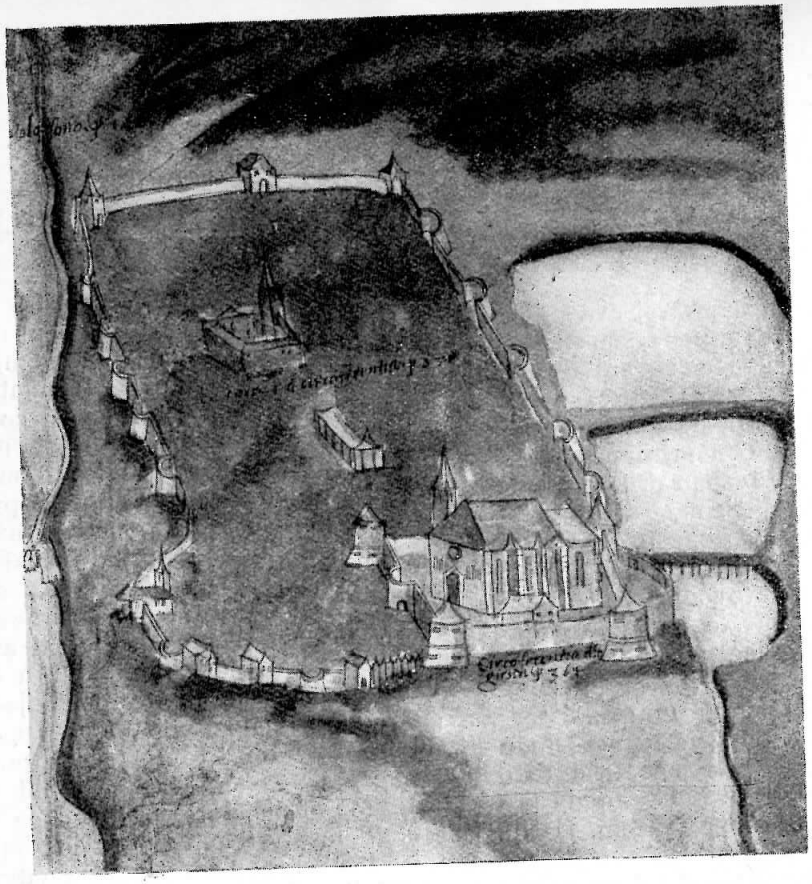

Nacrt Kaptola iz polovice XVI. stoljeća (Dresden, Saski državni arhiv)

prirodi i njezinim manifestacijama. U vrijeme renesanse nastaju u gradovima samim lijepi vrtovi, nastaju mnogobrojni zaseoci izvan zidina gradskih, tečevine knezova, plemića i bogatih patricija. Grad Rim i njegova bliža okolica, Firenca i mnogi drugi talijanski gradovi daju nam još i danas, sa djelomice sačuvanim vrtovima iz vremena renesanse, zornu sliku toga umjetničkog nastojanja. Tako tek sa renesansom počinje doba, u koje djela vrtne umjetnosti dopuštaju izravan studij na osnovu sačuvanih spomenika a od veće česti na osnovu sačuvanih planova, slika, bakroreza i točnih opisa. Na osnovu tog studija razabiramo, koliko je važno mjesto zapremala vrtna umjetnost u velikoj oblasti umjetnosti same. Kao i u svim ostalim područjima ondašnje umjetničke kulture nadovezuju i kompozicijska načela renesansne vrtne umjetnosti na antikne tradicije. Usto se javlja još i jedno novo načelo. Pored estetske svrhe služi vrt u prvom redu razonodjivanju, zabavi, dakle onome načelu, što su ga Englezi u XVIII. stoljeću tako sretno nazvali imenom: pleasure ground. Organizacija društva, postavljena na sasvim nove osnovice, zahtjeva nužno i nov organizam i kuće i vrta. Nov položaj, što ga je čovjek stekao u tom novom

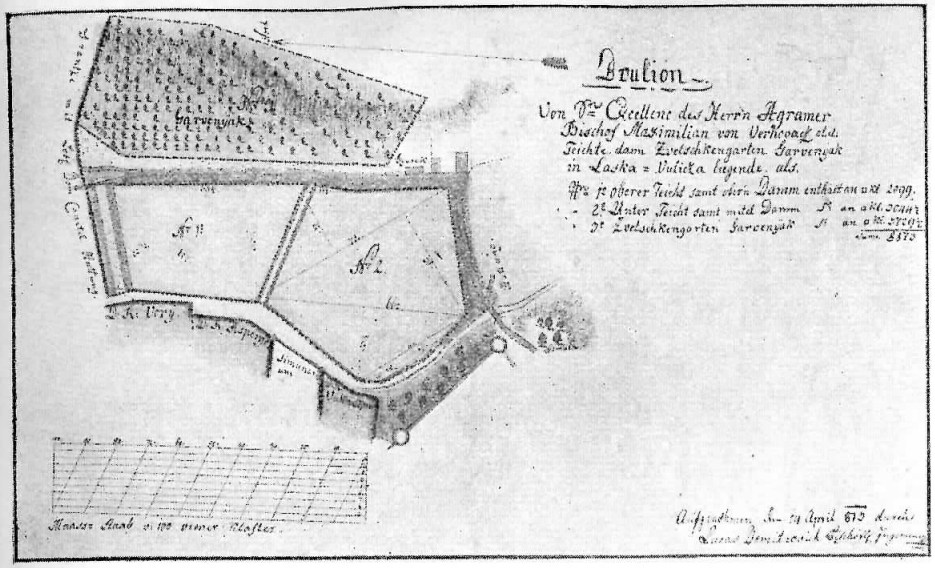

Tloris Ribnjaka godine 1813. (Izvornik u Muzeju Grada Zagreba)

perijodu kulturne povijesti, izražava se najzornije u strukturi vrtova. Ima tu sunčanih, prisojnih ledina, sjenatih zakutaka, ravnih puteva za šetnju, udaljenih mjestanca za odmor, mir i kontemplaciju, prostranih nizina za igru i društvene razonode. Osnovni struktivni elementi kuće (krug, kvadrat, paralelogram) primjenjuju se i u arhitekturi vrtnoj. Tvorna snaga renesansnih arhitekata bila je dosta snažna, da poveže arhitektoniku kuće (palače, zaseoka) s arhitekturom vrtnom u jednu skladnu cjelinu. Predaleko bi nas odvelo, kad bismo tu, pa i u najkrupnijim crtama, prikazali daljnji razvoj vrtne umjetnosti u vrijeme renesanse izvan Italije (u Francuskoj, Engleskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj) pa u Francuskoj u vrijeme Ljudevita XIV., kad ta umjetnost u djelima Le Nôtre-a u Versaillesu, pa kasnije u Fontainebleau-u, Meudonu, Chantilly-u i St. Cloud-u doseže jedan vrhunac svoga razvoja — predaleko i iznošenje barem osnovnih načela engleskog pejzažnog perivoja XVIII. stoljeća i svih onih pitanja, koja su dovela do toga obrata u razvoju (djelovanje Addisona, Pope-a, Shenstone-a Rousseau-a te uticaji istočno-azijski) — predaleko i spominjanje načela, što ih je provodio Goethe u perivoju weimarskom, uticaja romantike i mnogo koječega drugog, što bi bez sumnje posvjedočilo jedan neprekinuti i kontinuirani razvoj te oblasti umjetničke. Sve bi to bilo doduše važno iznositi zbog boljega razumijevanja nekih detalja u tematu, o kojemu je ovdje govor. Ali kako se on ovdje iznosi tek u najkrupnijim crtama, dostaje i ovo nekoliko uvodnih riječi.

O takovu kontinuiranom razvoju vrtne umjetnosti ne može, dašto, u starom Zagrebu biti govora. Po svom geografijskom položaju nekako na crti, gdje se Istok susreće sa Zapadom, stajao je Zagreb u vjekovnoj borbi na braniku od nasrtaja turskih pa mu sve do u XIX. stoljeće nije bilo suđeno, da se potpuno razvije. Nema tu bogatih patricija, koji bi

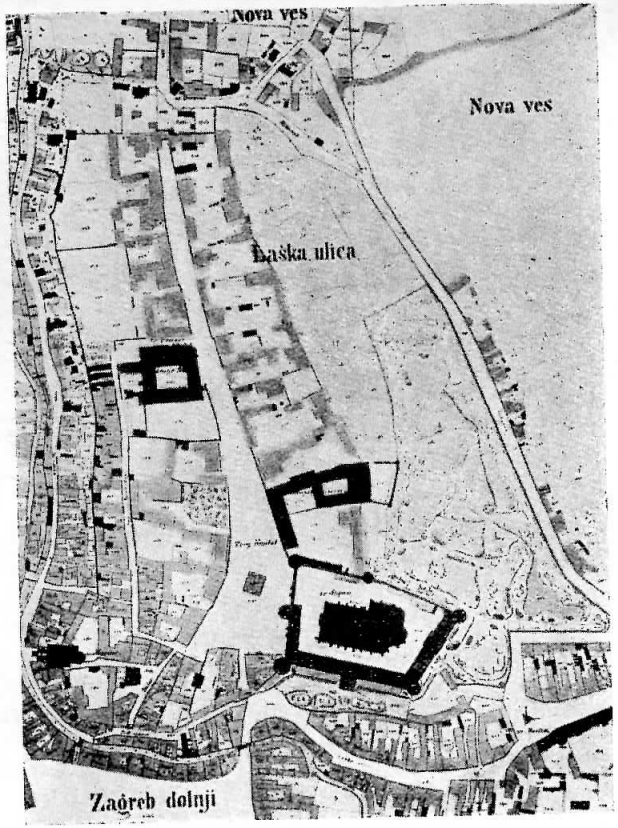

Kaptol i biskupski perivoj (sa katastralne mape oko 1860.)

po uzoru zapadnom bili udarili naročito znamenje arhitektonskom vidu grada samog. Velikaši zadovoljavaju se, silom prilika, u svojim gradskim palačama solidnije gradjenim kućama, od kojih malo koja prije izmaka XVIII. stoljeća kazuje kakav istaknuti umjetnički osjećaj. Izrazitije značajke kazuju tek Isusovački samostan i gradska kuća remetskih Pavlina. Studij vrtne arhitekture staroga Zagreba oteščan je upravo za ono vrijeme, kad su vrtovi unutar gradskih zidina bili jamačno učestali, po tome, što dodanas još nisu publicirane isprave XVI., XVII., XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća. Tkalčićevo monumentalno djelo seže tek do godine 1526. Koliko se javljaju u listinama pomeni vrtova (hortus, horticulus) u XIV. i XV. stoljeću — a tih pomena ima dosta — tiču se oni, jamačno, tek skromnih parcela zasađenih povrćem, voćkama i sitnim cvijećem. Veća ih je čest bila izvan gradskih zidina, ponajviše po kosama ispod južnog gradskog zida, u Ilici, kraj Mesničkih vrata, u Šoštarskoj ulici, uz Harmicu i drugdje. Pominju se izrijekom vrtovi župne crkve sv. Emerika, Franjevaca, remetskih Pavlina, samostana sv. Nikole i drugi. Ali prije treba da ogledamo, kako se vrtno umijeće razvijalo na kaptolskoj strani grada Zagreba.

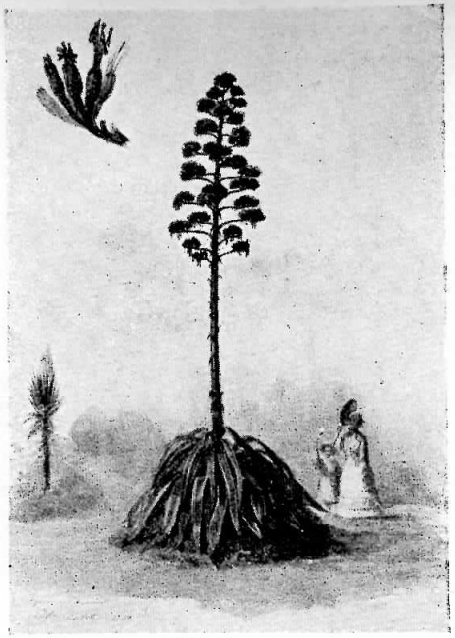

Ivan Zasche: Agava u biskupskom perivoju (originalni akvarel u »Grafičkoj zbirci«)

Na sjeveroistoku stolnoj crkvi i biskupskom gradu protezao se već od najstarijih vremena među Kaptolom i suprotnim brdom (kasnijim brdom sv. Roka a danas Šalatom) prostran ribnjak. Već se u povelji kralja Ladislava godine 1093., dakle potkraj XI. stoljeća, odmah pri osnivanju zagrebačke biskupije spominje »area vicina ecclesiae cathedrali cum adiacente piscina«, pa onda, pedeset godina kasnije, u darovnici biskupa Stjepana II. »area vicina ecclesiae ex parte septemtrionis cum piscina«. Izgled se toga mjesta nije tijekom daljnjih četiriju stoljeća mnogo mijenjao, tako da nam slika sačuvana u saskom državnom arhivu u Dresdenu, koju je otkrio i donio u Zagreb Cornelius Gurlitt a potječe, vjerojatno, iz polovice XVI. stoljeća, daje zornu predodžbu njegovu i za najstarije vrijeme. Tijekom stoljeća zgrnula se (možebiti i zbog fortifikacijonih razloga) tik ispred istočnog dijela biskupskog grada velika mogila s obimom od neko tri stotine i pedeset koračaja i s ravnim plosnatim zaravankom, obrasla šikarjem i niskim drvećem. Po vremenu dobila je ona i svoje naročito ime »Gamula«. Na suprotnom brdu (sv. Roka, Šalate) stajao je još u XVIII. stoljeću biskupski ljetnikovac s prostranim vrtom i kapelom sv. Roka. Potkraj XVIII. stoljeća dao je biskup Maksimilijan Vrhovac taj ljetnikovac srušiti, jer je, kako ćemo kasnije vidjeti, uredio novi vrt u donjoj Vlaškoj ulici. Od nekadašnjeg vrta, koji je, po svoj prilici, služio od veće česti kao povrtnjak, sačuvao se dodanas spomen u nazivu Šalata. Na sjeveru Gamuli a između Kaptola i današnje Šalate prostirao se, dakle, spomenuti ribnjak, koji je pored praktične svoje namjene služio i obrambenim svrhama. Pošto je bila minula opasnost neprijateljskih navala, taj se ribnjak po vremenu pretvorio u smrdljivu

Pogled s Gamule na katedralu (fotografija iz 60tih godina XIX. stoljeća)

baruštinu, obraslu šašom, dračom i šikarjem. S Gamule vodio je isprva most a kasnije nabijeni nasip na suprotnu istočnu stranu do podnožja brda sv. Roka. Nadesno od toga nasipa bilo je nešto ravnice, koja se tijekom vremena pretvorila u stovarjšte smeća okolišnih vlaškouličkih stanovnika. Ljeti bi ta baruština presušila i okuživala svojom truhleži čitav okoliš. Tloris toga terena, kakav je bio neposredno prije nego što je pretvoren u biskupski perivoj, kazuje nam crtež Vrhovčeva »biskupskog inžinira« Luke Domitrovića od 14. aprila 1813.

Odmah poslije svoga ustoličenja — dakle oko 1830. — odlučio je Vrhovčev nasljednik na biskupskoj stolici zagrebačkoj Aleksandar Alagović, da uredi taj zapušteni prostor i da ga pretvori u biskupski perivoj. Za regulaciju samoga terena trebalo je oko tisuću vozova zemlje i kamenja a stotine radnika bilo je zaposleno, da se posao čim prije privede kraju. Osnovna je ideja toga podhvata bila dana već u samoj formaciji terena, koji se u blagom padu spuštao sa sjevera prema jugu. Nacrte za taj zasnovani biskupski perivoj izradio je arhitekt grofa Batthyana Leopold Klingspögl. Sa zapada bio je pomenuti teren ograničen starim kaptolskim zidom i kulama, sa juga Gamulom, sa istoka cestom (današnjom ulicom Ribnjak), sa sjevera današnjom Zvonarničkom ulicom. Tu, na najsjevernijem izdanku, nasipan je umjetni brežuljak i zasadjen crnogoricom, dok je na najvišoj njegovoj točki sagrađen neki mali gloriette. Podzemnim kanalom dovodila se u perivoj potrebna voda. Sačuvani tlorisi toga perivoja (prvi iz godine 1852. a drugi s početka šezdesetih

Kuća uz biskupski vrt u Vlaškoj ulici

godina) ne kazuju taj perivoj u njegovom prvotnom obliku, jer se u dvadeset godina bilo koješta izmijenilo. Treba, dakle, da se poslužimo opisom Mihajla Kunića, u kojemu je dan prvotni oblik perivoja. Polazeći od sjevera prema jugu dolazimo sa pomenute najsjevernije točke do prvog jezerca s malim otočićem obraslim egzotičnim biljem i urešenim kamenim kipom. Drugo je jezerce za hvat niže i povezano s prvim uzanim kanalom. Na obalama tog drugog jezerca ima nekoliko još iz ranijih vremena sačuvanih topola i malen brežuljak s klupama, otkuda se pruža lijep vidik prema sjeveru i na gornje jezerce, po kojemu plivaju labudovi. Treće je jezerce opet za hvat niže i svršaje se vodopadom, koji se ruši niz umjetno udešene pećine. Od svega toga sačuvalo se dodanas tek prastaro sjenato drveće u donjoj česti perivoja, dok je gornja čest pretvorena u povrtnjake kanoničkih kurija. U isto je vrijeme biskup Alagović promijenio mnogo koješta na samom biskupskom dvoru. Na južnom pročelju sagradio je visok portal i prigradio s obje strane uz prizemlje dvora prostrane staklenike, uredio vrt ispred samoga dvora i podigao na istočnoj i zapadnoj strani ulazne portale u vrt. Naročito je lijepa vratarska kućica uz istočni portal kraj Gamule. Sačuvala se stara fotografija s pogledom na taj portal, na biskupski dvor i katedralu. Svatko, u koga ima i malo estetskog osjećaja, uočit će smjesta prekrasni sklad toga vidika, kojim dominira divna silhueta stare katedrale. Naročito valja istaknuti onaj obelisk s reljefom sasvim nalijevo, što ga je barbarska ruka kasnije odstranila kao što i mnogo koješta drugo.

Po vremenu je najstariji poznati podhvat u oblasti vrtne umjetnosti novi biskupski vrt u Vlaškoj ulici. Stari je biskupski vrt bio još potkraj

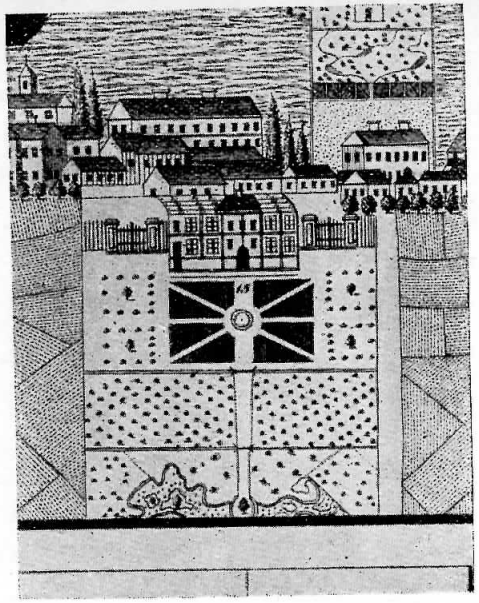

Tloris biskupskog vrta u Vlaškoj ulici (sa karte Szemánove)

XVIII. stoljeća ondje, gdje se danas nalazi Orfanotrofij s čitavim onim terenom, što ga ograničuju sa sjevera Vlaška, sa zapada Palmotićeva, sa juga Jurišićeva a sa istoka Draškovićeva ulica. Biskup Maksimilijan Vrhovac napustio je odmah poslije svoga ustoličenja ovaj vrt a mjesto njega uredio novi u donjoj Vlaškoj ulici, koji se je uglavnom bio sačuvao još da nedavna. U srednjoj osi veoma prostrana terena sagradio je Vrhovac onu lijepu kućicu, koja se još do danas sačuvala u svom prvotnom obliku pa je, zacijelo, pored (nedavno srušene) kuće u Frankopanskoj ulici br. 7. jedan od najljepših spomenika zagrebačke profane građanske arhitekture XVIII. stoljeća. Još i danas kazuju visoki dimnjaci s lijeve i s desne strane namjenu te kućice. Kako, naime, razabiramo sa Szemánove slike grada Zagreba iz godine 1822., dizali su se u istoj visini s tom zgradom s lijeve i desne strane staklenici. Sam vrt pruža se u dugoljastom četverokutu sa sjevera prema jugu. O tom vrtu sačuvao se opširan opis, što ga je 1831. u njemačkom stručnom časopisu »Allgemeine deutsche Garten-Zeitung« štampao profesor Mihajlo Kunić (1765.—1835.), kojemu i inače zahvaljujemo mnogo koju važnu i zanimljivu vijest o gradu Zagrebu u drugom i trećem deceniju XIX. stoljeća, o njegovim novim vrtovima i zgradama. U svom opisu ističe Kunić, da su pomenuti staklenici najveći i najmoderniji u čitavoj onodobnoj Hrvatskoj. Pored ovih središnjih velikih staklenika bilo ih je postrance, unutar ograde, još i manjih. Ta ograda sastojala se od dvadeset i četiri kamenim vazama urešena stuba, koji su bili povezani zeleno oličenim staketama, dakle u čistom empire-stilu. U staklenicima bilo je na stotine naranča, četruna, granata, oleandara, lovorika i maslina. Ljeti su ta stabla bila poredana u osam redova duž glavnih alejâ a pored njih mnoštvo egzotičnog bilja, naročito aloja i kak-

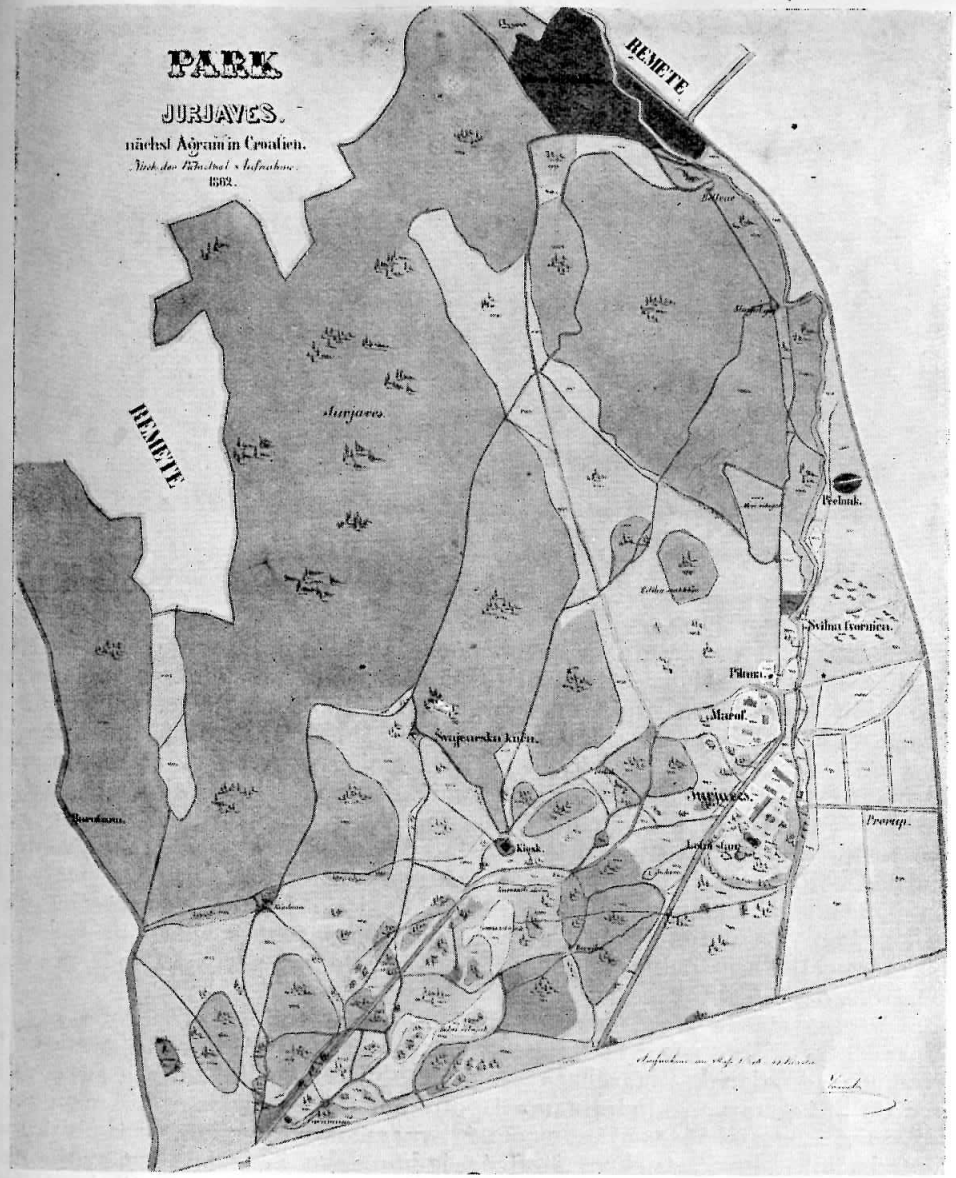

Tloris Maksimira 1852.

teja. Kuniću se sve to pričinja nešto usiljeno i namješteno. U sitnijim staklenicima bilo je oko dvije tisuće komada raznog rijetkog, naročito tropskog bilja. Sam vrt sastojao se od triju česti. Prednja, strogo geometrijski zasnovana, bila je zasadjena cvijećem, voćkama i rijetkim drvećem, medju kojim se isticala divna i miomirisna Bignonia Catalpa. Duž kanala, koji je odvajao prednju od srednje česti, bili su poredjani gusti kestenovi, na

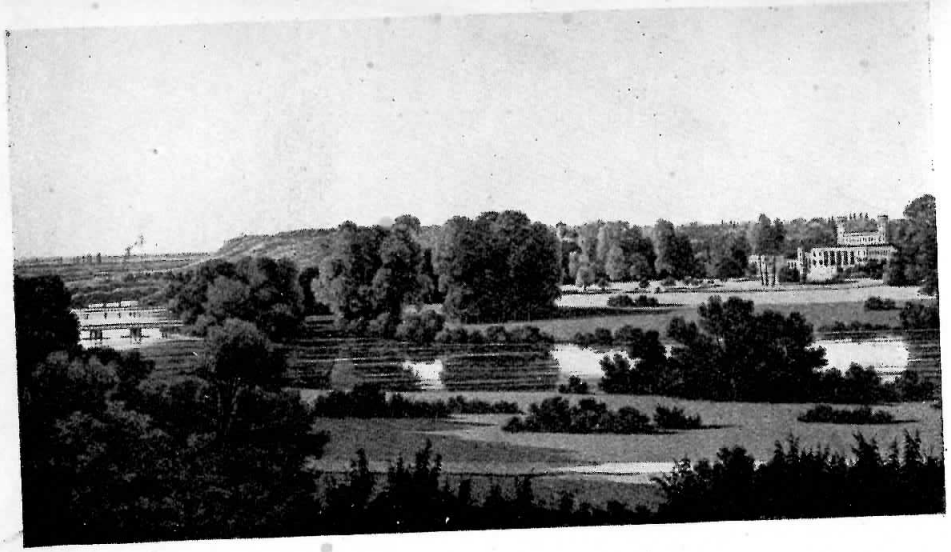

Generalna veduta perivoja u Muskau-u

francuski način u krošnjama ravno podrezani. Ta je srednja čest služila isključivo povrćarstvu. Stražnja, južna, čest bila je udešena na način engleskih perivoja sa prostranim livadama i lijepo namještenim grupama breza. Sasvim pri kraju dizao se malen brežuljak sa krošnjatom lipom i klupama, odakle se pružao vidik ravnom alejom izravno na središnje staklenike. Potkraj svoga opisa žali se Kunić, da je vrt (1831.) dosta zapušten i veli: »Taj perivoj ulazi u niz onih, koji su u svojoj kulturi nazadovali. Ne ćemo se upuštati u njegove nedostatke a ni ispitivati one razloge, koji su, najposlije, doveli do njegove današnje zapuštenosti. Činjenica jest, da on danas služi uglavnom uzgajanju povrća i da je njegova prvotna namjena kao vrta umjetničkog i uresnog puštena sasvim s vida i da pokojni biskup posljednjih petnaest godina svoga života taj perivoj uopće nije ni posjećivao«.

S obje strane stare državne ceste, koja je vodila iz Zagreba preko Varaždina u Beč, pô sata na istok Zagrebu, prostirala se od pradavnih vremena od izdanaka Zagrebačke gore preko Trnave, Vukomerca i Resnika sve do Save stara, vododerinama i potokom Bliznecom isprekidana gusta hrastova šuma, okružena oranicom i livadama — davni posjed biskupa zagrebačkih, služeći tijekom stoljeća jedino lovu i sječi. Zbog svoje neposredne blizine Zagrebu a naročito zbog ljepote svojih prastarih hrastova privukao je taj kraj već zarana pažnju biskupa Maksimilijana Vrhovca, koji je, mahom poslije svoga ustoličenja 1787., odlučio, da tu šumu s livadama i oranicama pretvori u velik perivoj. Anonimni pisac uvoda u poznati raskošni album »Jurjaves« (1853.) tvrdi, da se iz prvih godina biskupovanja Vrhovčeva sačuvao plan, po kojemu je perivoj isprva bio zasnovan sasvim u strogom Le Nôtre-ovom francuskom stilu s mnogobrojnim zgradama. Nažalost se taj plan izgubio ili zametnuo, jer ga uza sve pomno potraživanje nisam mogao pronaći. Ima, uostalom, neko dvadesetak planova iz vremena Vrhovčevih, kojih veća čest prikazuje monu-

Generalna veduta perivoja u Muskau-u

mentalne gradjevine usred velikih parkova, pa nije isključena mogućnost, da ih je sam biskup potaknuo. Da se Vrhovac savjesno spremao za taj nemali podhvat, svjedoče ona brojna stručna djela, što ih je nabavljao a čuvaju se danas u Metropolitanskoj knjižnici. Pored starijih osnovnih djela valja tu naročito istaknuti monumentalno djelo Hirschfeldovo »Theorie der Gartenkunst« izašlo u Leipzigu 1779. a urešeno mnogobrojnim bakrorezima. Tvrdi se, doduše, da se sva djelatnost Vrhovčeva sastojala tek u tome, da je na brežuljak, na kojemu se danas nalazi kiosk, dao dovoziti i spremati mnogo gradjevnog materijala i da je sučelice glavnom ulazu u perivoj, uz državnu cestu, sagradio oveliku kuću sa gostionicom — ali je sva prilika, da je već Vrhovac dao Maksimiru njegove osnovne konture. To zaključujem po riječima, koje nalazim u uvodu jednoj zanimljivoj knjižici, štampanoj u Zagrebu 1794. u nakladi biskupske knjižare. Knjižici je natpis »Wald-Scenen und Natur-Schönheiten«. U stvari je ona tek izvadak iz pomenutog djela Hirschfeldovog a autor je njezin Johann Nepomuk Schwerdling, učeni augustinac (1758.—1835.). Schwerdling došao je u Zagreb 1790., gdje je postao, najprije, biskupovim tajnikom a iste godine već i profesorom pastoralne i moralne teologije u zagrebačkoj Akademiji. Ostao je u Zagrebu do 1798. U posveti, naime, biskupu Vrhovcu piše Schwerdling: »Nije li Vaša Preuzvišenost bila prva, koja je u Hrvatskoj praktički provodila teoriju vrtnog umijeća, pretvorivši u nekoliko godina pustu šumu u ukusan perivoj, ne zahvaljuje li glavni grad Hrvatske Vašoj Preuzvišenosti čovjekoljubivim osjećajima to ugodno i ubavo mjesto, gdje u promatranju prirodnih ljepota osjećaš najnedužnije milje, ne vodi li Vaša Prezvišenost pored ostalih mnogih briga i udiljnu skrb oko poljepšanja toga perivoja?« — U jednom članku, štampanom 1923. u »Obzoru« (»Prošlost i budućnost Maksimira«) tvrdi se, da je Vrhovac »doveo jednog njemačkog arhitekta iz Würzburga, gdje je rezidirao jedan njegov znanac i biskupski drug.« Taj mu je arhitekt navodno načinio nacrt, kojim bi se čitava šuma imala razdijeliti u jedan

pravilan perivoj u francuskom ukusu. Pošao sam tragom te nasumce nabačene tvrdnje i tražio po bavarskim arhivima i u korespondenciji würzburškog biskupa Franza Ludwiga Erthala (koji jedini kao savremenik Vrhovčev tu dolazi u pitanje), ali, nažalost, bez ikakova uspjeha.

Nasljednik Vrhovčev, Aleksandar Alagović, imao je namjeru, da zamisao Vrhovčevu privede kraju. On se, medjutim, bio materijalno odviše angažovao oko uredjenja biskupskog vrta na Ribnjaku, opravljanja i dogradjivanja biskupskog dvora i podizanja drugih zgrada, pa ga je sve to a i kratkotrajno njegovo biskupovanje (1829.—1837.) sprečavalo, da svoju namjeru doista i izvede. Tako se on ograničio tek na to, da uredi puteve i da pogdjegdje zasadi nove grupe drveća i bilja.

Tek Jurju Hauliku Varaljskom, koji je bio biskup (a od 1852. i nadbiskup) zagrebački do 1869., uspjelo je, da uz goleme materijalne žrtve i u dugotrajnom radu, koji je trajao neko desetak godina, izvede ono, što su njegovi prethodnici bili zasnovali, da dade Maksimiru (ili Jurjavesi, kako se taj perivoj po njegovu krsnom imenu u njegovo vrijeme zvao) onaj oblik, što ga je taj perivoj uza sve nedaće, koje su ga stizavale u posljednjih šezdeset godina, sačuvao, uglavnom, još do danas. Uspjelo mi je, da udjem u trag izvoru one koncepcije, po kojoj je Haulik zasnovao perivoj. Maksimir u toj koncepciji nije drugo nego kopija čuvenog perivoja uz gradić Muskau na rječici Neissi, kako ga je tek pet godina ranije, 1834., bio uredio poznati knez Hermann Pückler-Muskau. U Njemačkoj našao je tip engleskog pejzažnog perivoja (pomenuti već napred pleasure-ground) najstrasnijeg pobornika u mladom knezu Hermannu. Preuzevši svoj porodični dvorac Muskau (kraj Liegnitza između Neisse i Spreve), odmah su u njegovoj mašti iskrsavale predodžbe, kako da on taj zapušteni teren, pun močvarnih nizina, pretvori u perivoj, koji bi daleko nadmašio sve, pa i najčuvenije engleske perivoje. Osnovne misli, koje su ga pri tom vodile, iznio je on 1834. u djelu »Andeutungen über die Landschaftsgärtnerei«. Odmah pri početku svoga rada naložio je on slikaru Schirmeru, da naslika vedute budućeg perivoja onako, kako ga je on u svojoj mašti zamišljao. Slike Schirmerove služile su kao uzorci pri samom radu. (To nije u stvari ništa novo, jer je već grof Girardin, prijatelj Rousseau-ov, dao, osnivajući čuveni perivoj Ermenonville, najprije naslikati idealne vedute, po kojima su se izvodili radovi u terenu). Osnovna je namjera Pücklerova bila, da se u perivoju gledaocu pružaju uvijek novi, neočekivani vidici, nove, umno zamišljene grupacije drveća, rubovi šuma sa zelenim livadama i jezera. Pückler se, jednako kao i Haulik, poslužio arhitekturom (dvor, nekoliko hramova, paviljona i crkvica, ruševine i nekolike seoske kućice), ali sve to služi samo u svrhu, da se oživi slika pejzaža a nikako, da se, možebiti, pobudi kakav romantično-sentimentalni ugodjaj. Svoja je načela Pückler sažeo u riječi: Ein Garten im grossem Stile ist eine Bildergalerie, und ein Bild muss einen Rahmen haben.

U Metropolitanskoj knjižnici sačuvali su se Haulikov lični egzemplar Pücklerove rasprave i reprodukcije svih napred spomenutih Schirmerovih slikâ. O tijesnoj vezi osnovne zamisli Maksimira (da ne govorimo o mnogobrojnim detaljima) s perivojem u Muskau-u uvjerit će nas na prvi pogled slika sa cjelokupnom vedutom njegovom. Razlika je tek u tome, da je teren maksimirski po svojoj formaciji kudikamo sretniji i slikovitiji.

U praktičnom provođenju njegove zamisli pomagao je biskupa Haulika kapetan dvorova i arhitekt perivoja u Schönbrunnu, Hetzendorfu i Laxen-

Prvotni portal Maksimira

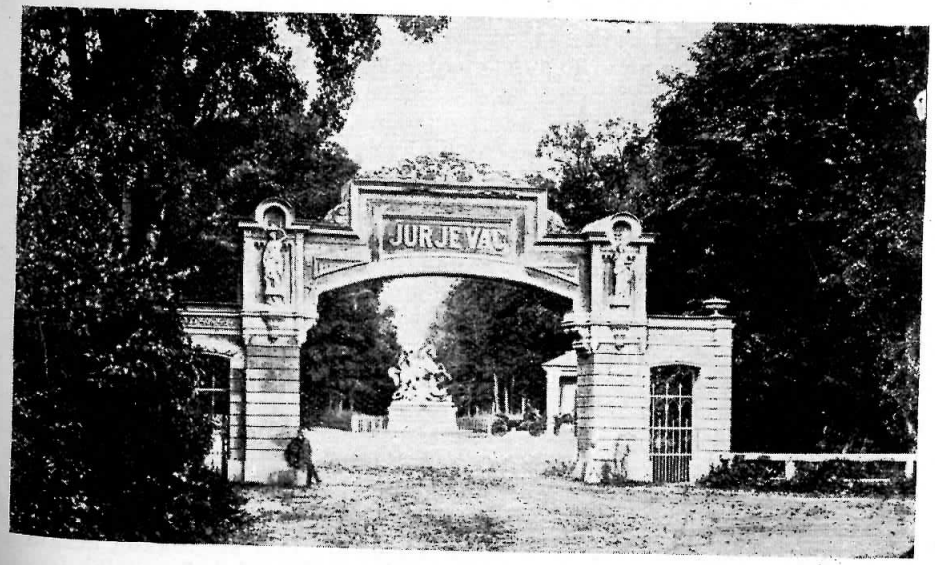

Portal Maksimira sedamdesetih godina XIX. stoljeća

burgu Michael Riedl (1763.—1850.), koji je kao upravnik Schönbrunna bio došao u tješnju vezu sa Napoleonom a kasnije utjecao i na osnove perivoja u Augartenu i Prateru. Drugi je pomoćnik biskupov bio laxenburški dvorski kapetan Schücht. Anonimni pisac uvoda spomenutom albumu »Jurjaves«, medjutim, izrijekom ističe, da su tri četvrtine cjelokupne zamisli perivoja isključiva lična svojina biskupova. Upravo ove tri trećine nisu drugo nego podražavanje uzoru muskauskom.

Lijep i zoran opis maksimirskog perivoja pedesetih godina prošloga stoljeća daje nam anonimni pisac uvoda raskošnom albumu »Jurjaves«, što ga je biskup Haulik 1853. izdao o svom trošku i uresio litografijama svoga dvorskog slikara Ivana Zasche-a. Služeći se tim vjerodostojnim opisom prikazat ću ovdje ukratko perivoj Maksimir kakav je bio u svoje najljepše vrijeme.

U Haulikovo vrijeme bio je ulaz u perivoj izveden u čistom empire-stilu: jednostavna dva stuba okrunjena kamenim vazama. Kroz otvoreni ulaz pružao se pogled duž glavne aleje prema kiosku. Koliko se fini osjećaj za jednostavne ali značajne arhitektonske oblike po vremenu promijenio, kazuje nam bjelodano onaj kasniji portal izveden sedamdesetih godina. Tu već vidimo i Fernkornov kip sv. Jurja, postavljen 1867. na sasvim nezgodnom mjestu. Nesamo da taj kip, postavljen ovdje, sprečava izravan i slobodan pogled prema kiosku, već on, suviše, na tome mjestu uopće ne djeluje kao plastika, jer mu se orisi potpuno rasplinjuju. Ovo je mjesto za nj bilo jednako nepodesno kao što i ono kasnije na Akademijskom trgu a pogotovo ono danas na trgu Kralja Aleksandra. Kako je sâm Fernkorn zamišljao postav svoga djela, kazuje nam jasno izvornik njegov u palači Montenuovo u Beču sa svijetlom arhitektonskom pozadinom, s koje se tamna bronsana silhueta izvrsno odvaja.

Ušavši u sam perivoj krenut ćemo nadesno kraj kuće vratarove (skladne arhitektonske koncepcije arhitekta Bartolomeja Felbingera) i nasada hortenzija do donjega jezerca oivičenog platanama i strmogledima. Stojeći na južnoj obali pruža nam se pogled na jezero s otočićem, na kojemu je kućica sa labudovima i patkama, pa nalijevo do t. zv. »Latern-Tempel-a«, nazvanog tako, jer ima na vrhu svoga krova veliku svjetiljku. Od toga hrama vodi put dalje do mosta, ispod kojega se voda iz gornjega jezera spušta vodopadom u donje. Tu je u kamenu pozlaćenim slovima zapisana a staklom zaštićena godina 1842., kad je jezero bilo dovršeno. S tog mosta pruža se prekrasan vidik preko gornjega jezera prema t. zv. kamenoj klupi i kiosku. U blizini mosta stoji kip žetelice, djelo bečkog vajara Käszmanna, okružen džbunom bijelih ruža kao simbolom nevinosti. Na podnožju kipa ima zapis: Errare per lucos amoenae quos et aquae subeunt et aurae. Dalje nas vodi put do pomenute već kamene klupe na podnožju kioska, polukružne, bršljanom obrasle udubine, zasjenjene pergolom od crvenih ruža. Sa terasa kioska pruža se pogled prema jezerima dalje na jug sve do Save a na zapad sve do Zagreba. U neposrednoj blizini kioska nalazi se Švicarska kuća. Donji je dio njezin zidanica a gornji izradjen iz debelih hrastovih greda. U prizemlju je stan lugarov a u prvome spratu oveća soba i malen kabinet. Ta je soba još prije neko četrdeset godina bila sačuvana u prvotnom svom obliku. Drveni strop, majstorsko djelo njemačkog baroka, dobio je Haulik na dar od klosterneuburškog opata Ruttenstocka. Stijene je pokrivala bogato skulpirana drvena oplata a na prozorima bila su slikana stakla sa vedutama iz Tirola i Švicarske. Bilo je tu i krasnih velikih japanskih vaza a

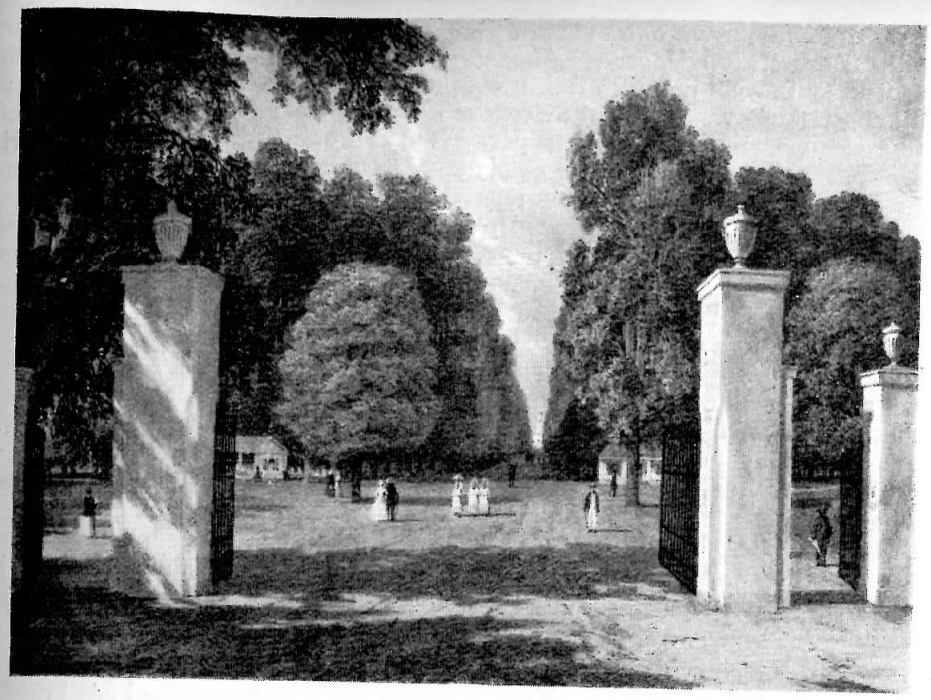

Prvotni portal Maksimira (po litografiji Ivana Zasche-a)

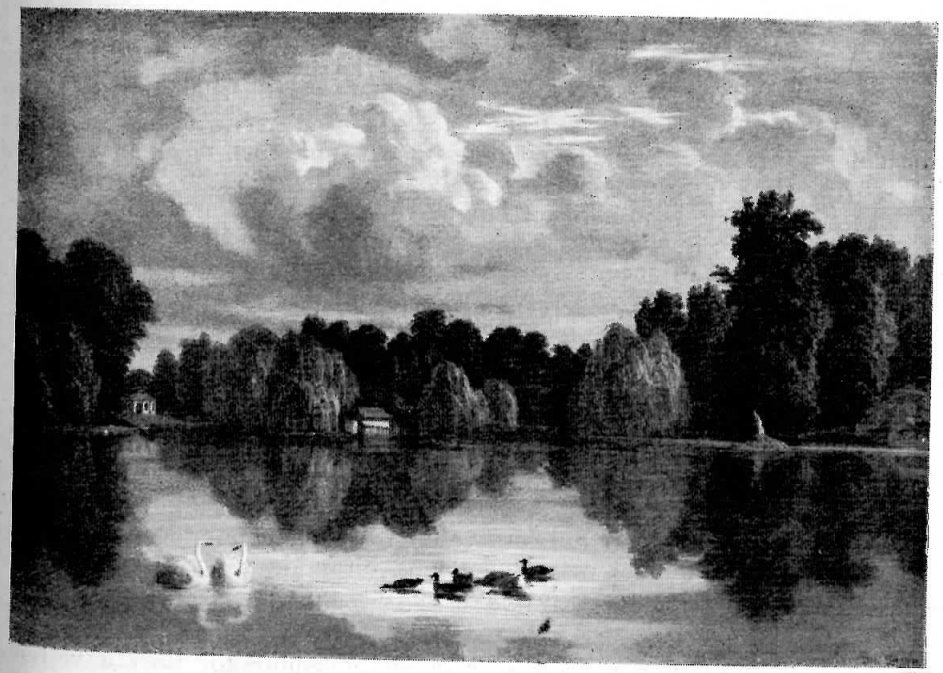

Maksimir, Donje jezero (po litografiji Ivana Zasche-a)

na konzolama povrh oplate sitne plastike sa likovima iz »Nibelunga«, medju ostalim kipovi gordoga Hagena i smjelog Rüdigera. Sa stropa visio je gotski svijetnjak u obliku ribe-djevojke a čitava soba bila je puna lijepog antiknog pokućstva. U blizini Švicarske kuće gojili su se fazani, bijeli tukci, guske i druga rijetka i čudovita perad. Od te kuće vodi put pokraj zvjerinjaka preko t. zv. velike sjenokoše i malog zaravanka obraslog crnogoricom do prostranog voćnjaka, sred kojega se nalazila »Mirna koliba« do krova obrasla vinovom lozom. U prizemlju bio je stan vrtlarov a u prvom spratu ovelik salon uređen u najčistijem empire-u, sa lijepim starim parketima, prekrasnim stilskim pokućstvom, svjetlo-sivo tapetiranim stijenama, na kojima su visjele lijepo uokvirene francuske gravure. Stariji posjetnici toga uistinu divotnog zatišja sjećat će se, da je na stolu u tom salonu ležala lijepo uvezana knjiga s natpisom »Dvanaest ozbiljnih riječi posjetnicima ove kolibe«, u kojoj su uz kratke moralne aforizme bile opisane sve ljepote vidika sa balkona, koji je okružavao prvi sprat sa svih četiriju strana. Na stolu ležalo je i oveće crno zrcalo, kojim su se posjetnici služili, da u obratnoj slici (nezabliješteni suncem) gledaju vidike. Barbarske su ruke taj gospodski interieur po vremenu sve više i više nagrdjivale, dok jedne noći, 1916., nije čitava koliba do temelja izgorila. Sa balkona pružao se prekrasan vidik na sjever prema Zagrebačkoj gori, na istok sve do Ivanića. Haulik je s punim pravom stavio na kolibu zapis: Iste terrarum mihi praeter omnes angulus ridet.

Vratimo se opet do ulaza u perivoj i pođimo iz glavne aleje nalijevo puteljkom, koji vodi do t. zv. »Kišobrana« pa dalje do Švicarske kuće i preko sjenokoše do brežuljka suprotnog Mirnoj kolibi, na kojemu se nalazi tzv. »Bellevue«, mali otvoreni paviljon, kojega je slamnati krov počivao na grubo izdjeljanim hrastovim stubovima, kojih su glavice bile načinjene od brezovih trupaca. I odavde se pružao lijep vidik na suprotni voćnjak i Mirnu kolibu te dalje na Zagrebačku goru. Vraćajući se natrag kroz tzv. »Gaj slavulja« dolazimo do pčelinjaka sa prostranim, lipama oivičenim vrtom, punim mirisnog cvijeća, i do Svilare sa u ono vrijeme najmodernije uredjenim napravama za uzgoj svilene bube te, najposlije, do biskupovog ljetnikovca, što ga je u čistom klasicističkom stilu sagradio pomenuti već arhitekt Felbinger. U ljetnikovcu bio je velik salon, kabinet, ložnica biskupova, predsoblje i soba za poslugu. Sve su odaje bile lijepo parketirane, otmeno tapetirane, stijene urešene velikim litografijama. Sa terase ljetnikovca pružao se lijep pogled na vrt, na suprotni tzv. »Pučki paviljon«, na kiosk i crkvicu. Tijesna veza ove česti biskupove koncepcije s Pücklerovim perivojem muskau-skim ogleda se najljepše iz slika, koje prikazuju poglede sa terasa ljetnikovca maksimirskog i muskau-skog.

Pođimo, najposlije, uz donje jezero pokraj kipa Napuljskog ribara (djela Käszmannova) u Druidski gaj, na kraju kojega se dizao visok križ od crnog mramora sa pozlaćenim Raspetim Kristom, pa dalje do Pučkog hrama i, najposlije, do jednog od najljepših pejzaža maksimirskih, do tzv. Doline dalija, nazvane po dvjema velikim džbunovima toga cvijeta. U dubini se te doline nalazi ovisoka kamena piramida s podužim latinskim zapisom, u kojemu Haulik objašnjava motive, koji su ga vodili pri obrazovanju njegova perivoja.

Naročito bi poglavlje valjalo prikazati maksimirskoj flori u vrijeme Haulikovo, jer upravo ta flora sačinjava pored čisto estetskog vida inte-

Maksimir, Švicarska kuća (po litografiji Ivana Zasche-a)

gralnu čest Haulikove koncepcije. Ali bi za takav prikaz bila nužna stručna sprema botanička.

Maksimir je, prema svemu tomu, tip engleskog perivoja modificiranog prema načelima, što ih je proveo grof Pückler u Muskau-u. Ta naročitost stoji u vanrednoj mnogolikosti sveudiljne mijene novih pejzaža, u kojima se nižu zelene sočne livade, sjenati šumski puteljci, gorske doline i tjesnaci, prostrane nizine i zaravanci, jezera, mirisni cvjetnjaci, uzvisine, sa kojih se pružaju divotni vidici. Stoji ona, nadalje, u tome, što Maksimir nema nigdje vidljivih granica, već se on sa daljnjim svojim okolišem sliva u jednu suvislu cjelinu, da je organički povezan podjednako sa Zagrebačkom gorom kao i sa savskom nizinom. Pa iako on uza sve to kazuje pogdjegdje istaknutih romantičnih elemenata, on je ipak, sve u svemu, naš naročiti hrvatski pejzaž, oplemenjen duhom majstora-estete. Iako Francuz Vicomte Laroche u svojoj 1880. izišloj knjižici »Trois mois en Croatie« ne pogadja upravo bitnost osnovne zamisli te perivojske koncepcije, nazivajući Maksimir »le petit Versailles de la Croatie«, ipak mu on tim riječima odaje poštu kao jednoj umjetnički zasnovanoj tvorevini, kojom se, s punim pravom, mogao Zagreb podičiti.

Ovo su, evo, nastojanja u oblasti vrtne umjetnosti, kako se ona manifestiraju u djelatnosti triju velikih i zaslužnih muževa na biskupskoj stolici zagrebačkoj, Vrhovca, Alagovića i Haulika.

Iako teritorijalno strogo odijeljeni, imajući svaki svoju naročitu jurisdikciju i upravu, živući kroz čitav srednji vijek a i kroz dobru čest novoga

u neprekidnim protivštinama i trvenjima, tvore ipak Kaptol i Gradac zajedno i uporedo j e d n u političku i kulturnu cjelinu. Spoljašnja slika svakoga naselja, njegov tloris, mogućnost njegovog razvijanja i proširivanja tijesno su povezani sa prirodom tla, na kojemu je ono osnovano. Tlo Graca bilo je kudikamo više nego ono Kaptola povoljno za osnutak jednog utvrdjenog naselja, zbog čega je i Kaptol svoju prvu kamenu kulu, Popov toranj, podigao upravo na teritoriju Graca, a tek mnogo kasnije pristupio utvrdjivanju samog Kaptola. Teritorij Graca, današnjega gornjega grada zagrebačkog, ponešto je nepravilan višekut. Oris njegov bio bi, otprilike, ovaj: najsjevernija je točka njegova bila Popov toranj; odavde je crta-medjašnica tekla povrh Radićeve (nekad Kipne i Duge) ulice do Kamenih vrata i do zapadnog njegovog okrajka; odavde je prolazila zapadnom i sjevernom stranom današnjeg Griča do kuće Markovićeve, spuštala se kosim smjerom do Mesničke ulice, dizala se na suprotnom brdašcu do kuće Pongratzove, skrenula prema sjeveru i tekla smjerom današnje Visoke i Demetrove ulice opet do Popovog tornja. Ovom crtom tekli su i gradski bedemi, kojih je gradnja započela 1242. i trajala pune dvadeset i četiri godine do 1266. Iako se izrijekom u ispravama spominju tek u XIV. stoljeću, ipak je sva vjerojatnost, da su već u XIII. stoljeću bile osim Popova tornja (koji je podignut tek nešto poslije godine 1247.) sagradjene neke kule i petora gradska vrata: Kamena (porta lapidea), Nova (kraj Popovog tornja, porta nova) Mesnička (porta carnificium), Dverce (porta campestris) i Surove Dverce, malena vrata, koja su, po svoj prilici, vodila na istok i bila otprilike ondje, gdje je danas Dvoranski prečac. Od sredovječnih obrambenih građevina u današnjem gornjem gradu Zagrebu sačuvaše nam se do danas, iako u ponešto izmijenjenom obliku, pored Popovog tornja još tri: toranj uz Dverce, toranj tik Kamenih vrata i polukružni toranj palače Jelačić u Demetrovoj ulici. I u svom današnjem izmijenjenom obliku sačuvali su i Popov toranj i ostala navedena tri jednostavni oblik sredovječne obrambene gradjevine. Osim ovih utvrda bilo ih je (kako to razabiramo iz najstarijih sačuvanih slika grada Zagreba) još njih nekoliko: dvije kule (jedna nešto na sjever Kamenim vratima, druga ispod tornja uz Dverce) i pet manjih tornjeva (jedan na sjevero-zapadnom rtu današnjeg šetališta Griča, drugi na mjestu današnje kuće Pongratzove, treći i četvrti u zapadnom gradskom zidu a peti u jugo-istočnom rtu njegovom). Od starih gradskih bedema sačuvali su se ostaci na istočnoj strani povrh vrtova kuća u Radićevoj (Dugoj) ulici.

Kad je minula opasnost neprijateljskih nasrtaja počele su te utvrde (od početka XVIII. stoljeća) pomalo gubiti svoju svrhu pa su ih postepeno stali što zanemarivati što opet rušiti. Kao što u svim drugim sredovječnim gradovima susrećemo se i u gornjem gradu Zagreba s onom karakterističnom pojavom, da se poslije napuštanja utvrda razvija neposredno uz njih, a sa spoljašnje njihove strane, vijenac vrtova i nasada. Dašto, da je u gradovima, koji su situirani u ravnici, taj vijenac (Ring) dopuštao mogućnost razvoju prostranijih koncepcija, dok se u gornjemu gradu Zagreba pružao tik uza zidine tek prilično skučen teren za takove podhvate, pa se on morao sticati tek nasipavanjem zemlje ili se opet moralo poći po kosini brijega, koji se spuštao u nizinu ispod negdašnjih utvrda i bedemova.

Tako nas ne će začuditi činjenica, da u gornjemu gradu zagrebačkom gotovo svi vrtovi, nasadi i šetališta teku uporedo sa nekadašnjim starim utvrdama u obliku vijenca, koji, kao one u staro vrijeme, danas opasuju gornji grad zagrebački.

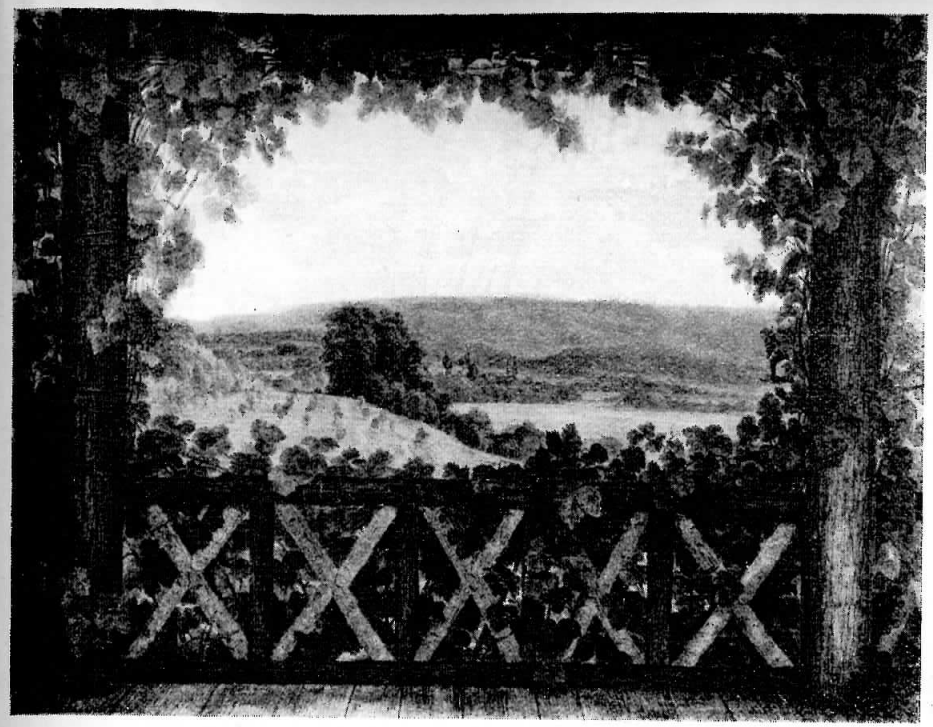

Maksimir. Pogled sa balkona Mirne kolibe (po litografiji Ivana Zasche-a)

Teško je (u nestašici pouzdanih vijesti) reći, kada su ti vrtovi po vremenu nastajali i kako su se oni razvijali. Tako ne mogu ni ja drugo nego da ovdje ukratko prikažem niz slika, od veće česti novijih, na kojima će se, možebiti, pogdjegdje još razabrati i po koja starija kontura, i da iz savremenih opisa pomenutog već profesora Mihajla Kunića navedem bar ono što je najvažnije i najznačajnije. Izrijekom valja istaknuti, da većini starih zagrebačkih vrtova (naročito onima u donjem gradu a nekima i u gornjemu) danas uopće više nema traga. Puštajući zasada s vida osnutak Južnog, kasnijeg Strossmayerovog, šetališta, o kojemu bi kao po vremenu najstarijoj poznatoj koncepciji valjalo najprije govoriti, spomenut ću jedan nacrt iz tridesetih godina prošloga stoljeća, koji nam pokazuje tloris kuća u današnjoj Demetrovoj ulici a na suprotnom brijegu tuškanačkom lijepo zasnovani vrt sa majurom (Metairie) baruna Gabrijela Collenbacha (rodjenog 1772. u Aachenu a umrlog 1840. u Bežancu), koji je od 1830.—1833. bio divizionar u Zagrebu. Nacrt kazuje nam u donjoj svojoj česti niz kuća na zapadnoj strani Demetrove ulice. Polazeći slijeva nadesno prva je kuća (R) Čačkovićeva, zatim slijedi (Q) palača grofa Amadea (u kojoj je nekoć bilo kazalište a danas prirodoslovni odio Hrv. narodnog muzeja), dalje (I) kuća Collenbachova (danas Fischerova, ali još bez prednje njezine česti), dalje (K) kuća Makančeva (danas Mihalovicheva), (L) palača grofa Ivana Draškovića (danas Jelačićeva), (M) kuća Fodrocijeva (do nedavna kuća barunice Balbi), (N) kuća Lučićeva, (O) Putzova i (P) palača grofa Franje

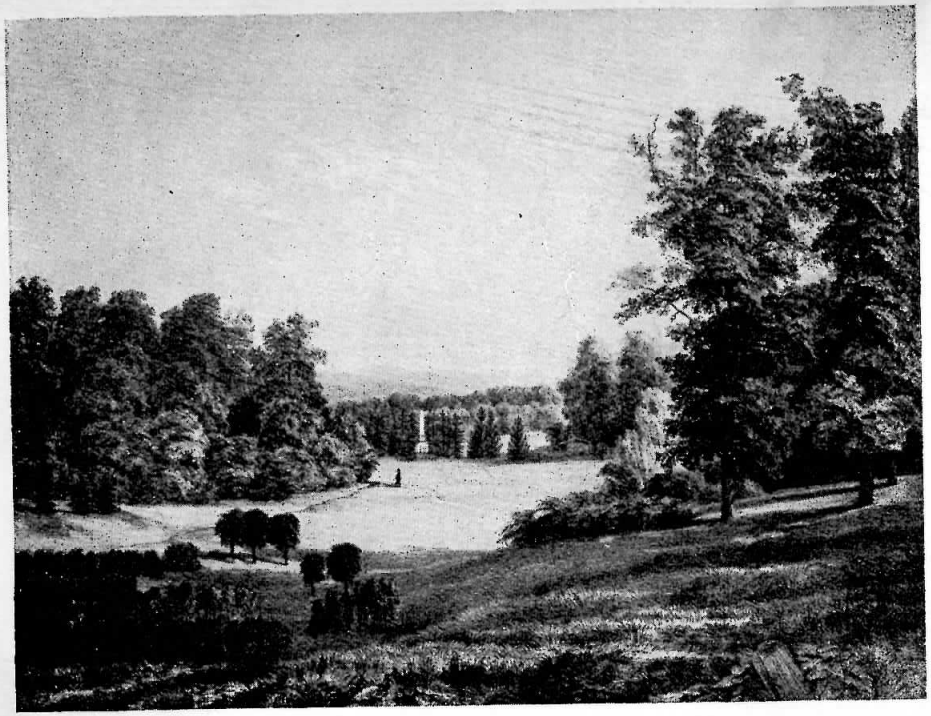

Maksimir. Dolina dalija (po litografiji Ivana Zasche-a)

Draškovića (danas Financijsko ravnateljstvo, ali još bez kasnije njezine prigradnje). Iza kuća spušta se prema sjevero-zapadu kosina brijega do današnjega Sofijinog puta sa vrtom Collenbachovim, kojega je ona čest, što je na tlorisu izvedena točno geometrijski, služila po svoj prilici praktičnim povrtarskim svrhama, dok je ostali dio perivoja sa gustom šumom bio udešen na engleski način. Ima tu još sasvim romantičnih naziva za pojedine česti toga perivoja kao što su: Julijanin vis (A), nazvan po imenu žene Collenbachove, Emilijina dolina (B), nazvana po kćeri njegovoj, Gabrijelov vis (C) po sinu Collenbachovu, Samuilova dolina (D) po grofu Keglevi ću, njegovu zetu.

Strmi teren, koji se spuštao ispod pomenutih kuća, nije dopuštao na toj strani naveliko zasnovanih vrtova. Stoga su oni, koliko ih ima, uredjeni ispred kuća prema Demetrovoj ulici. Tako oni ulaze u tješnju vezu s ulicom samom. Treba odmah reći, da je upravo u ovim nekolikim vrtovima Demetrove ulice stvorena jedna zacijelo najljepša i najsavršenija slika, što je pruža stari kulturni, estetsko profinjeni Zagreb. Tako, naprimjer, kuća Makančeva (danas Mihalovicheva) kazuje bez sumnje jedan od najukusnijih tipova otmene gradjanske kuće iz prve trećine XIX. stoljeća. Kako se skladno priljubljuje onaj čedni, ali toliko simpatični (danas, nažalost, zapušteni) vrtić nesamo ulici samoj već i finim linijama arhitektonskim, koje se još ljepše ističu orubljene visokim krošnjama drveća u perivoju palače Jelačićeve.

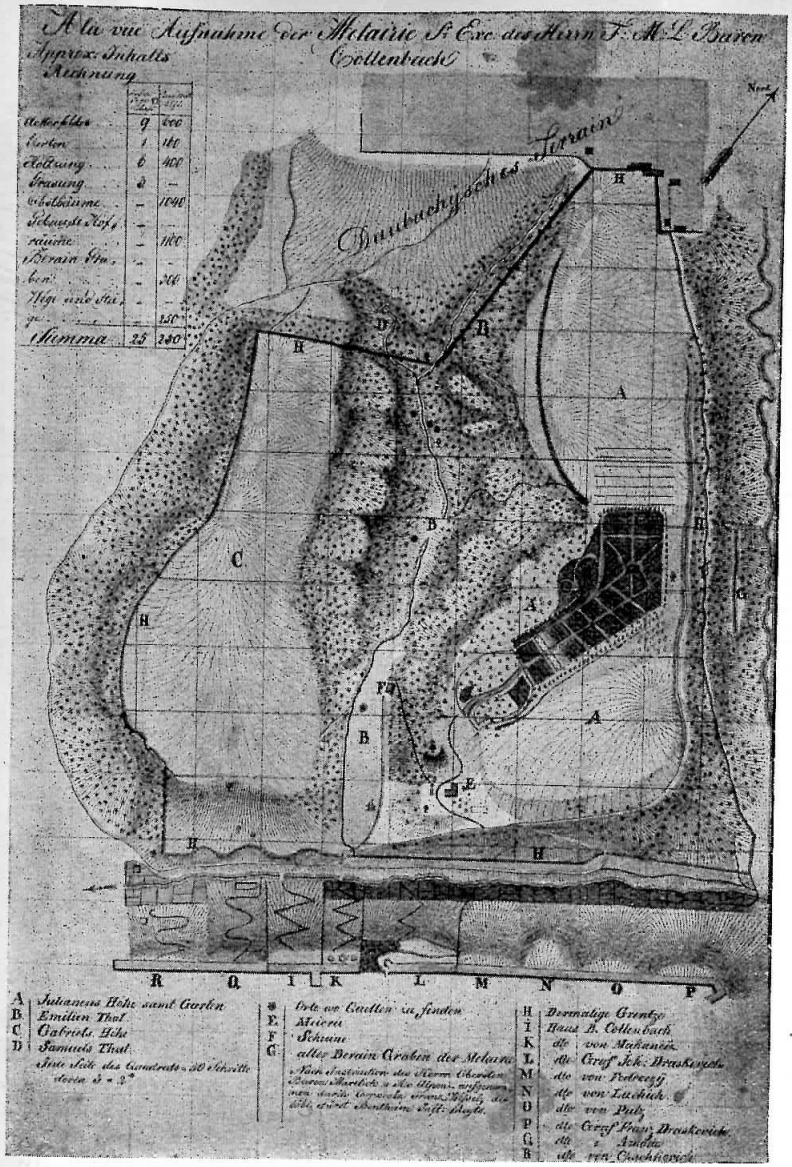

Tloris majura baruna Collenbacha (izvornik u »Grafičkoj zbirci«)

Podjednako savršenu vezu sa ulicom tvori prekrasni, u jednostavnim klasicističkim linijama izvedeni portal palače Jelačićeve. Tu palaču gradio je još u XVIII. stoljeću plemić Magdalenić od Bijele Stijene tik uz već pomenutu staru gradsku polukružnu kulu, koja se još danas dobro razabire. O početku XIX. stoljeća došla je palača u posjed grofa Ivana Draškovića, koji ju je dao pregraditi po najboljem onodobnom zagrebačkom arhitektu

Vrt u Demetrovoj ulici (kuća Mihalovicheva)

Bartolomeju Felbingeru. Felbinger dogradio je prostran portik i izveo portal i ogradu prema Demetrovoj ulici. U tom svom obliku ova je palača, pored Rauchove u Kapucinskoj ulici, jedna od najljepših starih profanih gradjevina. Uz palaču spominje se već zarana ukusno uredjen perivoj, pun starog lijepog drveća i bujnog cvijeća, još i danas brižno njegovan. U maju, kad na biljkama povijušama, što su obrasle pročelje palače, procvatu grozdasti cvjetovi, pruža taj perivoj divnu sliku.

Tik uz palaču Jelačićevu stoji kuća Fodrocijeva, do nedavna vlasništvo pokojne barunice Balbi. I njezina glavna čest stoji prema Tuškancu i kazuje u arhitektonskom pogledu jednostavnu ali otmenu gradjevinu iz prve polovice XIX. stoljeća. Svakomu je Zagrepčaninu, međutim, dobro poznato slikovito dvorište te kuće sa starom česmom, zasjenjenom krošnjom orijaškog bagrena, a naročito lijepi stari portal prema Demetrovoj ulici. I nekadašnja palača grofa Franje Draškovića imala je svoj prostrani vrt (od veće česti voćnjak) prema Tuškancu.

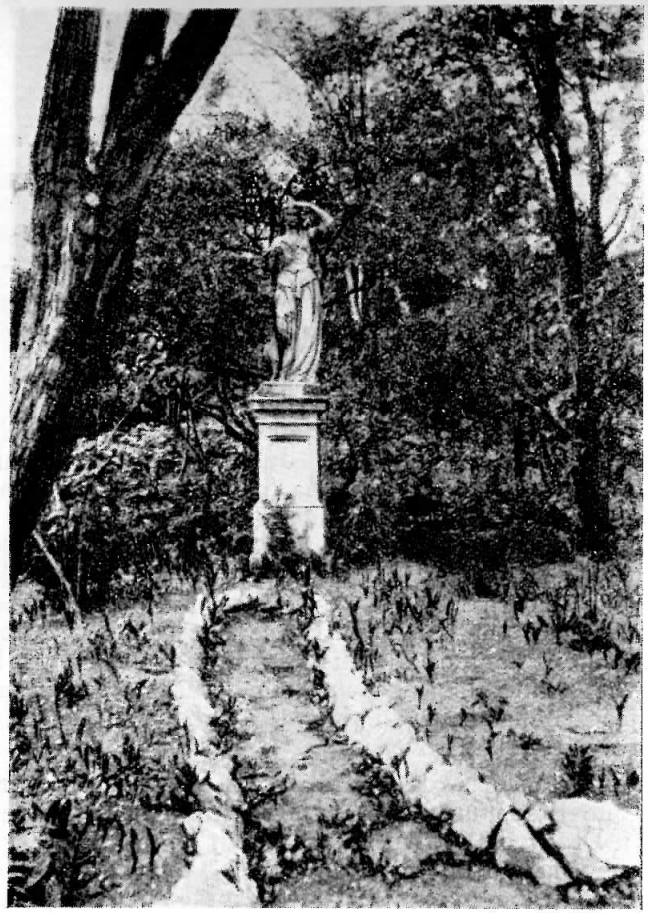

Iz vrta Josipa Kriegera

Kraj Popovog tornja stajao je samostan Klarisa (uglavnom još i danas sačuvan u svom prvotnom obliku), a na onom mjestu, gdje je danas zgrada Stola sedmorice i kuće broj 14. i 16. u Opatičkoj ulici, prostran samostanski vrt sa crkvom sv. Trojstva, porušenom 1837., kad je grof Dragutin Drašković sagradio po nacrtima Felbingerovim svoju raskošnu palaču, koja je kasnije, 1844., postala »Narodni Dom«. Ta palača imala je prema Radićevoj (Dugoj) ulici jednako kao što i sve ostale kuće u Opatičkoj ulici (negdašnje kuće Štajdaherova, Raffajeva, Markovića-Cerničkih, Sermage-a, Vojkfy-a i Nugenta) svoje male, u ranije vrijeme velikim ukusom i naročitom pomnjom njegovane male vrtove. Od Kamenih vrata do Strossmayerova (prije Južnog) šetališta bili su iza kuća u Radićevoj (Dugoj) ulici mnogobrojni gradjanski vrtovi, podzidani kamenim podpornjima.

Kunić nam u svojim mnogobrojnim izvještajima u »Deutsche allgemeine Garten-Zeitung« opisuje još mnoštvo drugih znatnijih vrtova, što u gornjem što u donjem gradu. Tako Leitnerov u Jurjevskoj ulici; Felbingerov pokraj

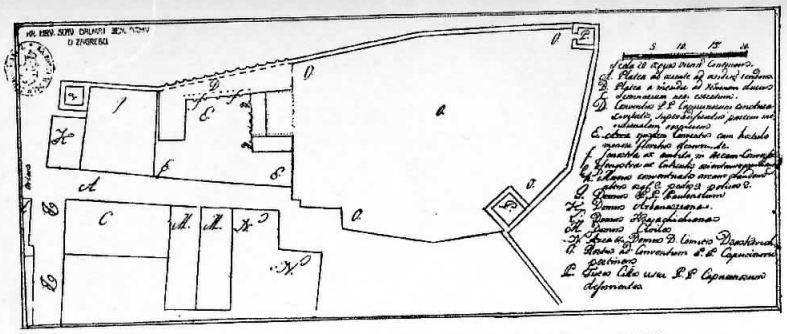

Tloris terena unutar gradskih južnih zidova 1776.

Sto stuba, koji je bio na glasu zbog rijetkog cvijeća u staklenicima; Kajetana Schroepfla u Margaretskoj ulici; Jurja Goldschmidta u Svilarskoj (danas Preradovićevoj); Nikole Nikolića (na terenu iza današnje Zakladne bolnice); Mihaletecov u Ilici. U gornjem gradu, u Jurjevskoj ulici, bio je čuven perivoj protomedika Josipa Kriegera, uredjen u engleskom stilu sa velikim staklenicima. U gornjem Tuškancu veliki perivoj advokata Antuna Čapana, tzv. »Čapanik« sa zaseokom, na kojemu je bio zapis: Aedes vivorum, sepulchra mortuorum. Znatna je bila koncepcija i vrt Jurja Demetörfy-a u Ilici, kraj današnjeg Dianinog kupališta, koji se prostirao na kosini ispod Strossmayerovog šetališta sa mnogobrojnim terasama i staklenicima, kojih su se zidovi još dodanas sačuvali. Lijepi su bili vrtovi na Jelačićevu trgu iza kuća Hatzove i Felbingerove.

Ima, medjutim, dokaza, da je već u XVIII. stoljeću u gornjemu gradu zagrebačkom bilo lijepo uredjenih i brižno njegovanih vrtova. Jedan zanimljiv nacrt u Državnom arkivu zagrebačkom (Acta consil. croat.) iz god. 1776. kazuje nam, naime, tloris kuća i zemljišta na zapadnoj česti Strossmayerovog (nekoć Južnog) šetališta. Slovo E na tom nacrtu (Area Conventus PP Capucinorum cum hortulo minori floribus deserviente), dakle, mali cvijetnjak uz samostan Kapucina, a slovo O (Hortus ad Conventum PP Capucinorum pertinens) veliki vrt, valjada voćnjak i povrtnjak uz pomenuti samostan. Taj se veliki vrt prostirao na terenu, koji danas zaprema šetalište Grič. Sve nam to svjedoči, da su Kapucini priklanjali naročitu pažnju vrtnom umijeću.

Prvi poticaj, da se uz nekadašnje južne gradske bedeme uredi »gradsko šetalište«, dao je ban grof Ignjat Gyulay, koji je, već prije, oko svoga dvora Brezovice bio uredio lijep engleski perivoj. Potrebni se novac skupljao prinosima a sa radom se započelo 1812. Načelnik je u to vrijeme bio Josip Štajdaher a gradski kapetan Ivan Vuković. Kako je nezgodni teren iziskivao znatnih troškova, nije se sav posao izveo najedamput već u više etapa. Započelo se pri današnjim Dvercima a nastavljalo u pravcu prema zapadu, Mesničkoj ulici. Današnju Gradsku kuću (nekad vlasništvo grofa Buratti-a a u ono vrijeme grofa Roggendorfa) i staru gimnaziju podzidali su čvrstim podjornjima, ispred Dverca i tornja raširili nasipavanjem teren u prostranu terasu sa masivnom ogradom i u nju stavili latinski natpis: LARGITATE SURREXI ANNO D. MDCCCXIII. Zasađeni su drvoredi bagrena, postavljene klupe i četrnaest svjetiljaka na drvenim stupovima.

U Metropolitanskoj knjižnici (sign. Misc. 26.910) našao sam jednu dosada posvema nepoznatu latinsku pjesmu, ispjevanu 1813. prigodom posvećenja novoga šetališta. Pjesma glasi:

ELOGIUM

De celebri Deambulacro Zagrabiensi ex parte Savana penes Urbem ipsam 1813 erecto.

Hic, ubi sublimis Graecensis moenia montis
Surgebant olim, jamque relicta jacent,
Urbs, ubi post Turres, cum doctae Palladis Aede,
Visitur indomiti gloria prima Savi:
Stat Locus excelsus multa de parte decorus,
Zvércze Cui nomen Natio prisca dedit.
Tam fuit incultus, cultos ut reddere amoenum,
Vix homines credas hunc potuisse locum.
En! nova nunc facies, nunc splendor lucidus (a) Urbis
Enitet, ac omnis, qui venit hucce, stupet.
Non aliter, quam qui quondam Magnalia vidit
Tros Anchisiades, Pergama dum steterant.
Delicias populi, si praefers urbibus urbes
In plano structos, invenies alibi.
Ast si Prospectum spectes in culmine montis,
Quae superat cunctas, eminet ista modo;
Namque ubi vix pedites poterant bene figere gressum,
Nunc curru vehitur flectere doctus equos.
Molem (b) si lustres? Vulcani est arte parata,
Quam prope nunc Turris (c) jam renovata nitet.
Hoc decus, huncque locum dedit Urbi cura Senatus: (d)
Arte, labore, situ, munificaque manu. —
Caetera si quaeras, quonam stent ordine circum?
Effugient oculos fors loca plura meos,
Ut, mihi si linguae centum, calamique secundent,
Scribere non possim tanta decora simul.
Hoc tantum fabor: quod cultus sexus uterque,
Hicce queat laetos concelebrare dies.
Huc teneri Nati properant, blandaeque puellae,
Quas leniter pennis aureus afflat amor.
Huc venit et Themidis Cultor, castaeque Minervae,
Quique feros hostes Marte favente domant.
Ordine dum quaerunt cuncti miscere lepores,
Quisque suo satagit se recreare modo.
Sic socialis amor crescit, cum musica dulcis
Intonat, atque aures exhilarare studet. —
Hic nova lux homini sine cura mane refulget,
Hic Zephyrus lenis vespere membra beat.
Laetaque rura videns oculus, quam pascitur illis!
Exoriens dum sol clarius hicce micat.

(a) *Lucidus* nam vel nunc in una solum parte 14. Lampades illuminant omni vespere hoc Deambulacrum, et in altera etiam erunt.

(b) Est infra hanc molem, vulgo Altanam, inscriptio auricalcinis litteris marmori incisa: LARGITATE SURREXI MDCCCXIII.

(c) In hac turri antiqua, nunc renovata, traditur Bela IV. Rex nonnullos celebrasse Conventus tempore Persecutionis Tartarorum. Nunc ibidem cubile est Distractionis super Billiard, et infra pro refocillatione.

(d) Auctor, et unus e munificentissimis oblatoribus hujus celebris Deambulacri pro usu publico erecti, est Exc. D. IGNATIUS e Comitibus GYULAY, etc. Banus noster. Executor Autem et Dirigens operis, Ord. Notarius L. R. Civitatis Zagrabiensis Dominus JOSEPHUS STAIDOCHER, Vir indefessus, cui tam in his, quam in alliis Civitas multa in acceptis referre debet.

Unica fors tristis trans Pontem visio terrae,
Nuper quae avulsa est, anxia corda tenet. —
Sed veniet tempus — quo haec visio gaudia sparget,
Veridicus vates non ego vana cano:
Namque Savus totus partem conjunget utramque. —
Tunc! Locus hic nulli deinde secundus erit...

*

* *

Ergo Posteritas, ac inclyta Natio, gaude!
Aspicies veteres e regione plagas.
Omnia sunt albo merito signanda lapillo:
Dum coelum rutilis annuit Omnibus. (*)
Sunt haec eventus nobis bona signa futuri:
Sunt eadem plenae nuntia laetitiae.
Scilicet, ut redeat clarum per saecula nomen
Gentis, et auratis pax redimita comis.

S. R.

HVALOSPJEV

o čuvenom zagrebačkom šetalištu podignutom 1813. uza sam grad prema savskoj strani. Grade, ondje, gdje su se nekoć dizali sada napušteni bedemi brda Griča, gdje se, poslije utvrda, pored hrama učene Palade vidi još prvotna snaga neukroćene Save, stere se ovisoko, mnogoliko ukrašeno mjesto, kojemu je prastari narod nadjenuo ime Zverce Bilo je tako zapušteno, te bi jedva mogao povjerovati, da bi ga vješta ljudska ruka mogla opet urediti. Pa ipak mu je sada novo lice, ipak sjaji svijetli sjaj grada (a) pa se svatko, tko dolazi ovamo, čudi. Jednako kao onaj, koji je nekoć vidio čudesne spomenike antikne, Troju Anhizovu, dok se još dizao Pergamon. Ako više voliš gradove sagradjene u ravnici od onih na bregovima, naći ćeš drugdje mjesta odredjena za razonodu puka. Ali, ako ugledaš vidik sa vrhunca brijega, koji je viši od svih drugih, odlikuje se podjednako i naš grad. Jer onuda, kuda su prije jedva pješaci mogli da pridju, vješt upravljač može sada upravljati konje i kola. Gledaš li ogradu (b), koja se diže ispred obnovljenog Tornja (c), rekao bi, da ju je sam Vulkan izdjeljao. Taj ures, to mjesto dao je gradu brižni Senat (d): umještvom, radom, zgodnim smještajem i darežljivom rukom. Pitaš li još i za drugo, što je uokolo lijepo poredjano? Izbjeglo je, možebiti, gdješto mojim očima. Da je u mene stotina jezika i pera, ne bih mogao da sve te ljepote opišem. Ipak ću reći još ovo: da uljudjeni svijet obadvoga spola dolazi ovamo da šeta za ubavih dana. Žure se ovamo nježni mladići i lijepe djevojke, koje je već zlatni Amor dirnuo lakim svojim krilima. Dolaze ovamo i sljedbenici Temide i čiste Minerve, pa i oni, koji s pomoću Martovom ukroćuju divlje dušmane. Svi oni redom nastoje, da uživaju tu ugodnost, svatko želi, da se razonodi na svoj način. Tako raste društvena snošljivost, dok ozvanja umilna glazba, nastojeći da i uši razveseli. Ovdje se bezbrižnom čovjeku rano ujutru objavlja novo svijetlo, ovdje mu blagi Zefir uveče osvježuje tijelo. Oko mu vidi ubava sela i opaja se tim vidikom, kad se u jutarnjem suncu ovdje sve jasnije sjaji. Srca prožima žaobom jedino tužni vidik zemlje s onu stranu mosta, koja je još odvojena. Ali, doći će vrijeme — kad će taj vidik opet rasipati radosti, vjerodostojan prorok ne pjevam ja zaludu: jer Sava će opet vezivati obje strane ujedno. — Tada ne će ovo mjesto zaostajati ni za kojim drugim... — Raduj se stoga, Potomstvo i slavni Narode! Ugledat ćeš opet stare svoje široke ravnice. Sve su one dostojne, da ih označiš kao bisere i dragulje: dok nam nebo objavlja plamena znamenja (e), dobra predskazivanja budućih dogadjaja, vjesnike velikih radosti: — da na duge vjekove iskrsne slavno ime Naroda i da se povrati zlatom ovjenčani mir.

S. R.

(*) Novus Cometa, visibilis fuit ex parte Savana.

(a) *Svijetao,* jer već sada na jednoj jedinoj strani osvjetljuje to šetalište četrnaest svjetiljaka, dok će se i na drugoj strani postaviti.

(b) Ispod ove ograde, ili altane, ima u mramoru zlatnim slovima uklesani natpis: LARGITATE SURREXI MDCCCXIII.

(c) Kažu, da je u ovoj staroj, danas obnovljenoj, kuli držao kralj Bela IV. nekoliko sabora u vrijeme provale Tatara. Gornja je odaja sad uređena za igru na biljaru, a u donjoj se toče pića za osvježivanje.

(d) Inicijator i jedan od najdarežljivijih dobrotvora ovoga čuvenog šetališta, podignutog za uporabu općinstva, preuzvišeni je gosp. Ignjat grof Gyulay, naš ban. Izvadjač i nadgiednik posla redovni bilježnik sl. i kr. grada Zagreba Josip Štajdaher, muž neumoran, kojemu grad u ovoj kao što i drugim stvarima duguje veliku zahvalnost.

(e) Novi komet, koji se vidio sa savske strane.

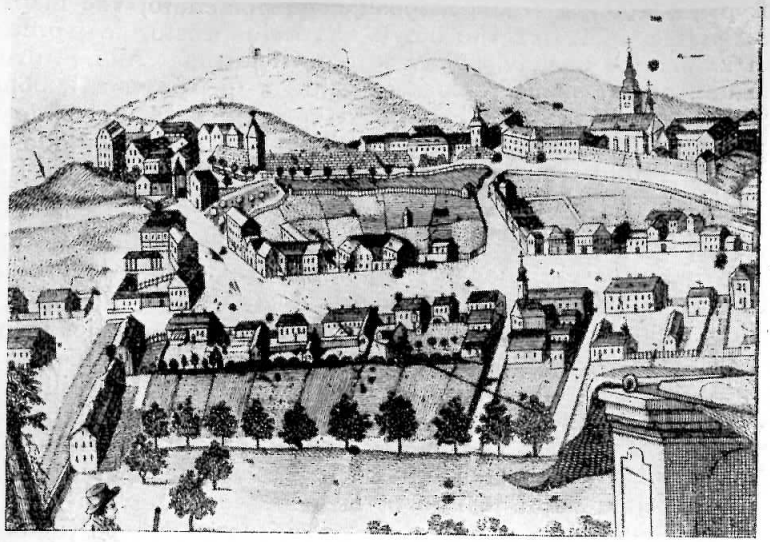

Gornji grad Zagreb 90tih godina XVIII. stoljeća (sa »meisterbrief«-a)

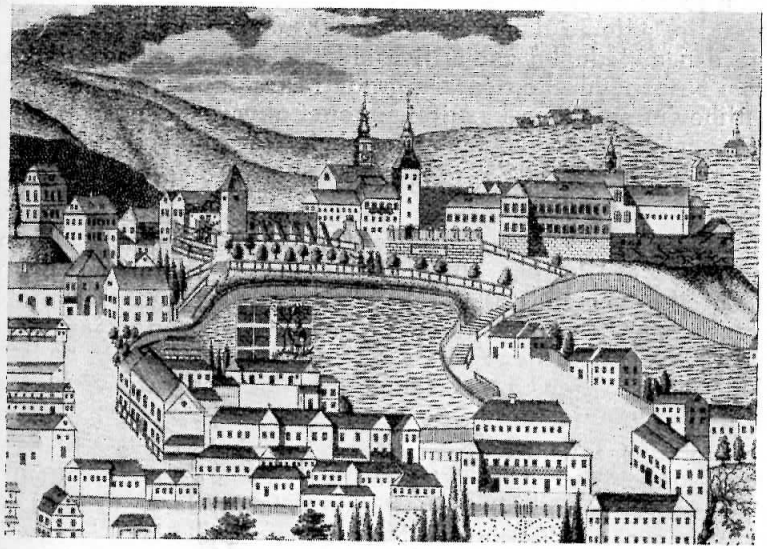

Gornji grad Zagreb sa karte Szemánove (1822.)

Razvojne etape u uredjivanju terena Južnog šetališta predočuju nam zorno tri sačuvane slike nastale u razdoblju od neko trideset godina. Prva je poznati akvarel Ljudevita Bužana iz godine 1792.*), druga se nalazi na cehovskom »meisterbrief-u«(koji je nastao, sudeći po urezanim brojkama

*) Isp. reprodukciju u III. knjizi »Narodne Starine« str. 32.

17.. još prije 1800.), a treća, najposlije, na pomenutoj već mapi Szemánovoj iz godine 1822. Na Bužanovu akvarelu prostor je ispred i ispod gradskih zidina još onakav, kakav je bio vijekovima. Ako je druga slika ispravno datirana (a nema razloga sumnjati u tu ispravnost), pomenuti je prostor bio već potkraj XVIII. stoljeća uredjen, pače, nalazimo tu već i podosta široko šetalište oivičeno drvoredom i ogradjeno ogradom. Prema tome se 1813. radilo jedino o izgradnji jedne prostranije terase i o ponovnom uredjivanju starijega, možebiti već zapuštenoga šetališta.

Na Južno šetalište vodila su tri puta(kojih se konture razabiraju već na Bužanovom akvarelu). Jedan iz Radićeve (Duge) ulice, tzv. Sveučilišne stube, drugi iz Ilice (današnja Bregovita ulica) i treći, najstrmiji, iz Mesničke ulice. Kako se sa Szemánove slike razabira ostao je još u to vrijeme (1822.) uz šetalište stari gradski zid sve do Kapucinskog samostana (crkvu toga samostana, koja se još vidi na Bužanovom akvarelu, bili su već porušili) i do jugozapadnog rta sve do kule, koja još stoji. 1830. počeo je profesor pravoslovne akademije Ljudevit Jelačić graditi na terenu do Kapucinskog samostana novu jednokatnu kuću (kasnije, sa dogradjenim drugim spratom, realka), u kojoj je htio otvoriti kasino. Od svoga zemljišta poklonio je on jednu čest, da se šetalište proširi na zapad. To je doista i učinjeno, ali nesamo na zapad nego i na istok, gdje je 1853. krajnji izdanak podzidan masivnim potpornjem. 1859. odstranjeni su bagreni a zasadjeni kesteni, koji su se sve dodanas sačuvali. Pogled na šetalište u ovo vrijeme kazuje nam jedna veoma zanimljiva fotografija snimljena iz donjega grada, otprilike ondje, gdje je danas Samostanska ulica. Nekoliko godina kasnije nastala je druga, jednako zanimljiva slika, akvarel jednoga djaka realke, s pogledom na zapadni dio donjega grada i savsku nizinu. Nasade na Griču u prvim njihovim počecima kazuje nam opet akvarel jednoga realca. Južno je pročelje realke još na jedan sprat, dok je sjeverno krilo već dvospratno.

U terenskoj je vezi sa Južnim šetalištem suprotni zapadni brežuljak, na kojemu se dizala najzapadnija gradska kula, kasnije Blažekovićeva a najposlije, pregradjena, Pongratzova. Južni i zapadni obronak toga brežuljka počeo se već krajem 50tih godina prošloga stoljeća pretvarati u perivoj. Početke toga nastojanja kazuju nam sačuvate stare fotografije. Iz njih razabiremo, da su učinjene prve predradnje, podignuti potpornji, provedeni putovi i posadjeno drveće. Iz tih se početaka onda, kasnije, razvio jedan od najljepših privatnih perivoja, Pongratzov, koji se još i danas veoma brižno njeguje.

Sjeverno (danas Vrazovo) šetalište teče uokolo sjeverno-istočnoga rta nekadašnjih gradskih utvrda. Taj teren bio je sve do godine 1840. pust. U to je vrijeme bivši upravitelj pošta Palajn odlučio, da ga uredi. U tu svrhu obrazovan je naročiti »Verein der Nord-Promenade«, koji je skupljao priloge i priredio 1841. veliku redutu. Troškovi oko uredjivanja bili su znatni. Trebalo je srušiti zgradu stare pučke škole i pomenuta već sjeverna gradska tzv. Poljska vrata (porta campestris). Palajn je sagradio (po nacrtima arhitekta Felbingera) malenu, ali otmenu zgradu, tzv. Palains-Halle, u kojoj je uredjena kavana. 2. maja 1841. na svečan je način uz svirku vojničke muzike otvorena i kavana i šetalište, koje je u ono vrijeme bilo stjecište najodličnijeg zagrebačkog društva.

Izvan užega gradskog teritorija bilo je nekoliko lijepih vrtova, medju njima su najznatnija dva: tzv. »Schönbach« i vrt uz ljetnikovac biskupa

Grič 60tih godina XIX. stoljeća

»Palajnka« i Sjeverno šetalište oko 1845.

Sv. Ksaver 1733. (po izvornom bakrorezu u »Grafičkoj zbirci«)

Alagovića. »Schönbach« (na današnjoj Mlinarskoj cesti) uredio je general Pavao Radivojević (umro u Veroni 23. VII. 1829.). Bio je to jedan od najprostranijih vrtova zagrebačkih, uređen na engleski način sa prostranim staklenikom i oranžerijama. Poslije je taj posjed bio vlasništvo Josipa baruna Neustädtera, pobočnika Jelačićeva, koji je tu pisao svoje francuske memoare o godini 1848. Njegova kći prodala ga je kasnije zagrebačkom knjižaru Fiedleru, koji je perivoj još i dalje usavršavao, pridavajući naročitu pažnju rijetkim crnogoricama.

Godine 1822. kupio je biskup Aleksandar Alagović pri kraju Nove Vesi prostran teren, sagradio tu (po nacrtima Felbingera) gospodski zaselak i uredio jedan od najljepših starih privatnih perivoja zagrebačkih, u koji je i općinstvo imalo slobodan pristup. Prema opisu Kunićevu bilo je tu prostranih staklenika s oranžerijom, u perivoju samom (kojim je protjecao potočić) umjetnih jezeraca, rijetkog drveća i cvijeća. Lijepa ograda, koja je odvajala perivoj od suprotnog vinograda, sačuvala se od česti još dodanas.

U oblast vrtne arhitekture ulazi i Križni put ispred crkve sv. Franje Ksaverskoga. Zagrebački Isusovci imali su u današnjoj Ksaverskoj dolini zemljišta, vinograde, šume, mlin, pa i sam »Okrugljak« bio je njihov. 1658. stajala je tu kapelica na istom mjestu gdje je danas crkva. U crkvi bila je čudotvorna slika sv. Franje. 1748. položen je temelj novoj današnjoj crkvi, koja je dogotovljena 1752. Kad su Isusovci potkraj XVIII. stoljeća otišli iz Zagreba, postala je crkva podružnom kapelom župe sv. Marka. Ispod crkve, prema jugu, bio je lijep gaj. Ovdje su Isusovci oko 1720. sagradili dvanaest

Portal sv. Ksavera 1880.

postaja Križnog puta. Jedan bakrorez, djelo anonimnog zagrebačkog majstora iz godine 1733., prikazuje nam u gornjoj svojoj česti sliku sv. Franje Ksaverskog, a u donjoj, za nas naročito zanimljivoj, sliku stare crkvice i spomenuti Križni put. Iako je prikaz prilično šematičan, odaje on ipak već na prvi pogled naskroz baroknu koncepciju, počevši od monumentalnog portala (iza kojega stoje svetački likovi na visokim kolumnama) pa do pojedinih postaja i do onih dviju gornjih kolumna sa svetačkim likovima i Kalvarije na terasama neposredno ispred crkvice. Sa svojih pet podesta i lijepo raščlanjenim stepenicama kazivala je čitava ova koncepcija od ulaza pri donjem portalu do navrh uzvišene crkvice jedan uistinu lijep vidik. Da je i arhitektonski i skulptorski ukras tu presizao prosječnu mjeru i bio izveden uistinu umjetnički, dokazuje nam slika snimljena neposredno iza potresa 1880., koja pokazuje portal sa lijepim baroknim svetačkim likovima a u ozadini i jednu kolumnu sa likom sveca. Kao mnogo kojega drugog vrijednog spomenika naše prošlosti nestalo je i ovog upravo tipično baroknog.

Ovo bi eto, uglavnom, bila najvažnija nastojanja, koja se u starom gradu Zagrebu, i na kaptolskoj i na varoškoj strani, manifestiraju u oblasti vrtne umjetnosti. Prema svemu rečenom morat ćemo priznati, da su ta nastojanja bila zamašna. Stvarana su djela, koja su se odlikovala i visokom kulturom i istančanim umjetničkim ukusom onih, koji su ih zamišljali i izvodili. Pa ako su ta lijepa djela tijekom vremena gubila a gdjekad i izgubila svoj prvotni skladni oblik, ako su od česti propala a od česti zanemarivana, pojava je to česta i u drugim, naprednijim, sredinama. Možebiti je i onaj živi interes, koji je probijao u oblasti vrtne umjetnosti u prvoj polovici XIX. stoljeća, bio tek izražaj jedne jače priklonosti toj grani umjetničkoj, duh jedne vremenske epohe, koja je po vremenu jenjavala i prestajala. Zacijelo su i političke i socijalne prilike uvjetovale takovo nazadovanje poslije jednoga doba bujnoga cvata. Svrha je ovim retcima bila, da na čas osvježe uspomenu na ta nastojanja tako rijetka u naše vrijeme.

Bilješka. Ovaj članak daje u skraćenom obliku dva predavanja, što sam ih držao 1927. u »Pučkom sveučilištu«. Pri općenom uvodu o vrtnom umijeću i pri opisu Pücklerovog perivoja Muskau poslužio sam se osnovnim djelom u toj oblasti: Maria Luise Gothein, Geschichte der Gartenkunst, Jena 1914. Autoritativne opise zagrebačkih vrtova u prvoj trećini XIX. stoljeća ostavio nam je pomenuti već Michael von Kunitsch u svojim člancima štampanim u časopisu »Allgemeine deutsche Garten-Zeitung« u godištima 1828., 1829., 1830., 1831. i 1834. Opis Maksimira u Haulikovo vrijeme dan je u uvodu litografijskom albumu »Park Jurjavés«, štampanom u Beču 1854. Kunićevim opisima poslužio se je uglavnom i Dragutin Hirc u svojim člancima »Iz staroga Zagreba« (štampanim u »Obzoru« 1906. i 1907.). O Alagovićevom zaseoku i njegovu perivoju govore opširnije još Gj. Stj. Deželić u članku »Ljubinkovački klub« (»Spomen-cvijeće Matice Hrvatske«, Zagreb 1900.) i Dr. Velimir Deželić u knjizi »Iz njemačkoga Zagreba«, Zagreb 1901. O Sv. Ksaveru poredi knjigu J. Barlè-a »Povijest župa zagrebačkih« (Župa sv. Marka), Zagreb 1896.

Résumé. (Dr. A. Schneider Professor der Kunstgeschichte an der Universität Zagreb, Direktor der Strossmayer'schen Bildergalerie und der Graphischen Sammlung in Zagreb). Der Verfasser gibt vorerst eine kurze allgemeine Übersicht über die Entwicklung der Gartenkunst bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts und betont, dass es ein Kontinuum, das alle stilistischen Phasen dieser Entwicklung vom Mittelalter bis zur Neuzeit umfassen würde, in der alten Stadt Zagreb nicht gab. Aus Urkunden geht zwar hervor, dass es in der mittelalterlichen, mauerumgürteten Stadt Zagreb Gärten gab, doch können wir in diesen gartenkünstlerische Konzeptionen kaum vermuten. Erst seit dem Ende des 18. Jahrhunderts setzen intensive Gartengestaltungen ein. Namentlich die Bischöfe Vrhovac, Alagović und Haulik schufen eine Reihe von grossangelegten Gärten, unter denen besonders der Park »Maksimir« hervorzuheben ist, der im engen Anschluss an des Grafen Hermann Pückler Park in Muskau geschaffen wurde. Nach Auflassung der Stadtmauern bildete sich auch in Zagreb, deren unsprünglichem Zuge folgend, ein Ring von künstlerisch gestalteten Privatgärten und öffentlichen Anlagen, namentlich in der hochgelegenen Oberstadt, denen leider die ungünstige, abschüssige Bodenbeschaffenheit enge Grenzen gesetzt hat. Die volle Blüte dieser Bestrebungen fällt in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts, schvindet dann aber rasch, sodass bis heute nur einige Reste dieser Gärten erhalten sind und wir über ihre ursprungliche Gestaltung einerseits auf jene Beschreibungen, die Michael Kunitsch in seinen Berichten in der »Allgemeinen deutschen Garten-Zeitung« 1829—1834 veröffentlicht hat, anderseits auf die ziemlich spärlich erhaltenen Pläne und Bilder angewiesen sind.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: IZ EKONOMSKE HISTORIJE 1754.—1758.*

U kongregaciji hrvatskog kraljevstva (spravišću, saboru) od 22. VI. 1754. uvelike se raspravljalo pitanje cesta, pak je zaključen i poseban Modus Reparationis Viarum. Odlučeno je posao obavljati sukcesivno, prešnije močvarne i podvodne partije najprije; zatim se dijelio posao po daći: koliko će ko »odžaka« i koliko fabros lignarios dati od koje gospoštije. Onda je bio opet stari problem karlovačkog mosta i natezanje s generalatom krajine. Nabaviće se kamena, a brinuće se zagrebački podžupan i judlium Goymerecz. Ali generalat karlovački mora postaviti 4173 radnika, kako i samo sl. kraljevstvo uglavnom iz podložnika topuske opatije. Raspored rada napravio se i iz županije varaždinske i križevačke, a početak posla bi određen za 1. srpnja, et absque gravis Intermissione usque ultimam 7-bris in Vijs Carlostadio Varasdinum ducentibus continuan debebit. I iz svake kuće (dima) dva pješaka ili 1 kola s 2 životinje i 1 čovjekom, a od 2 kuće kola s četiri vola ili konja i 2 čovjeka.

Cestu od Karlovca do kapele sv. Antonija u Draganiću morade opravljati judlium Ivan Gaal, a od mjesta Kasavec do skele Lučko vicejudlium Georgije Saić; ceste od Lučkoga do Belovara vjudlijum Josip Sikuten, odavde do Pake judlium Ivan Zaverški. U gorju Paka kroz križevačku županiju judlium Ivan Kesser, sporazumijevajući se oko »granica kraljevstva« s varaždinskim generalatom, a za grad Križevac naređuje mu se »juribus Civitatis Crisiensis invigillare deberet«. I oko ćuprije »vshichty Moszt« u varaždinskoj županiji od oštričkog mosta do grada Varaždina judlium Matija Augustić i vjudlijum Georgije Gallyuff, a odavde do varaždinskog mosta j. Josip Paxi i vj. Josip Fodroczy. A svima njima se nalagalo »nullosque Excessus facturi ordinantes«, da paze na telonij gospoštija i malte i da se pri susjednom radu međusobno dopisivanjem sporazumijevaju.

Svaki podžupan vodiće osim toga nadzor, a od Karlovca do Save napose assessor judicijarne tabule Gjuro Jelačić, i to, da dva puta mjesečno iziđe na lice mjesta sam ili posredstvom zamjenika (labores incispicere, dirigere, et ordinare super praestitis laborantibus calculum ducere etc.)

Sav ovaj rad i naročiti progres u civilizaciji zemlje nije, dašto, bio spontanog porijekla nego dirigiran intencijama i izrazitim zapovjedima iz Beča. Struktura sabora i vodećih krugova nije ni imala svoj neki ekonomski program; pasivnost u inicijativi za opće prelome sa starom mlohavošću bila je i preveć uvriježena a da bi se kogod ganuo nametati sada nove troškove i daće, koje bi, zatim, i njega pogodile. Vlastela tadašnje banske Hrvatske samo su pojedinačno pokušavala trgovati, a i u tom su

* Odlomak iz pripremljene radnje: »Trgovina i promet u banskoj Hrvatskoj XVIII. stoljeća«.

[1] Judlium, skraćenica od »judex nobilium«; tako i vice-jud(ex) (nobi)lium.

prvi korak učinili došljaci, mnogi tek nedavno nobilitovani i u kojih je privredna žica prijašnje klasne pripadnosti vidno morala vibrirati.[2] U drugu ruku i podanički snošaj prema apsolutističkoj kraljici, koja je najavljivala svoj pohod u hrvatske strane, također je bio poticalo za uređenje razrovanih cesta, još čistog sredovječnog lika. U tom smislu poslije mučno stvorenog zaključka ban je izvijestio dvor o uspjehu u saboru.

11. srpnja 1754. zahvalila se kraljica na relaciji i izrazila veselje, koje bi joj godilo, kada bi karlovački most bio gotov do njenog dolaska buduće godine. Posao je zbilja započeo, ali bio i dobrim dijelom uzrok seljačkoj buni od 1755. Kmetovi, i onako pritješnjeni sve većom tlakom, moradoše sada bez ikojih olakšica da izrađuju djelo jedne u veliko zasnovane terezijanske reforme: reparaciju puteva i mostova zbog naprednije trgovine. I premda je činovništvo dobilo od sabora potanke instrukcije, kako da bude obazrivo prema gospoštijskim lokalnim »prilikama«, za kmetove nije niko pitao.[3] Velike tužbe i onako su padale protiv judlijuma Kessera.

O započetim poslovima izvjestio je bana grof Batthyan u pismu iz Petrinje od 6. kolovoza 1754. Zbog karlovačkog mosta brinuo se judlium Georgije Dragovanić, a bio je poslan i banski viječnik Bužan, koji je konferirao s generalom Petaczom. Nešto pomože karlovački gradski komputuš, a kraljevstvo dade 1146 for. i 55 kr., generalat 1162 for. i 16 kr., a malta 72 for. i 26 kr. Osim karlovačkog mosta uvelike se radilo i na mostu preko Dobre na gospoštiji Patačićâ uz revne inspekcije judliuma Kessera i podžupana Nikole Mešića.

Cijelom ovom nastojanju mnogo je smetala monetarna zbrka u tadašnjim c. kr. državama. Sabor i ban svaki čas su dobivali od kraljice lično potpisivane reskripte o tečajevima valutâ.

15. IX. i 23. XII. 1755. reguliše ona tečaj saskoga novca, i zabranjuje veći kurs:

Die sowohl bey Leipzig, als zu Dresden geprägte Chur - Sächsische ein Drittel und 8. gute Groschen — Stücke promiscue solen den Courshaben zu 28. Kr.

Dan die Chur - Sächsische ein Sechstel oder 4. gute Groschen — Stücke zu 14. Kr.

Gleichmässig die Chur-Sächsische ein Zwölftel — oder doppelte gute Groschen zu 7. Kr.

Die einfache Chur - Sächsische benamste gute Groschen aber nicht höher als zu 3. Kr.

A specijalno za izmjenu nevaljalih dukata kod c. kr. pjeneznica davale se znatne (oglašene) povlastice.

Od vremena do vremena (a osobito u sedmogodišnjem ratu) izdavane su štampane njemačke knjižice, koje su specificirale tečaj stranoga n. pr. saskoga i dr. novca, a smjelo ga se primati u prometu pod izričite propise. Sama kraljica, kako rekoh, slala bi hrvatskim staležima vlasto-

[2] Prije će biti konkurentska bojazan nego li faktična ljubav prema »malom čovjeku«, kad se pokušalo u banskoj Hrvatskoj ograditi od akcijâ inozemnih trgovaca prema narednom primjeru: »Ja sam bil sem (1754.) vu Spravišću nazoči, napominje Krčelić u nadgrobnom govoru Janušu Bužanu, kada Turski Kalaissari vsako leto obetali su Orsagu plaćati Rh. 500 da slobodno hode i prodavaju po selah, i čul sem pokojnoga (Bužana), iz ljubavi vere Suprotivnoga, da naimre prostoga ljuctva natepli ne bi«.

[3] O dimnici (dimini) i ostalim daćama isp. Vl. Mažuranić. Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. U Zagrebu 1908.—1922. — Literaturu o seljačkoj buni 1755. naveo sam u Bilješkama moje knjige »Die Briefe des Grafen Sermage«.

ručno potpisane akte, u kojima bi »na pravednu mjeru« svodila strane monete, tako 8. X. 1756. odlučila je, da

1. belgijski dukati (souverains d'or) jednostavni i dupli vrijede: i to
dupli koji su po 12 Rh. fl. 18 Kr.
i po 12 „ 22 „
budu 22 „ ½ „
t. j. 3 zlatna holandijska zlatnika
jednostavni sada po 6 Rh. fl. 11 Kr. ¼
da bude za 1 holland. zlatnika ili ½ dukata

2. portugalski (aureae Lusitanicae, Lisboninae, tum et Holandici) dukati, koji nemaju pravu težinu, da se akomodiraju gornjem računu, i

3. denique: ut durante praesenti Bello Borussico ad trutinandas Monetas Aureas, locô dimidij huiusque Grani, Granum integrum Trutinae deinceps appendantur.

Za stanje u godini 1755. vrlo je ilustrativan i dosta iscrpljiv izvještaj, koji Beču dade komisija, što je proučavala trgovačke prilike u ugarskim, poljskim, hrvatskim i njemačkim zemljama. U komisiji su bili dvadesetjednu godišnji Karl Otto graf Haugwitz, jedinac glavnog ministra (putovaše incognito kao Herr von Niemczicz) i kao pravi referent i stručnjak Ludwig Ferdinand Procop, inspektor manufakturnog ureda u Brnu. Putovali su od 19. svibnja 1755. do 6. siječnja 1756. U Hrvatsku su samo malo zašli, i to u donju, došavši Dunavom iz Budimpešte u Osijek, Petrovaradin i Zemun.

U Ugarskoj i Hrvatskoj bješe za trgovački promet osobito važan tridesetničarski sustav, koji je onda bio netom reguliran tarifom od godine 1754. Zbog toga harmičarskoga sistema ne mogaše se razviti industrija, pa mnogi tada savremeni pisci uspoređivahu stanje Ugarske i Hrvatske sa kolonijalnim stanjem Indije, koja imađaše čast — davati sirovine. Sve je resultiralo iz te činjenice. Porazan fakt za Austriju bješe i to, što su Ugri i Hrvati stojali radije u trgovačkoj vezi s inostranstvom, nego s bečkim »erblenderima«. U Breslau, Leipzigu itd. dobivahu naime kredit, a s Turskom se trgovalo nada sve intenzivno. Suviše, ova turska trgovačka dominacija bila je još kao neki preostatak nedavne političke. Iz Turske dolažahu svinje, uvozilo se vunu, pamuk, konac, pređu, safijan i korduvan, duhan, kava, ulje, riža, južno voće, puške i noževe, pa turske bagacije (crvene rupce), atlas, koprene, svilu, mousselin i platno. Turski trgovci ne plaćahu ni 20% potrošačke carine, već jedino 5% transita. A valja još uvažiti, da je species-talir (2 for.) u Carigradu bio cijenji za 9—17 krajcera nego na austrijskoj granici, a tako se dalo ćariti i austrijski novac iznositi.

Zbilja je interesantan izvještaj komisije, koja je sve to uočila, u koliko je, dalje, tangirala i napomenute gradove u Hrvatskoj. Relacija ova ponajprije kaže, da je Esseck in Sclavonien. Ta zemlja daje dosta voska (ide u Veneciju), oka po 26 groša. U Mletke se šalje (a i u Bosnu i kroz nju) prilično sirovih koža preko Mitrovice. U obzir dolazi i med, tona (280 funti) po 15 do 16 forinti. Slavonija ima zgodnu riječnu mrežu (Drava obzirom na Štajersku i Korušku, a Sava obzirom na Kranjsku), a i kopnenu vezu s Rijekom, koja se produžuje do Trsta. Ima dalje veze s Dunavom i Tisom.

Plovidbu Savom mogla bi smetati samo razbojništva s turske obale, ali bi naprotiv pomogla eventualno izgradnja kanala Scharwitz, Bug und Boszud. To su gg. Nijemci čuli upravo za Sárviz, Vuku i Bosut. Nomina geographica germanica!

Zanimljivi su tečajevi cijena robe (ab franco Wien u samoj zemlji:

leydenske marame	bečki lakat		3 for.	15—30 Kr.
aachenske „	„	„ (ordinari couleurs)	3 „	
„ „	„	„ življe boje skuplje za	¾ „	i t. d.

Najbogatiji osječki trgovac bijaše Andreas Krügel, a »dobro su stojali« i Antun Blažić, pa Franz, Johann i Anton Blank, zwey separirte Handlungen, Johann i Lucas Mihitsch Compagnie, onda Anton Castitz. Svi se hvaljahu prođom Halb-Rascha (7 fr. lakat). Teretni trošak od Beča u Osijek na vodi centa 25 groša, a u Beč 1 for., dokle kopnom $2^1/_{4}$, pa i 3 fr. K tome na granici Ugarske 5% harmice, a u Slavoniji povrh toga još 2½%. Mjere: bečki rif, ali oka ima $2^1/_4$ bečke funte. Mjerov požunski, ali 32 dijela.

Što se tiče puta u Mitrovicu, putnici bjehu zadivljeni ljepotom i plodnošću zemlje: die gute Ordnung darinnen, und sonderheitlich die auserlesene und überaus wohl exercierte Land-Miliz zu sehen, worüber in Betrachtung der barbarischen Nachbarschaft sich Jedermann gewisslich wundern muss. Die Strassen sind so ruhig und sicher, wie in einen deutschen Land. Die Innwohner suchen in dem Feldbau ihre Nahrung und unterwerfen sich ganz willig der schärfsten Kriegs-Disciplin, sind dahero gehorsam, freundlich und arbeitsam. Man bemerkte unter anderen etwelchen Flachs- und Hanfbau, wie auch, dass der gemeine Mann fast aller Orten mehr und weniger spinnet.

U Mitrovici prva kuća za kontumac, razdijeljena za spolove posebno i za dulje ili kraće karantene. Bila su u blizini palisadama ograđena stovarišta, nepokrivena, ali bješe i natkritih, dalje lazaret, stražarnica i stanovi personala: direktor, chyrurgus i kneht sa stražarima. Kad nema bolesti, kontumac 21 dan. Sva vuna bila je prana, a pamuk zračen i gdje kada kađen. Gostione nije bilo (direktor je putnicima bio uslužan). Inače »prelaznici« bacaju svoj novac u zdjele pred palisadama u rastopinu octa i soli. Frekventacija uvijek velika, nestašica prostora, a odatle prenatrpanost.

Promet: svinje, goveđe kože (u Budimpešti 5—6 fr). Do 1746. bio je ovaj dio Slavonije »provincijal« pa se i od crknutog blaga transportiralo kože u Tursku, no od vojničkog režima počevši zakapa se takvo blago skupa s kožom, što je šteta, jer se pokusima ustanovilo, da od takvih koža nije bilo zaraze. Par govedskih koža (15 oka) prodavalo za 4—5 fr., a najmanja je koža bila teška 10 oka. Izvještaj upozorava na nekog turskog čivutina po imenu Porta, koji tu mnogo trguje, pak ga preporučivaše, jer je dobra izgleda i kažu dobrog džepa, a obeća uzimati erblendsku robu. Dalje se zatim opisuju sigurnosni čardaci (na 2 hvata visokim stupovima).

U Zemunu nije bila trgovina odveć živa, ali je bilo dosta nagomilane robe u kontumacu (nekoliko stotina centi pamuka). Turci donose robu predaju je u kontumac. Ali u Zemunu stanovahu turski podanici, trgovci, koji nijesu nikad išli sebi »preko« po robu, nego uzimaju robu iz kontumaca i onda je raspačavaju po sajmovima sve do Beča, pa u Sasku i Prusku Šleziju: kape, macedonsku vunu, pamuk, tursku pređu i sl. Putnici se interesirahu, a koliko erblenderske manufakture (n. pr. rubaca) ide

u Tursku? Išlo je jedino to, i to vrlo malo, Ali novca je austrijskog išlo vrlo mnogo! Cijene su bile ovakove:

prosti turski pamuk 3, 4 i 25 fr. centa
predeni turski pamuk 58 i 70 fr. centa
ovčja vuna 18 do 22 fr. centa
Safijan (po 10 kom. koža u svežnju) 9 fr. 30 kr. do 11 fr. 30 kr.
crvena turska pređa 24 do 28 groša funta
grožđice oka 18 kr.
smokve oka 18 kr.
finija riža oka 12 kr
prostija riža oka 10 kr.
maslinovo ulje oka 27 do 30 kr.
datulje oka 30 kr.
Cicer (sočivica) oka 21 kr.
levantinska kava oka 1 fr. 25 kr.
tamnjan (sorte) oka 20 do 26 groša
crvene turske marame (duge 7½ bečkih lakata ¾ l . širine) 36 do 37 groša
Bassa Soldan-tabak oka 18 do 20 groša

Prometalo se onda tu kamiša lula, noževa, lepeza etc., a cijene erblenderskih marama bjehu nesrazmjerno skupe. Držalo se boje: tamno i svijetlo plave, isto zelene, pa celadon, cremoisin i ljubičaste.

Zemunski trgovci: Kosmo Ivanović, Marko Nikolić, Minola Daniejovicz, Manoli Cziericza, srednji: neki Sala i dr. Wegen der gefährlichen Nachbarschaft ist schwerlich rathsam anderst als gegen content mit denenselben sich einzulassen.

Preuzvišeni guverner slavonski bio je g. graf Anton Merci D'Argentau (inače zaslužan od 1753. Fzm i Kommandirender u Slavoniji, sadio prve dudove (murve) i kažnjavao smrću svako oštećivanje). On preporuči putnike zemunskom zapovjedniku grofu de Villarsu i ovaj pošalje dragomana Jankovića preko u Beograd turskom paši s pozivom, da u Zemun pređu na trgovački razgovor vidjeniji beogradski trgovci. Bio je doduše ramazan, ali dođoše njih dvadesetorica do kontumaca. Odlični ljudi (makar za vrijeme posta ne osobito disponirani): Topal Hadžija, Mustafa baša, Mula Ali, Emir Amet, pa dva grčka »konzula«: Banjot Teodor i Hadži Niko. Sve im bi objašnjeno, sve prednosti dobavljanja erblenderske robe. Pokazalo im se uzorke tkanina, pa naročito moravske Londres Second, bečku svilu, platno, gingang i sl. Dopalo im se, samo da su boje stalne, jer iz Beča dosad nestalno. Poslije tog oferta bili su u Beogradu neki nemiri i stvar je odložena, ali i zbog neinformiranosti. Karakteristično je upozorenje izvještaja prema Beču: Ueberhaupt von dem Betrağen gegen Türkische Negotianten wurde jedoch erinnert, dass es eine unverbrüchliche Aufrichtigkeit erfordere, alldieweilen, wann der Türk einmal hintergangen worden, derselbe von allem weiteren Handel abgehet.

Priložiše mjeru turskog lakta za tkanine (i svilenu robu). Težina: oka, za žito i za vino mjera kao u Budimu. Novci pak ovako kursiraju: trovrsni dukati: Fundeck, koliko i mletački zigin, cekin; Sermakoc (11 zibcenera) i Singel (dvije pare više od potonjeg. Zatim: pijaster (groš po 40 para), komadi i po ½ i po ¾. Pijaster je jednak Löwen-Thaler ili Aslan. 10 para = 1 zibcener (18 kr. u Turskoj), 1 para = 3 jaspre. Stara zolota = 30 para, a nova $26^2/_3$ ili 80 jaspri. 1 onlik = 10 jaspri. Tvrdi carski talir stojaše u Beogradu 80, a u Carigradu 85 i 90 para turskog novca. Novi zibcener vrijedi u Turskoj više od starog, ali je glavno, da Turci za Austriju imaju povlaštenu samo 50%-tnu carinu.

U Petrovaradinu bjehu glavniji trgovci Paul Braun i židov Jacob Hirschl, pa osrednja tvrtka: Antoni Brand Seel. Witib, und Erben. (Preko u Novom Sadu bilo je mnogo jačeg življa, naročito Armenaca i Raca.) Cijene i roba ovakova:

Tkanine Drap de Bery, brabantski lakat, obične boje, franco Leipzig	à	48 do	56	groša
Fein scharloch i cremoisin	à	60 do	70	(dobrih groša)
legdenski	à	46 do	58	groša
široka Cron-Rasche (prosto) komad	à		12	talira
široka Cron-Rasche 1⅛ š. (i kao gornji 33 lakata dugi komad)	à		18	talira (Reichsthaller)
još finija hochrot 36 lakata duga	à	22 do	23	talira
Halbrasche (iz Beča) 22 lakata duga	à		6¼	for.

ordinari Mährische Wysowitzer Tücher holet man von Tyrnau, 20 Ullen lang $^{6}/_{4}$ breit, in loco daselbst à 18 Fr. Die Halb-Rasche pfegen in ganzen Sortimenten genommen zu werden, wodann ein solches aus 120 Stücken bestehet, darunter sind

	Stück
Grün	50
Franzblau	10
Coelest	20
Ponceau	10
Violet	5
Schwarz	5
Sielber Farb	5
Caffee Farb	5
endlichen Meergrün oder Celadon	10
Zusamen	120

In Cron-Raschen — specificira dalje izvještaj, a to je važno obzirom na proĎu i razmjer boja — geschiehet es auf gleiche Art, nur hier ein Balln oder Sortiment lediglich in 26 Stücken bestehet, als:

	Stück
Dunkelgrün	5
Mittelgrün	5
Celadon	6
Franzblau	2
Coelest	4
Caffée Farb	2
Sielber Farb	1
und Schwarz	1
Zusamen also	26

U Leipzigu kupovahu Petrovaradinci flanele ($^{5}/_{4}$ široke i trobojno »štampane«) brabantski lakat po 8 groša, i po 5 groša 1 lakat široki, isto trobojne flanele, a po 4 dvobojne. Tovar od Leipziga do Pešte iznašaše po centi 6 for., a do Petrovaradina kopnom 30 kr., na vodi pak samo 5 do 6 groša. Od Petrovaradina do Beča kopnom 3 for., rijekom 2 for. 30 kr. Ako idu petrovaradinske lađe retour iz Beča 1 for., s bečkima retour 1 for. 15 kr. po centi. A od Zemuna do Segedina pristojba na rijeci, kazivahu, samo 17 kr., a isto navodno i kopnom! Važio je u Petrovaradinu bečki rif i bečki uteg, a kod turske robe oka. Mjerov žita 50 oka, dakle $1^{1}/_{8}$ centi: 2 petrovaradinska mjerova iznašahu 3 požunska. Dioba u četvrtine i u osmine. Die diesortige Negotianten — i tu završuje relacija o našim krajevima — sagten annoch, dass Sie bey denen Louis Blanc 7 p Cto, und bey gewichtigen Gold 5 p Cto in Leipzig an aggio zu guten hätten, die Frankfurter Valuta dagegen leide gegen Kayser-Münz 7 p Cto Sconto. Fast alle diese Handels-Leute machten sih anheischig, Theils

selbst nach Brünn zu kommen, Theils durch Correspodenz einigen Handel Anstossen zu vollen.

Sijaset stručnih izvještaja, predstavki i predloga gomilalo se na tadašnjim nadležnim mjestima u svrhu poboljšanja trgovine i prometa; pisali su zvani i nepozvani u grozničavom nastojanju, da se izađe iz terezijanske pauperizacije i da se svidi okolini Njezina Veličanstva a i njoj samoj. Mnogo je toga i štampano (većinom pod pseudonimom), a još je više preostalo u pismohranama odakle ovdje priopćujemo dva značajna elaborata, i to Schley-ev i Erhardtov o riječnoj plovidbi.

OHNMASGEBLICHE ZAHLUNGS TARIFFA

Was von Center sowohl von Sissek bis Sallach, von Stattion zu Station, als vicissim in das Croaten von dem Imbarco denen Craynerischen Schiffleithen zu bezahlen wäre. Als!

			Station	Für jeden Center f.	xr.
Von	Sissek bis Nard	„	2 „	— „	4 .
	Nard bis Tiverne oder Kralybrod	„	1 „	— „	2 .
	Littay bis Sallach	„	1 „	— „	2 .
	Kralybrod bis Sosset	„	1 „	— „	2 .
	Sosset bis Raun	„	1 „	— „	2 .
	Raun bis Gugcfeld, oder Wienen	„	1 „	— „	2 .
	Wieden bis Lichtenwald	„	1 „	— „	2 .
	Lichtenwald bis Ratschach	„	1½ „	— „	3 .
	Ratschach bis Bergbruch	„	1 „	— „	2 .
	Bergbrach bis Littay	„	1½ „	— „	3 .
	Summa	„	12 „	— „	24 .

Schley onda u tom spisu, priloženom istog datuma, kao i elaborat, komentira ovaj proračun i kaže: Ako »Carico« naraste na 100 centi, premda lađa može da nosi i po 120, to bi za čitav put takova tovara došlo maksimum 40 for. troška. Svaka lađa ima pet osoba, uključivo brodovlasnika. Ako će on dakle svakom da plati dnevno sve i sva, ne će iznos nadmašiti po osobi 30 novčića, a sebi ako za lađu računa 1 for. onda za sve ide račun na 3 for. dnevno, a kako je 12 postaja (stacija), konačna je suma 36 for. Preostaju dakle brodovlasniku još 4 for. »zu guten«. On može bez pogibli i više da natovari, i to mu je onda još čišći pretičak. Njemu po centi od »imbarca« u Hrvatsku mora da izađe i ovaj račun.

			Station	Von jedem Center f.	xr.
Von	Sallach bis Wieden oder Gurckfeld	„	1 „	— „	1½
	Wieden bis Nard	„	1 „	— „	1½
	Nard bis Sissek	„	1 „	— „	1½
	Summa	„	3 „	— „	4½

Platiće se dakle za svaku lađu dnevno 2 f. 30 kr. a za čitav put 7 f. 30 kr. Der Imbarco aber — nadovezuje Schley — könne herabwerths nur auf 100 Cent reguliert werden, sollte aber der Barcariol keine Contra Carico finden, oder eine Gegenlandung gegeben werden können, so wäre Negotiant oder Passagier dem Schiffmann für eine leehre Zurückfahrt bis Gurckfeld oder Wieden von jeden Tag anfangs gerechnete massen 2 f. zubezahlen schuldig

Lađar osim toga, izuzevši još samo maltarine i Wasser-Rechts-Gebühr, ne bi ništa smio zahtijevati. Nevrijeme, kiša, bujica, ili vjetar ne bi smjeli biti uzrok, a uračunavati bi morao u posao ukrcavanje i iskrcavanje, pa napokon primiti i svu odgovornost za sigurnost robe, i sl.

Sav ovaj veliki projekt dostavi kraljica 19. lipnja 1758. banu Nadaždu u Varaždin, potaknu za susretljivost u njegovoj jurisdikciji i sjeti ga napose već urgirane osnove za regulaciju Save 3. studenoga 1757., te zatraži daljnje informacije za odgovor.[4]

Drugi elaborat je izradio Transport Officier Erhardt.[5] Po njegovu opažanju sve je dobro u plovidbi na Savi, tek kod Mitrovice ima dva opasna mjesta. Jedno nasuprot Šapcu »kod stare ciglane«, a drugo kod same tvrđe Šabac, i na oba mjesta bile su za prijašnjih ratova građene dvije ćuprije. Pa, kad je niska voda, vire još i sad stari stupovi, a to smeta plovidbi. Do tvrđave Brod bio je od te distancije der Trepler-Weeg gut ausgehauen. Nego prije kod Rače, gdje Drina s turske strane ulazi u Savu ima opet okapanja radi brzice. Dalje kod čardaka Ploča isto je kalamitet, gdje se radi pličine veće lađe zadržavaju 8—10 dana. Treće takovo mjesto nalazi se kod Lukačeva Šamca (Lukacser Samacz). Tamo su grebenovi, te se mora ploviti tik nuz tursku stranu. Do tvrđe gradiščanske ide dobro; ima samo nešto mlinova, pa se i opet mora uz tursku obalu, a slično je i prilično do Jesenovca. Sve mlinove od Zemuna do Jesenovca trebalo bi ukratko porinuti dalje u sredinu vode, jer smetaju pri obali. Od Jesenovca se ide dalje preko Lonje u Sisak.

Povlaštenu plovidbu c. kr. »komercijalnih« lađa nijesu harmičari uz Savu gledali mirnim okom. Događalo se više puta i vrlo žestokih sukoba. Tako bude 2. travnja 1767 napadnut trannsport iz Banata »za Pukoviczky« sasvim iznenada. Ovaj se izgred nemilo odigrao, a svrši tužbom i istragom. Elias Ruttenstock (Adjunct von Cremserischen Transport) upravo, kad je htio o podne toga dana kod rečenog mjesta zaradi prelaza jedne pličine napraviti »saltum«, bude izazvan od nekolicine seljaka, koji su dolazili s lijeve obale od dvora. Pozvan »da plati »harmicu« i druge daće lokalne naravi, bi nakon nećkanja skupa sa svojim ljudima žestoko zlostavljen. Ruttenstock je podnio tragičnu žalbu na tamošnjeg provizora (der Schloss Porkulab), koji no je potpuntao tu rulju od 50 seljaka, i nije mario, što su to bile k. k. priviligirte Commercial Schiffe. Seljaci su iznajprije bili zahtijevali 6 for., kasnije su svi upopreko nahrupili na lađu i zlostavili ga.[6]

Netom citirani slučaj grub je i posve rustikalan incident koji je lokalne naravi i nema političke natruhe. Ali pravim političkim faktorima onog doba: »stališima i redovima« zajedno s ugarskom braćom još je bilo zazornije šetanje i vozanje Nijemaca po domaćim rijekama.

Već unatrag od par godina započelo se u Ugarskoj i u Hrvatskoj nevoljko osjećati kad se (valjada po pruskom uzoru) reorganizovalo u Beču tzv. Central Hofstellen te (1748.) iznijelo novu oblast t. j. Directorium in publicis et cameralibus pri čemu su Ugarska i Hrvatska, te italijanski i nizozemski posjedi od aktivnog učešća u ravnanju bili isključeni. Htjelo se jedan (austrijski) auktoritet, universalitet i uniformnost poslovanja a proti stališkim povlasticama pojedinih krunovina i zemalja. Carica je sebi htjela podložiti svu državnu organizaciju, a tako i vrela materijalnih dobara države. Njenom se apsolutističkom duhu činjaše čudno da bude ovisna o stališima i da se obraća različnim kancelarijama, u kojima su plemići-činovnici — ma da u Beču — protežirali svoje domaće interese; mišljaše, naime, da se »das allgemein Beste und Landesfürstliche Interesse öfters lau tractieret«. Vidjela je, da Friedrich II. Pruski, imajući homogeno organizovanu državu uspijeva tom potporom lakše na bojnom polju. A ona, Marija Terezija, mora moljakati stališe i da, tako reći, s Ugrima koketira na saboru, uvijek napadno obučena. Istina, nije bio po srijedi samo njen gynekokratski mozag, bilo je i predradnja iz XVI. i iz XVII. stoljeća, pa iz vremena Karla VI. (III.). Jedno je, nadalje kopija Friedricha II. Pruskog, a drugo, kasnije samonikla praksa. Pa i samo »ublaženje nevoljništva« (kmetstva) bilo je samo sredstvom za suzbijanje staliških (plemićskih) povlastica. Uza to, kao vanredno sredstvo pridolazi

[4] Acta Comercialia, fasc. 85. nr. 10. Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiv u Zagrebu.

[5] Unterthänigst-gehorsamste Anmerkung. Über die aus dem Temesvarer Banat von Berlas Város bis Titul abwerts auf den Canal Gustos, und von Titul bis Schlangament abwerts auf den Theiss, und von Schlangament, bis Semlin, und so fort weiter bis an dem Spitz der Vöstung Belegrad, allwo der Sau-Strom in die Donau stoset, eben abwerts auf den Donau Fluss bis dahin, und so fort weiters aufwerts auf den Sau Strom bis Szissek, und von dannen aufwerts auf den Culpa Fluss bis Carlstadt zu passiren habende Schiffe. (U kr. hrv. slav. dalm. zem. arkivu: Acta Comercialia fasc. 85. n. 19. pril. 1.).

[6] und in mein Zimmer, zogen mich ganz ungestimm bey denen Haaren heraus, einige stosseten mit Prügeln, zohen mich also bis auf die Dachung des Schiffs, schlepten mich hin und wider, zogen mich bey den Haaren in die Höhe, und rissen wider nider, mit denen Haaren haben sie meinen Kopf dergestalten auf der Dachung zerschlagen, und gestossen, dass mir der Hals hätte mögen abbrechen, mit denen Haaren dreheten sie mir den Hals um, bey denen Füssen zogen sie mich in die Höhe, andere zogen mich widerum bey denen Händen, schlepeten mich demnach also über das Schiff auf die hohe Gestätten hinaus, mit diesen Herumreissen haben sie mir die Haar aus den Kopf gerissen, wo es auch an Stössen nicht gefehlet, demnach ich nun aus dem Schiff gleich wie ein Vieh geschlepet worden, so lage ich vor Mattigkeit, wie sie mich aber in die Höhe rissen, bindeten sie mir die Hände dergestalten auf den Rücken, dass mir solche in einer Viertlstund kohl schwarz, und ganz aufgeschwollen worden, und erschröckliche Schmerzen leyden musste, mit diesen herumreissen zerissen sie mir mein Kaput, s. v. Hosen, und Hemet, ich bittete, sie sollen doch nicht also mit mir umgehen, es war aber kein Erbarmnuss, da ich gebunden war, wolten sie mir auch die Füss binden, liessen mich wider von selbsten los, zumahlen ich ansonsten gehen könnte, ich stehete unter ihnem gleichwie todt, von den vielen Stossen habe meinen Rest bekommen, wo ich Zeit meines lebens daran gedenken werde, wie ich gebunden, so steheten 2. mann zu beiden seithen und halteten mich, die anderen gingen, und fangeten den Ober Cormanos Istok, bindeten denselben, und schlageten ihn auch dergestalten, nach welchen noch einen alten Cormanos nahmens Mathias Pop, den sie auch gebunden, und hinlänglich geschlagen, ihme von seines leibl taschen den beuttl abgeschnitten, worinnen sich 3. f. geld befunden haben, desgleichen ein Schnupftüchl, in welchen ich, und die 2. Cormanos gebundener unter ihnen steheten, gingen die Bauern hin, und schlageten etliche Schiffsleute, dass es zu erbarmen war, was die bauern getrieben haben, weilen ich aber von den herumreissen ganz zerfezt aussehe, wolte mich anderst ankleyden, sie liessen mich aber nicht, sondern einer nahm meinen neuen Kaput, Hosen, hengete es um sich, meinen Hut sezte er auf sein Kopf, und gingen von unser, und führten uns mit stöslicher Art also gebundener eine Stund Weegs weit bis zu des Provisor Wohnung.

ekonomska državna politika.[7] To se objavilo, kad se 1751. na požunskom saboru pokušalo dirnuti ugarsko-hrvatski sklop. Jeftino žito i vino ovih krajeva gotovo je ruiniralo Austriju. Zato carica zatraži 12 stotina hiljada kontribucije više. Velika graja i oklijevanje, debata i konačno samo sedam stotina tisuća i uračunane vojne dobave. Opozicija (svećenstvo i magnate isključivši) iznese gravamina (slaba proda žita zbog niske cijene, a izvoz volova u Veneciju oteščan carinom u Štajerskoj i Koruškoj). Tranzit kroz Austriju u Njemačku smetan, trgovina vina u tuđim rukama, a žito i vuna »susjednim carinama« u Ugarskoj i Hrvatskoj sve skuplja.

Potvrđuju to i Mlečani i Prusi. Trgovina ta u »rackim« i grčkim rukama. To su bila ta gravamina i sve ove prigovore Marija Terezija nije mogla pobiti, već je tješila za budućnost. Ali opozicija je imala pravo da rogobori, i s tim su u vezi ova dva prethodna slučaja.

Još su 1750. Austrijanci osnovali u Trstu jednu Levante-Compagnie. Kapital austrijski i nizozemski. I car je sebi bio reservirao akcija. Kompanija imađaše zadatak, da iz Ugarske i Hrvatske izvozi žito, vino, vosak, med, drvo, i iz Austrije tkanine, a da iz Orijenta i iz Lisabona uvozi južno voće, muškat i mirodije. Gg. su u Trstu (onamo je Beč gravitirao i kušao ipak pobijati Rijeku) nazidala magazine, a u Livornu (car bješe i vladar Toskane) i u Londonu uredili poslovnice. I u tom pravcu treba, također, gledati povod reparaciji cesta po Hrvatskoj i svu žurbu s izvještajima o trgovini i sve nastojanje za regulaciju rijeka. Drugi je pak slučaj ovaj:

Dolazile su tada iz političkih sukoba prkos-carine (kao prusko oteščavanje uvoza ugarskih i hrvatskih vina u Šlesku), pa je kraljica 1752. zvala u Beč stručnjake na konferenciju (bilo ih ćak iz Bruxellesa i Lotaringije). Hofrath Kannengiesser svjetovaše umjerenost u tarifama, ali kraljica protivno. I samoj Velikoj Britaniji i Irskoj ne dopustiše zatraženi slobodni i monopolski uvoz finih tkanina, katuna, vunene i svilene robe. Carica nije marila, što su protiv njenih tarifa rogoborili ne samo stranci, već i Nijemci, Česi, Magjari i Hrvati. Izrađivač tarifa Hofrath Nefzern bude, što više, bogato nagrađen.

[7] Austrija je silom ponirala u tzv. merkantilizam »dalje od inozemstva!« sprečavanjem uvoza. Hornickova knjiga »Oesterreich über Alles, wann es nur will« (nove naklade 1753. i 1784.) kaže: Es sey in keinerley Weiss noch Weg zu gestatten, dass Güter, deren Art inner Lands zu genüge und in erträglicher Güte fallig, von aussen hineingebracht werden; worinnen mit denen Auswärtigen weder Mitleiden noch Barmherzigkeit zu tragen, sie seien gleich Freunde, Verwandte, Allirte oder Feinde. Denn da hat alle Freundschaft ein Ende, wo solche zu meiner Schwächung und Verderbung abgesehen. Und solches behält Platz, wanngleich die inländische Waas schlechter an Güte oder auch höcher an Werth sein sollte. Denn besser wäre — es komme auch einem übel Berichteten so seltsam vor als es wolle — für eine Waar 2 Thaler geben, die im Land bleiben, als nus einen, der aber hinausgehet.

Résumé. — Der Verfasser bringt in seiner Studie »Aus der Wirtschafts Geschichte 1754.—1758.« (ein Abschnitt aus dem Werke »Handel und Verkehr in Banal-Kroatien des XVIII. Jahrhunderts«) einige charakteristische Beiträge bezüglich der Strassen- und Brückenausbesserungen im betreffenden Zeitabschnitt, die auf Intentionen Maria Theresias durchgeführt wurden, sowie einige Regelungen des Kurswertes ausländischer Währungen in Kroatien, die ebenfalls auf Anregung dieser Herrscherin erfolgt sind. Es werden Berichte gebracht, die den Stand des Handels im damaligen Kroatien sowie Probleme und Schwierigkeiten der Schiffahrt auf dem Flusse Sava (Graf Haugwitz, Ludwig Ferdinand Procop, Schley, Transport-Offizier Ehrharth und Elias Ruttenstock) schildern. Der grösste Teil des Materials wird hier zum ersten Mal nach Akten im ehemaligen Kgl. Kroat.-slav.-dalm. Archiv in Zagreb veröffentlicht.

DUŠAN D. VUKSAN: CRNOGORSKI PRAVITELJSTVUJUĆI SENAT

Senat, kao vrhovni sud u zemlji osnovao je Vladika Rade 1831. godine. Organizacija sudstva bila je jednostavna. Primitivni sudije bili su stotinaši (u doba knjaza Danila desečari), kapetanski sudovi bili su prvostepeni, a Senat vrhovni sud. Pisanih zakona za primitivne sudove nije bilo, a nije ih bilo ni za kapetanske. Za Senat postojao je (u rukopisu) »Zakonik opšti crnogorski i brdski« Mitropolita Petra I iz god. 1798. Ovaj zakonik bio je na snazi sve do god. 1855., kad je knjaz Danilo izdao svoj Zakonik.

Ja ovdje ne spominjem »Zakone otačastva«, iz god. 1833. koje je izradio tadašnji predsjednik Senata Ivan Vukotić, jer nijesam našao potvrde, da se po ovim Zakonima sudilo[1]. Isto tako ne spominjem i jedan rukopisni Zakonik kneza Nikole, o kome znam samo to iz jednoga pisma Bogišićeva knezu Nikoli, da je postojao i da ga je tražio od Kneza. Danas u Drž. Arhivi na Cetinju nema toga Zakonika. Možda bi se mogao naći u ostavini pok. Bogišića?

Stupanjem na presto kneza Nikole ukinuti su desečarski sudovi i ostali samo kapetanski i Senat. Kapetani, pored sudijske dužnosti, bili su i organi izvršne vlasti i vojno-upravni organi.

Kao što rekosmo, niti sudovi nijesu imali pisanih zakona, i pita se kako su sudili? Nema sumnje, da su sudili više po zdravoj pameti, no po kakvom običajnom pravu. Što kapetan nije mogao sam presuditi pozivao je za savjetnike plemenske glavare, a možda i druge pametne ljude. U ostalom, oni nijesu ni sudili kakve velike prestupe, a većinom sve njihovo suđenje svodilo se na to, da parničare izmire. Što nije mogao kapetan svršiti — pa i ako je bilo u njegovoj kompetenciji — on je parničare sa sprovodnim aktom upućivao Senatu. Takav je n. pr. ovaj akt kapetana Nikole Milutinovića:

»Visokoslavnom Senatu na Cetinje. Pišemo vi poradi Jovana S., a to kako se oženio kćerom Škera K. na dva dana pred božitnje poklade. On nema ništa, no je krenuo u Srbiju i ne oće ženu da sobom vodi. A ona veli: »Ja oću s njim kud god on obrne, ako će me držat za svoju ženu. Idu k va(ma), pa vi kako naredite. I da ve Bog živi! — Vaš pokorni kapetan . . .«

Kapetani su sve svoje presude slali Senatu. Ja sam pregledao samo nekoliko godina akta Senata (1869.—1875.) i nijesam mogao naći tome razloga. Da li je kapetanska osuda bila odmah izvršena, ili ju je trebao potvrditi Senat, to ne mogu reći, jer ni na jednoj kapetanskoj presudi nema senatske aprobacije. Ja mislim, da su kapetani slali svoje presude

[1] Vidi o ovom moj članak: Jedan projekt crnogorskog zakonika iz doba Vladike Rada. »Zapisi« I. 44 i d. Cetinje 1927.

Senatu stoga, da bi Senat imao sva dokumenta u rukama, ako bi se osuđeni žalio.

Mi ćemo navesti ovdje jednu, ili dvije kapetanske presude, da se vidi zašto su oni sudili i kako su sudili.

Tako kapetan pop Pero Piletić izvještava Senat:

»Visokoslavnom Senatu Crnogorskom i Brdskom na Cetinje pozdrav. Pišemo vi za iskonet jedne davije, kako davija Bajo B. na popa Mitra N., kako je njegov vo uboo kravu Bajovu i — krava lipsa. I dođoše da se sude. I ja pita: »Je li vo opak bio?« I kazaše, da nije. I ja ne mogo nać, da mu plati ništa. I on kaže, da nijesu goveda nagnali na njegova, ne bi mu kravu uboli, no mu bi krava zdravo bila. A pop Mitar kaže: da ga nijesu zvali da zajedno pasu[2]; ne bi tu ni ćera. I da ste zdravo. Vaš pokorni kapetan . . .«

Kapetani su mogli i da kazne globom. (Neznam, do kolike sume.) Tako jedan kapetan, pošto je na daleko i široko ispričao svađu između popa Miluta i popa Vukala, najzad navodi inkriminirane riječi i kaže: »U svađi Vukale reče Milutu: Kad bi mi bio ti Bog i Gospodar, odio bih u Rusiju, najpošlje bi se i turčio i opet krstio[3] i nebih te mogao trpljeti.« Kapetan je osudio Vukala s motivacijom: »zašto je onako nerazumne riječi govorio« — na 5 taliera globe i parničke troškove.

Kapetanski sudovi funkcionisali su sve do kapitulacije Crne Gore. Istina, još 1879. djelokrug njihovoga rada je smanjen — te godine osnovani su oblasni sudovi —; oni su sudili u građanskim sporovima do 100 perpera i rješavali sporove o smetanju posjeda i o pomeđaškom poslužju. Po krivičnoj nadležnosti sudili su istupe protiv imanja do 200 perpera i proste uvrede.

Senat nije bio samo vrhovni sud, on je u isto vrijeme pored vladara bio vrhovna državna uprava za sve građanske i vojničke poslove. Senat je imao u rukama i državnu kasu, a isto tako i magazine za sve državne potrebe.

Naloge za isplatu davali su pojedini senatori i knez. Nalozi su bili kratki. Tako n. pr. pod br. 135/70 ima ovaj nalog: »Đuro,[4] dati ćeš Gnu protu Sundečiću dukata stotinu na konat državni. — Nikolai«. Ili još jednostavnije: »Đuro! da dadeš listodavcu talijera šest. — Nikolai«. Nijesu obrazloženiji bili ni senatski nalozi: »Vojvoda Đuro, dadni Iliji Živkovu što je učio trubače na Rijeku ima dvije godine talijepa 3. — V. Plamenac«. Po 100 fiorina izdato je na privatnu depešu: »Dimitriju Pećaninu. Išti Veroviću 100 fiorina i srećan ti put. — Božo Petrović«. (br. 155/70).

Senat je pomagao i književnost. Sekretar senata pod br. 51/69 piše: »G. Vojv. Đuro. Izvolite dati dvanaest fiorina G. Jov. Sundečiću za pomoć »Orlića« štampavanju«.

Senat je (br. 110/70) platio »večeru za 27 pjevača Društva Jedinstva su 2 karatela bire«.

Kao što rekosmo Senat je imao u rukama i slagališta, no ne samo municije i žita, no i drugih sitnih stvari. Tako upravnih telegrafa Nikola

[2] Prilično nezgodna stilizacija!

[3] Kao da je i sam Vukale — i ako u afektu — osjetio, da je kao sveštenik pretjerao.

[4] Vojvoda Gjuro Cerović, bio je glavni blagajnik.

Brzak piše ovo trebovanje: »Gospodine Vojvoda. Izvolte mi poslati svijeća i furminante za kancelariju«. Vojvoda donosi ovo rješenje: »Podaj Jovane, pa zapiši. — V. Cerović«. Ispod ovoga bilježi Jovan: »Na ovaj biljet dao sam 6 paka svijeća i 6 škatule šulferine«. No procedura još nije gotova. Pop Vidak — valjda glavni šef slagališta — posumnjao je na ovo trebovanje i vraća ga Vojvodi s ovim pitanjem: »Je li ovaj biljet od Vas, jer za kancelariju nijesu iz mene uzimali jošt ništa do ovoga, a viđu na koga piše. Očekujem odgovor«. Ovaj akt vratio je vojvoda s lakonskim rješenjem: »Jeste, popo!«

Osim ovoga Senat je izdavao pod zakup sve monopole i izdavao na kontrakt mnoge poslove. Tako su izdavana na godinu dana spirituozna pića i striktno određene cijene po oki. Izdat je pod zakup magazin »zobi za strance«. Interesantno je, kako je Senat mogao primiti na sebe jednu odredbu ugovora, kojom se obavezao »da nijedan stranac ne smije kupiti zob, osim kod zakupnika«. Interesantan je ugovor s državnim ključarima tamnice. Naročito su interesantne tačke 3. i 4. Tačka 3. glasi: »Obvezujemo se Senatu, ako bi tavničar uteka iz tavnice, da mi dva podležemo pod istu kazan bjegunca i to kako kazan, tako i od svojoj rani[5]«. Član 4. glasi: »Senat daje ključarima punu moć, da su slobodni ubiti tavničara s onu stranu Vlaške Crkve i Grude, koji bi u dan krenuo da beži, a noću pred sama vrata tavnice, ili na tigle od tavnice«.

Senat je dalje sastavljao budžet. Prihodi i rashodi dijelili su se u dvije grupe: državni i praviteljstveni. Od ovih budžeta sačuvan je po gdjekoji u arhivi Senata, pa se ne može dati godišnji pregled.[6] Senatu su kapetani donosili daciju, polagali račune od svojih globa, sva nadleštva uopšte, koja su prihodovala, slala su izvještaje i novac Senatu.[7]

No pored svega toga, ipak, glavni posao Senata bio je sudski. Da bi pravda bila onako, kako treba, Senat je strogo pazio na rad kapetanskih sudova, koji su u prvoj instanciji vodili išljeđenje i dostavljali Senatu krivice, za koje nijesu imali kompetenciju suđenja. Za kapetane su birani najviđeniji ljudi u plemenu; na pismenost se nije pazilo, bilo ih je i nepismenih, a i oni, koji su bili pismeni, tako su slabo pisali, da se veoma teško snaći u njihovim hijeroglifima. Za najmanju grješku Senat je kažnjavao kapetane globom. Tako je n. pr. kapetan Pero P. »kažnjen radi neizvršenja naredaba u korist narodne kase sa 23 talijera i 3 cvancike globe«. Kako je bilo zabranjeno primati goste u oči krsnog imena, a o to se ogriješio kapetan grahovski, to mu Senat javlja: »Globivamo te 2 talijera, zašto su bili na Đurđev-dan u veče prijatelji ti u kući i tu noćili. Drugoga nikoga da ne smiješ globiti u Grahovo, zašto je o Đurđevu-dne primao prijatelje« (br. 363/69). Izgleda, da je Senat na pogdjekoga kapetana sumnjao, da pravo radi. Ne mogući ga drugačije uputiti u pravičan rad, on ga zaklinje. Tako radi neke kazne Pava P. piše Senat kapetanu: »da imaš po tvojoj duši i sreći sve prodat, a novce poslat što prije ovamo« (br. 191/60). Jedan kapetan javlja Senatu, da ne može uhvatiti jednog zlikovca. Senat mu šalje ovaku naredbu: »Dajemo ti

[5] Ne znam, da li je Senat primjenjivao ovu tačku, jer je — i ako ne mnogo, ipak bilo bjegstva iz tamnice.

[6] Kasnije, kad je osnovano Min. Fin. ova su dokumenta iznesena tamo, i tu se može naći detaljan predlog prihoda i rashoda po godinama.

[7] Našao sam samo prihod telegrafa za avgust i septembar 1870. Za avgust bio je prihod: a) »od međunarodne radnje« fior. 54·3; b) »od crnogorske radnje« fior. 12·6, a za septembar a) 45·8½ i b) 13·4½ fiorina.

strogu zapovijest, da uvatiš Milutina M., da će poginuti 10 ljudi, i da ga predaš sudu u ruke«.

Vrste zločina su kao i današnje, samo u mnogo manjem broju. Najviše je ubijstava, većinom iz osvete, a i radi drugih razloga, veoma rijetko radi koristoljublja. Dosta je prestupaka bluda. Ovaj porok strogo se kažnjavao i bio je gotovo u potonje vrijeme iskorijenjen. Krađa je veoma rijetka; po gdjekoji primjer ima pokušaja trovanja, pobačaja i t. d. Tuča je bilo mnogo, zelenaštva jedan slučaj u pet godina. Ima nekoliko slučajeva rdavog postupanja sa ženom i svega jedan slučaj paljevine.

Navešćemo nekoliko presuda po svim ovim vrstama zločina i u koliko bude moguće citiraćemo §§ Zakonika, po kome je presuda izrečena; jer to u presudama nije spominjano.

I. Ubijstvo:

Neki Nikola V. ubio je Rista V. Priznaje zločin: »za to, što mi je uzeo đevojku, koja je za mnom isprošena bila ima već 8 godina i za to sam ga ubio«. Senat je donio ovu presudu: »Pošto je ta stvar (isprošenje djevojke za Nikolu) zastarala u toku od 8 godina, i pošto đevojka istoga Nikolu nasilno nije ostavila, a Rista uzela, nego po njenoj volji i roditeljskom odobrenju, to se Nikola V. danas po crnogorskom zakonu blaženo počivšeg kralja Danila, ustanovljenog 1855., osuđuje na smrt[8]« (br. 10/78).

Neki Periša M. oženi se Ludom, ćerkom Đola B. No Luda je u to vrijeme već bila zatrudnjela s Tomom T. »Ne znajući Periša da je đetinja, odvede je i vjenča«. Kad mu Luda kaže što je u stvari, on je »ispresijeca nožem«[9] i kapetan kazni ga za to globom od 26 talijera. Poslije Periša gada Toma iz puške, no ne pogodi ga. Senat ga osudi za ovo na 6 godina tamnice.[10] Poslije godinu dana knjaz mu oprosti kaznu, pošto je obećao, da će Ludu uzeti k sebi, da se neće svetiti Tomu i »da će oprostiti i zaboraviti na sve prošlo«. On zbilja uzme Ludu i živio je s njom dvije godine i imao dvoje djece. Ali poslije dvije godine namjeri se negdje na Toma i ubije ga. Senat, po svom pravosudiju u svom zasjedaniju za učinjeno ubijstvo presudi Perišu da podnese smrtnu kazan« (br. 2/74).

A ubijalo se često iz nikakvih razloga. Tako je neki Živko M. ubio svoju ženu Njegosavu, kako sam kaže »ni za šta drugo, već stoga, što ona mene poče sramotiti«. Senat ga »presudi na vječitu robiju, a sve njegovo da (se) proda i u državnu kasu donese, da se s tijem izdržaje«[11] (br. 71/76).

Ili: neki Mašan Đ. ubio je Stanka Đ., kako sam kaže s razloga: »Ja sam imao mržnje na pokojnog Stanka za neke riječi njegove žene, te (je) imala s mojom majkom, koje je kapetan smirio; to je bilo nazad 6 godina«. — Senat je Mašana osudio na smrt (br. 22/72).

Neki Marko Č. optužen je, da je ubio tri Turčina. Na sudu priznaje: »Ubio sam ih za to, što su Turci, a drugo mi ništa dužni nijesu bili, no da sam moga bih ih 50 posjeka!« Senat s obzirom »1) što je Marko bio prema knjazu i otečestvu dobro raspoložen; 2) što nije bio kažnjavan i 3) što je u ono vrijeme u ajduke odmetnuo se, kad je bio rat između Crne

[8] Gl. 27. Danilova Zakonika» da bude ognjem iz pušaka raznesen«.

[9] Pretežak izraz, znači valjda »izranjava«.

[10] Pokušaj izdajstva nije predviđen Zakonikom.

[11] Zakonik ne pravi razliku između muške i ženske glave. Senat je, kako se vidi smatrao, da je ženska glava jeftinija od muške i osudio je Živka na vječitu robiju, a ne na smrtnu kaznu prema gl. 27.

Gore i Turske, pa mu nije poznato bilo, da je slobodno hajdukovati« — kažnjava se sa 6 godina tamnice (br. 15/69).

I žene su za ubijstvo osuđivane na smrt i vječitu robiju.

Anđuša N. ubila je Maricu A. s razloga »kad bi se god sa mnom pokarala, naodila mi je nepravedno kao udovici više domaćina«. Izgleda, da je Anđuša Maricu i opljačkala i ako ona ne priznaje: Odluka je bila ovaka: »Videći Senat, da je Anđuša ubila Maricu na božoj pravdi bez ikakve krivice, za koje se sujma, da je ni zašto drugo ubila nije osim za novce, koje su pri pok. Marici bili, koji se pri mrtvoj nijesu našli, za to Senat po svom pravosudiju presudi u svom zasjedaniju Anđušu N. za nepravedno ubijstvo, koje učini nad Maricom A., da podnese smrtnu kazan«[12] (br. 3/74).

Neka Stake B. živjela je s mužem tek 1½ mjesec. »Poslijed jednu veče ležeći zajedno, digne se Stake i sjekirom ubije ga i svu mu glavu stuče, a poslijed kuću zapali«. Stake priznaje zločin; ubila je muža »stoga, što bješe star, nevaljan i ukletva«. Senat je, valjda, uzeo u prizrenje razliku u godinama muža i žene (Staki je bilo tek 19 god.) i osudio je »na vječitu robiju«[13] računajući od 1. januara 1876.! (Presuda je izrečena 15. maja i. g.) (br. 12/76).

Interesantan je iskaz nekog Ilije S., koji je radi ubijstva bio presuđen na 12 godina robije i utekao u Tursku. Poslije se javio svojevoljno sudu. Na pitanje, da li je učinio kakvo zlo, otkad nije bio u zemlji, odgovorio je: »Jesam krao sa Stevanom P. i Đokom L. i drugima; uz to sam posjeka dva Turčina«. Na pitanje: zašto se vratio u otadžbinu, kaže: »Da pređem u Nikšić, da bih našao krvnika Stevana P.,[14] da ga ubijem,[15] i ako bih mogao naći Lazara Š., u koga mi je bilo moje oružje, da mu ga uzmem i ako mognem, da ga pozovem na megdan« (br. 2/69).

II. Trovanje:

O pokušaju trovanja našao sam samo jedan slučaj. Neka Plana Đ. udata, na silu, tek godinu dana. Kaže, da ga je prvi put vidjela »onaj isti dan pred crkvom, kad su me poveli, i to u mrak — mjesec grijaše«. Kaže, da ju je bio i tri put tjerao. Otrov je kupila u jednog Turčina u Podgorici za 3 groša. Turčin joj u početku, kad mu je kazala, zašto će joj otrov, nije htio dati otrova, »ali kad sam ga prekumila, dao mi je«. U noći muž joj zatraži vode i ona mu uspe otrov, no »on opazi i pobljuva se i pita: »Što je ovo« — Ja rekoh: »Ništa ne znam!« On reče: »Otrova me!« I tako oni mene svezaše i mučiše, dok ne kazah kako je.« Na pitanje Senata: »Sa šta ti je bio mrzak najviše?« — odgovorila je: »Ne znam ništa osim (da) ga ne mogah gledat i drugo nemam što kazat«. Presuda je donesena ovako: »Senat uzme Planu na ispitu, koja i sama sve priznaje i kaže, da je hoteći htjela otrovati svoga muža. Stoga je Senat presuđuje na 12 godina robije«[16] (br. 49/75).

[12] Anđuša je valjda obješena, jer gl. 73 kaže: »žena ne može biti ubijena iz puške, jer je puška i strijeljanje samo za onoga, koji pušku nosi i puškom se brani«.

[13] Stake je po gl. 73. morala biti suđena na smrt.

[14] To je onaj isti, s kojim je krao.

[15] Čl. 39. dozvoljavao je, da se krvnik može ubiti.

[16] Plana je po čl. 73. morala biti osuđena na smrt. Blaže je kažnjena, vjerovatno, stoga, pošto joj je muž ostao živ.

Čl. 73. glasi: Ako bi se kadgod dogodilo, da bi žena kojim god načinom svojemu mužu o glavi radila i njega života lišiti tražila, ovakova se žena ima osuditi na smrt.

III. Blud:

Prestupaka bluda ima mnogo, a nije rijetka ni sodomija. Neki Nikola Đ. »pogriješio je sa njegovom snahom, udovicom Margitom. Prestupljenje zakona obojica priznadoše i dijete bi mrtvo, koje ista Margita kojekakvim načinom udavi, bez da je iko znao«. Senat je osudio Nikolu na 6 mjeseci robije i 130 talijera globe, a Margitu na 6 godina[17] (br. 27/75).

Drugi slučaj: Krstinja, žena popa Đura, imala je »bludan snošaj s nekim Mitrom M. i poslije se dogovore, da bježe u Tursku. Nađu nekog Rada, koji im je kalauzio, u putu uhvati ih noć i noće kod Mitrove sestre. Senat, pošto su krivci priznali krivicu, donio je ovu presudu: »Mitar M. da se prećera preko granice, da se ne smije vratit u državu bez dozvoljenja; Rade na 50 talijera globe za to, što je kalauzio nepoštenim licima, a sestru Mitrovu, koja ih je primila na konak, globe 10 talijera. Pop Đuro, da se može ženit — ma ako crkveni zakon dopušta, budući se je ovo drugom[18] ženio — a Krstinja, kao prestupnica bračnog zakona, da se ne udaje. Dijete[19] da ga drži Krstinja, dok se mogne od majke odvojiti; pola troška za jednu godinu platiće se od uzete spomenute globe, a pola platiće pop Đuro«[20] (br. 13/74).

Još samo jedan primjer kolektivne kazne. Neka Marica Đ. rodi vanbračno dijete i optuži Stevana N. Na sudu Stevan dokaže, da je Marica još s petoricom imala posla. Marica se zbuni i Stevan se djelimično izvuče. Senat je presudio svu šestoricu na zakonsko izdržavanje djeteta t. j. da svi plate solidarno 130 talijera i 41 talijer i 4 cvancike troškova. Kako je dijete međutim umrlo, suma od 130 talijera pripala je državi[21] (br. 27/74).

IV. Krađa:

Krađe su bile rijetke. Razlog tome je bez sumnje taj, što su kazne bile drakonske.

Neki Marko N. i Jovan A. pođu u krađu brava kod Milića P. Milić ih opazi i Jovana ubije na mjestu. Marko je uhvaćen i na sudu je priznao sve. Presuda mu je izrečena ovako: »Po zakonskom paragrafu, da se izaždene preko granice s fameljom, a njegovo da se proda, a od imuća da se da Miliću 20 talijera, a ostatak da se da Marku da nosi preko granice«[22] (br. 19/74).

Neki Pipo P. ukrao je u Manastiru Cetinjskom masu stvari (epitrahilj, vozduh, zavjese sa sv. dveri i t. d.). Presuđen je ovako: »Pošto

[17] Nikola je suđen stvarno po čl. 71. Margita za blud nije trebala biti ni kažnjena, jer isti čl. 71. kaže: »U takovoj đevojci i udovici (n. pr. koja rodi vanbračno dijete) nema lijeka ničesova«. Za drugu krivicu — udavljenje djeteta — trebala je biti suđena po čl. 74. i osuđena na smrt.

[18] Po drugi put.

[19] Krstinja je imala jedno malo dijete. Iz akata se ne vidi, da li je popovo ili Mitrovo.

[20] Mitar je suđen po čl. 69. Po ovom članu ne samo da je krivac gonjen iz zemlje, već i »njegovo imuće da se procijeni i razdijeli kako i onoga, koji samovoljno čovjeka ubije«. Ova klauzula nije unesena u presudu valjda stoga, što Mitar nije imao ništa. Po čl. 72. pop je imao pravo, da ubije i Mitra i Krstinju. Bez sumnje, jedino zahvaljujući njegovom činu, on to nije učinio.

[21] Po čl. 71. krivac je trebao biti suđen i na 6 mjeseci tamnice, ali pošto se nije dokazalo ko je otac, kazna se nije mogla ni primjeniti.

[22] Marko nije suđen po čl. 78. ni po čl. 80. Član 78. predviđa smrtnu kaznu za »lupeža, koji se po treći put uvati u krađi«, a čl. 80. od 20—100 batina. Ova osuda ne može se drukčije protumačiti, no da je Marko uhvaćen po drugi put u krađi, ako se to u presudi ne spominje. Mitru je dato 20 talijera po čl. 79.: »Ko ubije lupeža u krađi, dobija nagrade dvadeset talijera«.

priznade i svojevoljno na ispitu kaza, presuđuje se po glasu zakonika, da mu se kao lupežu udari 50 toljaga«[23] (br. 81/70).

V. Izazivanje na megdan:

Ovih krivica nema malo, vjerovatno stoga, što je čl. 40. dozvoljavao megdan (»Megdan mogu samo megdandžije same dijeliti«.). Svega sam našao jedan slučaj: Neki Laloš Đ. pozvao je na megdan Marka Š. »iz inada i rđavih riječih, koje su imali. Megdan Marko primi, i dogovore se, da se u jutro sijeku«. Ne znam, da li su ovakvi prestupi bili u kompetenciji kapetanskoj, no on je ipak kaznio Laloša »globe 20 t. i zatvorom u tamnicu mjeseca 6. Mi ga tako sudimo i to da se popravi, ako će. I neka znate (piše kapetan Senatu), da smo ga odveć trpjeli, ma već nećemo«. Stvar je došla pred Senat, koji »stvar izvidi i nađe Laloša kriva i presudi ga 1½ mjesec tamnice i sve sudske troškove, koje iznose u sumi 6 talijera«. Senat je, dakle, poništio presudu kapetanovu i krivcu smanjio kaznu[24] (br. 23/27).

VI. Zelenaštvo:

I ovi prestupi su rijetki. Stevan M. optužen je, da je uzimao više kamate, no što to zakon dozvoljava (t. j. na 400 talijera uzeo je za vrijeme od 10 mjeseci 25 dana kamatu za cijelu godinu, koja je iznosila po cvanciku po talijer). Stevan je osuđen »da mu se oduzimlje cijela gore naznačena suma novaca, koja po § 90. Zakonika pripada u cijelosti obštoj narodnoj kasi« (br. 27/74).

VII. Pokušaj pobačaja:

Optužen je Petar B., koji je Krstinji M. »davao razne ljekarije, da otruje dijete i mrtvo da izbije, tijem načinom, da se ne bi doznalo, da je bređa bila«. Krstinjin muž bio je u Carigradu, a dijete je imala sa Perom I. Donesena je ovakva presuda: »Senat, pošto sve tačno doznade, za takovo nečovječno djelo, namjeroubicu đeteta presuđuje Petra B. na 25 šibika na pazaru i sve sudske troškove, a Pera I. na 6 mjeseca zatvora o svom trošku i suviše 130 tal. za izdržavanje đeteta«[25] (br. 46/75).

VIII. Paljevina:

Za paljevinu ima samo jedan slučaj. Neka Plane B. zapalila je, iz osvete prema svome mužu, kuću svoga svekra, tom prilikom izgorjela je svekrva. Plana je pobjegla i sakrila se kod Radovana N. Senat je osudio Planu »na vječitu robiju, a Radovana na 15 dana zatvora zbog toga, da se ne smiju zločinci kriti«[26] (br. 40/74).

IX. Rđavo postupanje sa ženom.

Milosava S. žalila se na svog muža Iva »da ne živi s njom kao svojom zakonitom drugom«. Senat ih nekako izmiri i posavjetuje. Na putu kući »Ivo izvadi pušku malu i snjom po glavi Milosavu, koju nagrdi

[23] Pipo nije suđen po čl. 78. (krađa u crkvi, kažnjava se na smrt), već je kažnjen po primjeni 2 alin. čl. 80. »za konja ili vola malog ili velikog batina pedeset«.

[24] Ne znam, na osnovu koga je člana osuđen Laloš. O megdanu govori, kako rekosmo samo čl. 40. i kazna je predviđena samo za one megdandžije, koji na megdan pozivaju svjedoke, što ovđje nije bio slučaj. Da je Laloš to učinio, on bi bio kažnjen sa 100 talijera.

[25] Petar nije kažnjen po zakonu; batinama su kažnjavani samo lupeži. Bez sumnje, ova strašna kazna izrečena je, da bi se stalo na put strašnim zločinima. Pero je kažnjen po čl. 71., a Krstinja po istom članu ostala je nekažnjena, i ako taj član govori samo »o đevojkama i udovicama«.

[26] Žena je i za jedan i drugi zločin (čl. 41. i 27.) morala biti osuđena na smrt. Ne vidi se, zašto joj je ova kazna smanjena.

po licu«. Na ponovnom sudu Senat »za takvo grdno djelo presuđuje Iva na 6 mjeseci zatvora o svom trošku«[27] (br. 70/76).

Ima još jedan teži slučaj: Živana M. tuži muža Piljena »da je pretuca i bije i da joj je kroz nekolika mjeseca i ruku slomio, suviše da je rinuo i da je dijete mrtvo izbila«. Presuda glasi: »Senat Piljena kao nesretnjika pram svom zakonitom drugu presuđuje, da se od cijelog imanja dosadanji dug izmiri,[28] a na ostataka da uživa Živana, a Piljen da ide kud hoće«[29]

X. Tuča:

Tuča je običan i čest prestup. Kako smo vidjeli po čl. 31. ostavljeno je sudu, da izriče kaznu prema uvidjavnosti.

Neki Nikola P. u svađi istrgne malu pušku Stevanu N. iza pasa i »svu mu je slomi o glavi«. Senat je presudio Nikolu »na 10 dana tamnice i 6 t. globe, suviše pušku slomljenu, da napravi Stevanu« (br. 39/75).

Mnogo je teži slučaj Rista P. On se pobio s Gavrilom N. i kad su ljudi priskočili i rastavili ih, Gavrilo krene kući, a Risto ga »iz prijevare« udari kamenom«. Risto je kažnjen, »da prođe između fronta pod šibike«[30] (br. 2/69).

Navešćemo samo još dva slučaja nekog čudnog jeromonaha Nikodima. Nikodim nije pristupao sudu, već je događaje, za koje je bio optužen dostavio Senatu napismeno. Tako priča, kako se svadio s nekim Milošem »koji me udario šakom po licu tako, da mi je krv iz usta i iz nosa potekla i čvorljuga više desnog oka iskočila, te za sebe u onaj ma nijesam ni znao, samo sam čuvstvovao utrnuto lice, a po tome bol, kad sam k sebi došao. Onako u jarosti sčepam šteku od biljara,[31] te mu rascopam glavurdu. Ako sam i kaluđer, jer i ja sam sebi svetinja. Gospodo Senatori, u koliko mi je žao i tegobno, što se ovi škandal sa mnom učini, u toliko mi je žao, što vam dosađujem, za koje prepokorno molim, da me izvinete i da uzmete u blagorazsuđenje i u prizrenje ovu moju nevolju, koju sam na pravdi Boga iskusio« (4/I 69).

Jedva je prošlo deset dana, Nikodim je opet pred sudom. Izbio je dvojicu popova i ovako se pravda pred Senatom: »Gospodo Senatori, ja priznajem, da sam jedak čovjek, te ne mogu ni najmanju uvredu i nepravdu da podnosim, ali što ću, kad me je Bog ovakoga dao! Ja, zaista, nikoga uvrediti neću, dok me ne uvrijedi, a kad me dirne, nek se drži dobro, jer ga ja ostaviti ne mogu, dok ne podijelimo, što smo pomiješali« (13/I. 69).

Presudu ni po jednoj krivici Nikodimovoj nijesam našao. Pošto je Nikodim svešteno lice, bez sumnje je predat vladici na suđenje.

Tražeći podatke u arhivi Senata o famoznom pustolovu crnogorskom Duki od Meduna, ja sam uzgred pravio bilješke, iz kojih je i potekao ovaj članak. Ja nijesam imao namjeru, da pišem i s t o r i j u Senata i sudstva uopšte Crnoj Gori. To je ogroman materijal, koji čeka svoga radnika. Ipak, ako ove moje bilješke pobude koga mlađega pravnika, da se primi ovoga posla, mislim, da je ovaj članak, u tom slučaju postigao svoju svrhu.

[27] Ovaj prestup kažnjava se po čl. 31. Kazna nije precizirana, već se samo kaže »da se stavi u tavnicu ili da plati zemaljsku globu, kako sud za pravo nađe«.

[28] Ne vidi se, o kakvom se dugu govori; vjerovatno je govor o parničkim troškovima.

[29] Kazna Piljenova prema kazni Ivovoj nesravnivo je teža. Bez sumnje je ovako strogo kažnjen, što je Živana pobacila dijete od udaraca.

[30] Ova drakonska kazna ne može se drukčije protumačiti, već da je sud svalio svu težinu na ono »iz prijevare«. Izgleda, da se napadaj iz busije kaznio najstrožijom kaznom — batinama.

[31] Svađa se dogodila u kafani.

Résumé. — Der Direktor des Museums und Archivs in Cetinje der Haupstadt des ehemaligen Königsreich Montenegro, teilt aus den Akten des montenegrinischen Verwaltungssenats völlig neue Beiträge zur Rechtgaschichte Montenegros mit. Wenn auch hierbei der Vorgang primitiv war, so ist doch die Anschauung in den kodifizierten Gesetzen original und patriarchalischer Herkunft.. Es werden sehr interessante kriminelle Fälle bearbeitet, wie Mord, Vergiftung, Buhlschaft, Diebstahl, Herausforderung zum Zweikampf, Raub, Abtreibungsversuche, Brandlegung, arge Behandlung der Frau und Schlägereien. Von besonderem Interesse sind ausserdem: die primitive Landesstilistik für die administrativen Funktionen des Senats, betreffend die finanziellen Anweisungen, wie auch jene in den Urteilstextem selbst.

Msgr Matija Pavić, veliki prepošt i generalni vikar u miru, umro je u Djakovu 25. studenoga 1929.

† Msgr. Matija Pavić (1859.—1929.)

Pokojnik je bio vrlo markantna i ugledna ličnost i u Djakovu i u cijeloj našoj kraljevini. U svojoj mladosti bio je kao profesor bogoslovije vrlo često gost biskupa Strossmayera, pa je došao u poznanstvo i prijateljstvo s mnogim našim uglednim ljudima znanosti, politike i uopće kulturnog rada. Rodio se u Djakovu 31. siječnja 1859. i ondje svršio pučku školu, licej i teologiju; gimnaziju u Osijeku. G. 1882. zaređen je svećenikom i poslan u Beč na više nauke, ali je već naredne godine bio opozvan i imenovan profesorom najprije na biskupskom liceju, a onda na bogoslovnom učilištu u Djakovu. Predavao je kroz dugi niz godina apologetiku i crkvenu povijest, te se odlikovao i kao crkveni govornik, osobito u važnijim zgodama, i kao profesor, koji je znao vrlo zanimljivo i oduševljeno govoriti.

Msgr M. Pavić je osobito zaslužan kao historičar, u prvom redu crkveni. Štampana je njegova brošura O Arianizmu, Povijest djakovačkog sjemeništa i skupa sa † Msgrom M. Cepelićem monumentalna radnja Josip Juraj Strossmayer, posvećena g. 1900. biskupu prigodom 50-godišnjice biskupovanja.

Ostale su njegove radnje izašle većim dijelom u »Glasniku biskupije bosanske i srijemske« u Djakovu. Od g. 1888. pa skoro sve do pred smrt javlja se Pavić osobito radnjama iz domaće crkvene povijesti; a i sa više aktuelnih radnja iz ostalih bogoslovnih nauka. G. 1888. piše oveću raspravu: Sv. Toma Akvinski i Duns Scotus. G. 1889.: Književna slika Slavonije u 18. stoljeću do g. 1835. Od g. 1889. do 1895. vodi redakciju »Glasnika« iz uz biskupa je glavni njegov suradnik. 1890. i 1891. tumači Sustav nedjeljnih perikopa, izvješćuje o Teološkom studiju negda i sada; o Glavnim ustanovama školskog zakona; raspravlja Tko je pisac Stopa Kristovih? Izvješćuje o Poruci austrijskog episkopata i o Ložiu Zemunu. G. 1892. tumači 13. i 14. članak konkordata (austrijskog), prikazuje Osnutak bratovštine presv. Srca u Djakovu; raspravlja o Crkvenom posluhu; piše poučne članke: 15 godina u Francuskoj i Kongres u Mechelnu za crkveno jedinstvo; Njega prirodnih nauka te Nekrolog Al. Tomiću, župniku u Kopanici († 1892.). G. 1893. piše Povijest kaptola bosanskog i srijemskog u srednjem vijeku, izvješćuje o Jubileju pape Leona XIII., te o Izdanju starosl. misala. U g. 1894. piše raspravu: Što ima biti svećenik puku? i drugu: Naslovni bi-

skupi. Izvješćuje o instalaciji kanonika, katehetskom sastanku u Osijeku i arheološkom u Splitu-Solinu te o pučkim misijama u djakovačkoj biskupiji. U g. 1895. riše Život i rad Josipa Čolnića zadnjeg biskupa bosanskog († 1773.), raspravlja o Arhidjakonatima u srednjem vijeku, o Nuncijima Sv. Stolice, te o Igri na burzi. G. 1896. riše Život i rad bosanskih biskupa Gjure Patačića († 1716.) i Petra Bakića († 1749.). U g. 1897. piše povijest Biskupije srijemske (1699.—1773.). U g. 1898. u proslavu Strossmayerove 50-godišnjice ministništva piše raspravu: Župe i crkve današnje dieceze djakovačke) u srednjem vijeku. U g. 1902. prikazuje život i rad glasovitog francuskog konferansijea dominikanca Lacordaire (o stogodišnjici njegova rođenja); daje Naputak zaljetopis župa. G. 1903. prikazuje Samostane i redovništvo srednjega vijeka u našoj biskupiji. G. 1906. započima, a 1907. i 1908. nastavlja i svršava radnju: Biskupsko sjemenište u Djakovu (o njegovoj stogodišnjici). God. 1913. (o 1600-godišnjici milanskog edikta) piše članak: Augusti Sirmienses, u kojemu dokazuje, da su najliući progonitelji kršćana bili porijeklom iz Srijema, ali je i car Konstantin porijeklom iz Niša. G. 1922. piše u »Glasniku« odulji referat o 50-godišnjici »Glasnikovoj« i prikazuje u glavnim potezima sav rad i suradnike kroz tih 50 godina. Kasnije se rijetko javlja sa kratkim recenzijama pojedinih povjesnih knjiga.

Svi radovi pok. M. Pavića što se odnose na užu povijest, napose crkvenu djakovačke biskupije, plod su duga i savjesna učenja i rada.

Dr. Andrija Spiletak.

NAŠI MUZEJI

Pitanje naših muzeja je posebno poglavlje u našem kulturnom životu. Ova posebnost proizlazi na jednoj strani iz posebne strukture samih muzeja a na drugoj iz činjenice, da kod nas muzeji još stoje prilično po strani od opštih, zajedničkih kulturnih akcija i stremlenja.

Kod nas još dobrim delom prevladava mišlenje, da je muzej institucija za sačuvanje i konzerviranje starina, egzotika, kurioziteta i sl. i da je registrovanjem tih predmeta iscrplena zadaća muzeja. Da su muzeji naučni instituti i da predmet od svog nalazišta do muzejske vitrine prolazi preko mozga i zgrbljenih ledja muzejskog činovnika o tome se ne vodi briga, jer taj je posao uistinu manje »produktivan« od posla novinskog reportera. A onda su muzeji kod nas prilično izolovani, retko kada muzejski naučni radenici dolaze u javnost i javni život i usled toga je i njihov život i njihov rad manje poznat i naravno i manje priznat od rada koje strojopisačice. Muzejima ne dostaje kontakt sa javnošću, sa publikom. Posetnici muzeja su u 99% slučajeva prolaznici čiji interes je zasićen površnim posmatranjem paradnih komada, koji na žalost i jesu magneti muzeja. Kod nas ne postoji jedna odlična institucija, koja je naročito razvijena u Nemačkoj i koja pokazuje upadne uspehe a to su društva prijatelja pojedinih muzeja. Ta udruženja preuzimaju na sebe posao propagande, pribiranja materijalnih sredstava, prireduju predavanja, stručna vođenja po muzeju, ukratko obavljaju sve one poslove, koji su neminovno potrebni ako se muzej hoće uklopiti kao živa stanica u kulturno tkivo jednog naroda. Samo onda ako jedna zajednica oseća, da je muzej deo njenog kulturnog života, a ne mrtvo slagalište, magazin, moći će muzej izvršiti i svoju naučnu i svoju odgojnu zadaću. Jedna od najbitnijih zadaća muzeja pored sabiranja materijala su zbirke i publikovanje njegovog rada i to jednako publikovanje stručnih, naučnih edicija kao i popularnih, opće-kulturnih, naravno u okviru delatnosti odnosnog muzeja. Zato treba novaca a tog novca nema. U Nemačkoj preuzimaju jedan deo edicija muzeja spomenuta udruženja, naročito one popularnog karaktera.

To su u glavnom opće poteškoće, da se kod nas muzeji afirmiraju u javnosti. Medjutim imamo još i poteškoća internih, koje su već prema pojedinim muzejima čas veće, čas manje. Te poteškoće imaju dva »tipa«: materijalni i personalni. Kod nas su muzeji svojina države (veći gradovi imaju i svoje lokalne, gradske muzeje) i država iz svojih sredstava subvencioniše muzeje. Ta subvencija je više nego minimalna: njom se jedva održavaju muzeji na današnjem stepenu a o kakvom razvoju, prosperitetu nema ni govora. Naročito mlađi muzeji, koji su nastali iza rata nalaze se u vrlo teškom položaju, jer nedostaci u materijalnim sredstvima koče svaku akciju: ekskurzije, nabava predmeta, publikacije, nabava knjiga, aparata itd. Budžeti naših muzeja su upravo mikroskopski sitni ako ih se uporedi sa budžetima muzeja na strani. I tu se ne uzimaju u obzir muzeji velikog stila kao muzeji u Hamburgu, Berlinu nego provincijski muzeji, kao što je na pr. onaj u Halleu, koji raspolaže sa milionskom dotacijom dok na pr. naš zagrebački etnografski muzej ima dotaciju od 35.000 dinara godišnje. U takvim prilikama je rad vrlo oteščan, niti se može sabirati materijal niti se može što publikovati a niti se može pratiti razvoj odnosne discipline na strani, jer nema novaca ni za knjige. Teško je voditi kulturnu utakmicu sa drugim narodima, kad nemamo ni najprimitivnije oružje a to je: poznavanje njihove naučne literature. Dok su vani, u Evropi, stavljene u službu muzeja sve moderne tekovine tehnike (Etnografski muzej u Hamburgu), mnogi naši muzeji imaju još naprave, koje kao da datiraju još iz kamenog doba. Moderni muzejski sistem rada se kod nas ne može primenjivati jer zato nema sretstava. Većina muzeja je u zgradama, koje ne odgovaraju ni najprimitivnijim zahtevima muzejskog rada i izlaganja. Novih zgrada nema, jer nema novaca. Itd., itd., konačno je refrain: nema novaca. Bilo bi mnogo lakše rešiti materijalno pitanje muzeja, kada bi javnost za njih pokazivala veći interes: Ali ona taj interes ne pokazuje, jer se sami muzeji uz male iznimke mnogo ne brinu, da taj interes u javnosti pobude. Ta indiferentnost društva, producira logično i indiferentnost odlučujućih faktora.

Kao i materijalno pitanje samih muzeja, tako je i personalno pitanje muzejskih činovnika nerešeno. Položaj muzejskog činovnika je uopšte vrlo zagonetan. Našoj javnosti na pr. ne ide još u glavu, da neko može odabrati zvanje (reč karijera deluje previše eufemistički!) muzejskog činovnika. Razumljivo je ako je čovek lekar, pometač, sudac ili konobar; ali biti muzejski činovnik?

Zato nije ni čudo, da je do danas neregulisan položaj muzejskih činovnika. Muzejski činovnik, mora biti činovnik I. kategorije, dakle sa fakultetom i završnim ispitom. Pokraj toga mora u roku od tri godine položiti posebni muzejski stručni ispit, ako hoće zadržati svoj položaj odnosno napredovati u višu grupu. Ima dakle sve potrebne kvalifikacije. A ipak zaostaje danas u plati za svim kvalifikovanim činovnicima, pa i onima najbliže kvalifikacije za srednjoškolskim nastavnicima. Zvanje muzejskog činovnika je zvanje naučnog radenika: to iziskuje karakter njegovog rada. Njegovo radno vreme je neograničeno, jer on samo sistematskim i trajnim studijem može ostati u vezi sa svojom naukom i svojim institutom. Usled toga postoji za njega minimalna mogućnost, da izvan muzeja što privredi. Muzejski naučni rad je životni rad, bez prekida, bez odmora i samo se tako može udovoljiti zadaći, koju on postavlja. I taj trajni rad apsorbuje celo vreme i ne dopušta potragu za drugim vrelima prihoda. Zato je sasvim opravdano, da se personalno pitanje i pitanje plata muzejskih činovnika reguliše prema njihovoj naučnoj kvalifikaciji i vrednosti njihovog rada. Ako su muzeji doista ogledalo kulturnog života i rada jednog naroda, onda je više nego pravedno da se funkcionarima ovih muzeja obezbedi život, da se mogu posvetiti čuvanju i izučavanju dokumenata prošlosti i života naroda, njegove životne sredine i njegovih zasebnih odlika.

Potreba regulisanja položaja muzejskih činovnika dovela je do njihovog kongresa u Beogradu (11.—13. januara 1928.) na kome je u glavnom zatraženo usvajanje muzejskog zakona, kojim bi bilo regulisano ne samo personalno pitanje već i pitanje organizacije muzeja uopšte. Novi muzejski zakon (ako pod »starim« smatramo uredbe iz austro-ugarske monarhije) je moderno izrađen i ako bude prihvaćen u redakciji kongresa znatno će olakšati rad i poslovanje muzeja. Na kongresu je ujedno bilo osnovano i Društvo muzejskih činovnika, sa zadaćom da služi staleškim interesima muzejskih činovnika. Za sada je društvo ograničeno samo na kvalifikovane muzejske činovnike (I. kategorija). Prvi odbor sastavljen je od narednih lica: predsednik: Dr. Vladimir R. Petković, profesor universiteta i upravnik Narodnog muzeja u Beogradu; tajnik: Dr. Borivoje M. Drobnjaković, upravnik Etnografskog muzeja u Beogradu, blagajnik Dr. Jozo Petrović, kustos Narodnog muzeja u Beogradu; odbornici za svaku oblast: Dr. Mirko Kus-Nikolajev, kustos Etnografskog muzeja u Zagrebu; Dr. Vojislav S. Radovanović, upravnik Etnografskog muzeja u Skoplju, Vladislav Skarić, upravnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Dr. Mihovil Abramić, upravnik Državnog arheološkog muzeja u Splitu, Dr. France Stelé, šef Konzervatorskog ureda u Ljubljani.

Muzejskim zakonom biće rešeno interno pitanje muzeja, muzejima će biti omogućen rad u širim razmerima a muzejskom činovništvu biće obezbedjen životni minimum. To je svakako znatan napredak prema današnjem stanju. Ali tim opšte pitanje muzeja nije likvidirano. Tu likvidaciju moraće sprovesti sami muzeji a to je prvenstveno organizacija rada prema kulturnim potrebama zajednice. Dakle intimniji odnosi izmedju muzeja i javnosti. Samo ti odnosi će stvoriti od muzeja kulturne institucije, koje će moći plodnosno delovati na dizanje kulturnog nivoa društva. Time će se pobuditi ne samo interes javnosti nego razviti i privatna inicijativa, koja je tako potrebna za prosperitet svakog kulturnog stremlenja. A onda će valjada zarasti i rana na muzejskoj Ahilovoj peti — biće više novaca i za stručni, naučni rad.

Mirko Kus-Nikolajev.

Kada sam 18. juna 1912. god. sa jednom ekspedicijom Srpske Kraljevske Akademije prvi put stupio u crkvu sv. Nikole u selu Psači (više sela Stracina na putu za Krivu Palanku), bio sam prijatno iznenađen čitavom galerijom historiskih portreta, naslikanih na severnom i južnom zidu prostora, koji odgovara narteksu crkve. Sa severnoga zida pozdravljali su nas likovi cara Uroša (»вь хѣ Бѣ блговѣрни црь Ѹрошь«) i kralja Vukašina (»крали Влькашин«), a sa južnoga zida šest likova jedne stare srpske vlastelinske porodice. Svi su likovi tada imali natpise, koji su obeležavali njihova imena. Najistočniji lik predstavljao je kneginju Ozru (»кнегыни Ѿзра«), do koje stoji njen suprug knez Paskač, (»кнезь Паскачь«). Paskač drži rukom crkvu zajedno sa, po svoj prilici, svojim sinom sevastokratorom Vlatkom (»севастократорь вьсе срьпьске земле Владки«), naslikanim odmah zapadno od njega. Pored Vlatka stoji njegova supruga Vladislava (»севастократорица Владислава«), a do Vladislave njihov sin Stefan (»Стефань снь севастократоровь«), koji predstavlja najzapadniji lik u ovoj grupi. Između Paskača i Ozre stoji mali dečko Uglješa (»снь севастократоровь Ѹглеша« piše na njegovoj ogrlici).

Kada sam 9. juna 1925. god. ponova posetio ovu crkvu u Psači, likovi su još stajali samo su bili znatno povređeni rukom bugarskih šovinista (za vreme neprijateljske okupacije 1916.—1918. godine), koja je, da bi utrla svaki trag srpskoga porekla, izgrebla i sve natpise oko likova na severnom i južnom zidu.

U manastiru Hilandaru čuva se jedna hrisovulja (pod Br. 39), izdana »превазљубљеном и правоверном властелину цареву« Vlatku, koji beše sazidao crkvu sv. Nikole na svojoj baštini Psači. Hrisovulja je iz god. 1358. i njome se odobrava, da se ova crkva u Psači priloži Bogorodici Hilandarskoj[1]). To je sve, što znamo o Vlatku. Crkva u Psači daje nam jedan podatak više o njemu. On se tu zove sevastokratorom. Kako se titula sevastokratora davala najprisnijim rođacima vladalačke kuće, to je Vlatko, koji se 1358. god. zove prosto »vlastelin«, ovu titulu dobio nešto docnije, nesumnjivo, ženidbom sa kakvom princesom iz vladalačke kuće. I vlastelin cara Dušana, Dejan, beše dobio istu titulu sevastokratora posle svoje ženidbe sa Teodorom, sestrom Dušanovom. Sevastokratorica Vladislava, najverovatnije, pripada porodici kralja Vukašina, koji je tada upravo bio stvarni gospodar u srpskoj državi pored vladačke figure na prestolu, oličene u caru Urošu. Urošu verni vlastelin Vlatko beše ovom ženidbom učvrstio svoj položaj u državi. Ime mlađega sina sevastokratorova Uglješe upućuje nas donekle, da postavimo hipotezu o roditeljima Vladislave. Oduvek je običaj bio, da se deci daju imena njihovih predaka, a naročito onih, koji su uživali veliki ugled bilo svojim položajem, bilo svojim glasom. Vladislava je, dakle, mogla biti iz doma despota Uglješe, brata kralja Vukašina. Dok je stariji sin Vlatka i Vladislave dobio ime carevo »Stefan«, dotle je mlađi dobio ime svoga deda, moćnoga despota Uglješe. Despot Uglješa bio je u ono doba od vrlo velika uticaja u državi i ništa neobično ne bi bilo, da zet brata jednoga kralja dobije titulu sevastokratora.

O Vladislavi, nažalost, nije ostalo nikakva traga u historiskim spomenicima. Isto tako ništa se ne zna ni o knezu Paskaču i o kneginji Ozri. I o starijem sinu Vlatkovom Stefanu nije nam ostalo nikakva pomena.

Mali Uglješa, sin sevastokratora Vlatka, spominje se za vlade despota Stevana. To je pozniji kesar Uglješa, gospodar Vranja, Inogošta i Preševa. Za vlade kralja Stevana Dečanskog bio je u Vranju neki knez Baldovin, koji tamo podiže crkvu sv. Nikole. Sin Baldovinov Maljušat priloži za vlade Dušanove ovu crkvu Hilandaru. 1380. god. Kostantin Dejanović prilaže Hilandaru neka sela u Vranju[2]). Oko 1400. god. kesar Uglješa prilaže Hilandaru crkvu sv. Nikole u Vranju[3]). Pošto Uglješa za svoju oblast veli, da je to njegova očevina, morale su između njega i Dejanovića postojati tesne srodničke sveze. Titulu kesara on je mogao dobiti za vlade cara Uroša i kralja Vukašina, pošto se pod knezom Lazarem i despotom Stevanom takve titule nisu više davale. On se držao despota Stevana i spominje se 1402. god. pri povratku despota Stevana iz bitke kod Angore; 1410. na lađama, kojima je despot Stevan iz Carigrada putovao vojvodi Mirči u Vlašku; 1412. pri pohodu Musinom na Novo Brdo[4]). Jireček sluti, da se Uglješa rodio oko 1359. godine i ako je doživeo 1423. god., mogao je tada imati 64 godine. Jedan njegov sin sahranjen je u crkvi manastira Ljubostinje i još danas stoji tamo grobna ploča, na kojoj se čita ime Stefana, sina kesara Uglješe[5]).

Portreti u Psači nisu značajni samo kao prilozi poznavanju jedne stare vlastelinske porodice srpske. Oni nam pružaju i dragocene podatke za studiju kostima u srednjevekovnoj Srbiji. Oni će uvek u podjednakoj meri zanimati i jednoga povesničara i jednoga etnografa. **Dr. Vlad. R. Petković.**

[1]) S. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država Srednjega Veka, 1912. I. 345.

[2]) Ibidem, str. 457.

[3]) Ibidem, str. 460. Jireček povelju Uglješinu stavlja u 1423. god.: Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien IV., str. 14.

[4]) K. Jireček o. s. IV. str. 14.

[5]) L. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi I., str. 65. No. 203.

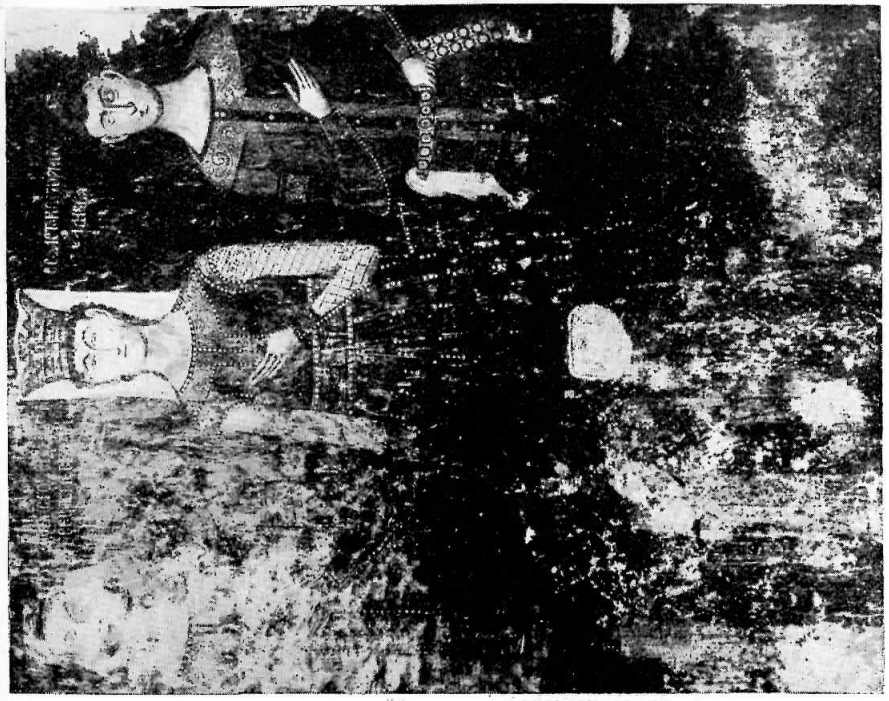

Psača. Sevastokrator Vlatko, sevastokratorica Vladislava, Stefan, sin sevastokratorov

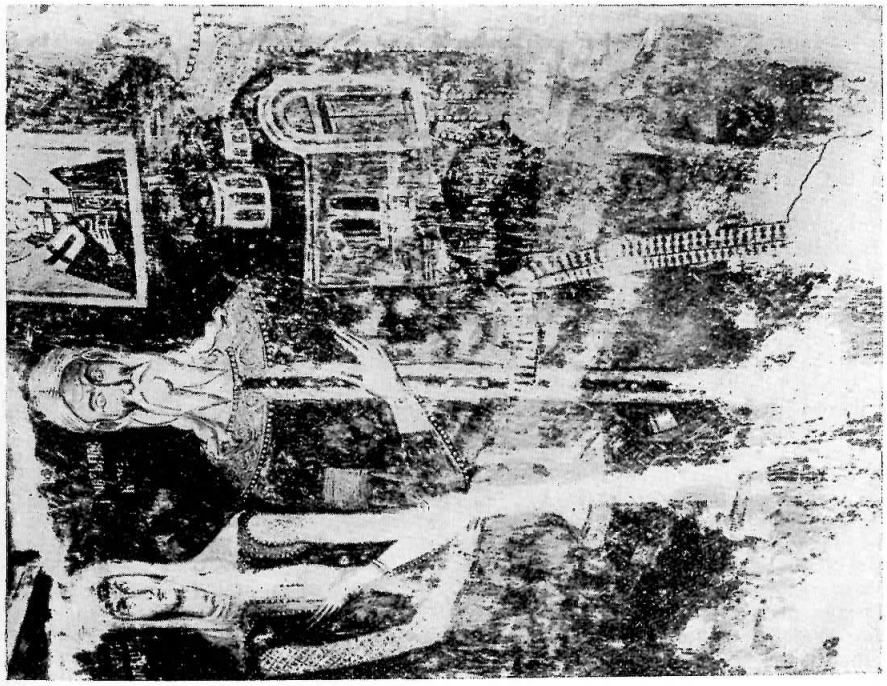

Psača. Knez Paskač, kneginja Ozra, Uglješa, sin sevastokratorov

Ima umjetnina, kojima je dosuđena i u današnje oporo doba upravo romantična tumsvereina, pobudio je velik interes, tako, sudbina. Takova je bila dosuđena našemu zagrebačkomu takozvanom diptihu. Nitko ne zna, odkuda je došao, šta više nije sigurno ni doba, kad je prispio u zagrebačku riznicu. Tek bio je tu. Kad je g. 1860. bio izložen u Beču na izložbi bečkog Alterda je u »Mittheilungen der Centralkommission« od g. 1863. ne samo potanko opisan, već je tamo dodana litografska reprodukcija u naravnoj veličini. I onda je opet nekako zaboravljen ostao sve do kulturno-historijske izložbe u Zagrebu u godini 1925. Publika ga nije nikako naročito zapažala, ali tim ga je bolje uočio — vješti antikvar! I konačno se opet nakon tri godine otkrilo, da je »diptihona« nestalo, da je zamijenjen neobično bijedno izrađenim falsifikatom, pa nitko ne zna do dana današnjega, tko je to počinio i kada je to izvedeno. Sad se je kroz tjedne govorilo samo o tom diptihonu, pronašlo se tobožnjega krivca, raspisala se tjeralica itd., a sve na osnovi sumnje i samo sumnje. Tako je postao zaboravljeni diptihon općeno poznat i u zadnjem selu, sad je i jedva pismen čovječuljak raspravljao o njemu s nekim žalosnim čuvstvom zbog izgubljene znamenitosti. A kad se otkrilo, da se zagrebački »diptih« nalazi u Clevelandu u Americi u tamošnjem muzeju, koji ga je navodno za 30.000 dolara kupio — nastade veliko veselje, i — za kratko vrijeme bude diptih opet zaboravljen. Još će onda malo oživjeti interes, kad se povrati u svoju staru Evropu .

Svakako je taj naš »diptih«, koji je doživio sudbinu, naliku Lionardove »Monne Lise« veoma zanimljiv spomenik. U »Glasniku Društva za Umjetnost i Umjetni Obrt u Zagrebu« napisao je dr. Iso Kršnjavi raspravu pod naslovom: »Byzantinska hieroteka u riznici stolne crkve zagrebačke«, te je dodao i umjetničku ocjenu toga t. zv. diptiha. I u glavnom su njegovi izvodi i danas prihvatljivi. Tek je jasno, da se tu o bizantinskoj umjetnosti nikako ne može govoriti. Zagrebački »diptih« sigurno je nastao na Zapadu, nikako ne spada Istoku.

Rezbarije od slonove kosti stare su kao i ljudska kultura: već se u prethistorijsko doba javljaju rezbarije od kosti, a prvi će producenti takovih rezbarija biti u zemljama, koje produciraju slonovu kost. A kad je nakon tisućljeća antička umjetnost dominirala, ne mogavši više ništa veliko stvarati, kad je postajala tek opetovanjem, i to slabim opetovanjem starinskih uzoraka, još se najbolje prava umjetnost zadržala kod omanjih djela, naročito rezbarija u kosti. Kroz stoljeća izrađivalo se diptihone: dvije koštane pločice, urešene izvana likovima darovatelja, alegoričkim figurama itd., da u nutrašnjosti svojoj ponesu kakovu važnu poruku naslovniku. U kasna se stoljeća razvio takov luksus u tim objektima, da se morala njihova upotreba ograničiti na visoke državne funkcijonare, konzude, koji bi u tako opremljenim objavama najavljivali svoj nastup službe visokim upravnim vlastima. Takove konzularne diptihe nalazimo od III. stoljeća. Vrlo rano upotrebljava na taj način i kršćanska crkva diptihe, da u nutrašnjosti njihovoj označi svečanosti mučenika, kasnije i popise biskupa, pokojnika itd. Među takovim diptisima ima i takovih, koji su očito poganskoga porijekla, pa su likovi preudešeni za kršćanske svetačke likove. Uz to se ploče od slonove kosti upotrebljavalo i za ures svetih knjiga. Crkveni su oci morali protiv prekomjernoga urešavanja opreme knjiga već i prosvjedovati. Pa i za posude kod crkvenih funkcija upotrebljava se kost, a glasovito sjedalo Maksimilijano u Raveni sve je prekrito izrezbarenim pločama od kosti.

Zagrebački diptih i nije diptih, već se može ispravnije nazivati hijerotekom, t. j. spremicom za kakovu svetačku relikviju, smještenu u središtu ploče pod velikim draguljem. Takovu bi se ploču stavljalo na oltar, ne rijetko, kao jedinu oznaku i ures oltara. Naš »diptih« sastavljaju četiri koštane pločice, tako da nastaje cjelina od 18½ cm. dužine, a 22 cm. visine. Na svakoj su ploči po dva odjelka, a bogato izrađen okvir od akantovog lišća spaja po četiri odjelka u jedno sa svake strane. U odjelcima na lijevoj strani prikazano je gore naviještenje Marijino, pod njim je porod Kristov. Na ležaju Marija, do nje uz drvo čuči sv. Josip, nad njim lik grada, po svoj prilici Jerusalema, u sredini kolijevka u jaslama, te nad glavom Marijinom zvijezda. Pod ovim prikazano je krštenje Kristovo na Jordanu, a u najdonjem dijelu preobraženje na gori Tabor: učenici popadali ničice, a u oblacima se pojavio Mojsija i Ilija.

Na desno gore uzlazi Krist s križem, prihvaćajući ruku Boga oca iz oblaka pred zapanjenim apostolima u nebesa, dok dolje pred praznim grobom, prekritim kupolom javlja anđeo ženama, da je Krist uskrsnuo. U donjim dvjema odjeljcima nalaze se po dvije scene prikazane. Uhvaćenje Isusovo i njegovo raspeće, pranje nogu i posljednja večera.

O vremenu postanja teško je i danas reći konačnu riječ. Neki meću taj diptih čak u XIV. stoljeće, nu daleko je vjerojatnije, da je to djelo X. stoljeća, iz vremena, kad se formirao romanski slog, a antika se provukla ovamo u ovakim gotovo barbaresknim formama. Nije moguće, da je to djelo barem

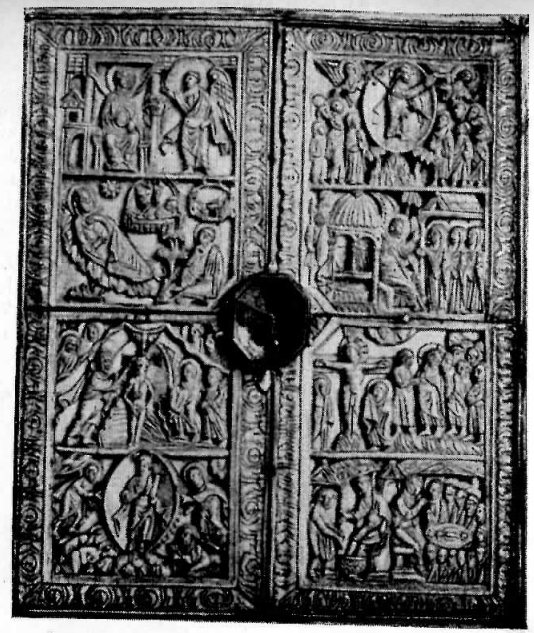

»Diptih« iz riznice zagrebačke stolne crkve

dvojice majstora, a da je očito zapadnjačko djelo svjedoči — uz ostale značajke — i latinski zapis na križu, kog je falzifikator dapače sasvim pregledao. Uopće je teško povjerovati, da bi se danas mogao naći umjetnik, pa bio i najvrsniji, koji bi mogao izraditi iole priličnu kopiju, sve da i one na oko neznatne osebine i krhotine izvede! Duh drugoga doba vodi drugu ruku. Zato i vole falsifikatori stvarati falsifikate tamo, gdje nema originala, t. j. mistifikacije. A i to se danas jedva isplaćuje.

Što se tiče umjetničke vrijednosti toga »diptihona« Kršnjavi je bio mišljenja, da je to više obrtnička no umjetnička radnja, pa da je više zanimljiva za staretinara, dok joj je estetska vrijednost nevelika. Svi su njegovi nazori tek dijelom ispravni, ispravni za shvatanje njegovoga doba, koje je još tako prožeto antičkim shvaćanjem ljepote. Nu zagrebački je diptih, da ostanemo kod toga naziva, velika rijetkost: sijaset se koštanih rezbarija sačuvalo po svim stranama svijeta, ali ovakovi su najveći rariteti. Da, ovaj je diptih jedinstven u svemu, I današnje doba ostavlja antičko gledanje i shvaćanje ljepote kao jedino moguće, te podaje jednaku važnost shvaćanju radova svakoga drugoga doba, koje se mora spoznati kao stvaralačko, a ne samo kopističko. Doba, u kojem su se kopije pompejanskih slikarija i renesanse smatrale jedino dostojno za ures odlične zgrade, definitivno je prošlo. Pa tako vidimo i u ovim naivnim, kadšto i nespretnim kompozicijama ljepu cjelinu, samo je to ljepota sasvim drugoga vremena, pa se ne može i ne smije nikako sravnjivati po ukusu drugih epoha.

Pri cijeloj ovoj neugodnoj aferi pokazalo se još koješta. Pokazalo se, da crkveno blago nije posvuda dostatno zaštićeno. Osumnjičeni Pyelik kupio je krasan srebrom okovani križ Erdödyja iz god. 1715., koji je bio poklonjen crkvi u Klanjcu, fundaciji Erdödyjanskoj za 3000 dinara, ma da taj među braćom vrijedi barem peterostruko. On je taj križ — izvoz bi bio gotovo nemoguć — poklonio riznici stolne crkve . . . ! Ja sam u svoje doba kao oblasni izaslanik jedva uspio u Klanjcu, da su mi taj križ pokazali, tako da sam ga mogao snimiti i publicirati (ne doduše s nakanom, da dadem vodič za tipove ala Pyelik). Možda bi poželjno bilo, da se važniji komadi sigurnim načinom izlažu povremeno javno, tako, da se publika zainteresuje, pa bi i ona mogla postati čuvarom poznatih joj predmeta, dok za neznane ne može imati interesa. Svakako je zanimljivo, da je tako i pokušano u Pragu, gdje pod jakim staklenim pločama počivaju umjetnine, koje se u stanovite dane u tjednu pokazuju općinstvu. Jer zakopano blago ostaje zakopano i bezvrijedno. Ovom smo prilikom zavirili malo i u tajne internacijonalne trgovine s antikvitetima, koje su se nekako neobično naivno iznosile, a mislim, da se njima nije baš nitko osobito obradovao.

Gjuro Szabó.

U naše doba nastaju brojne tvrtke i nestaje ih nakon kraćeg ili duljeg opstanka, a za tren dva — kao da ni opstojale nisu! Nisu imale nikakova utjecaja na dalji razvitak, nisu ništa trajnijega ostavile iza sebe, sve kad bi to po prirodi njihova poslovanja bilo moguće. A među one, koje su i te kako djelovale na razvoj koje grane poslovanja spada svakako tvrtka Julija Hühna, koja je u kobnoj godini 1914. prestala opstojati. A napose zanima nas ta tvrtka, jer je bila u Zagrebu prva, koja je stvorila i ostavila dokumente svoje vrste za poznavanje prošlosti Zagreba u XIX. stoljeću, dokumente, koji počesto daleko više govore od pisanih spomenika. Najstarije fotografije tamo od g. 1860. dalje, koje nam pokazuju Zagreb i njegovu okolinu djela su Julija Hühna, iz njegove litografije izašle su i najstarije litografije Zagreba, koje su danas već veoma prorijeđene, tako da se pojedini komadi tek u pojedinim primjercima nalaze. A nije se tvrtka bavila samo Zagrebom: pomalo se osvrnula i na bližu i dalju okolicu, pa su i za poznavanje njeno ti radovi danas jedini dokumenti svoje vrste.

Dakako, bilo je i prije Hühna u Zagrebu fotografa, sve od reda stranci, kojima se do danas i trag zameo. A bili su dobri majstori, o čem može da posvjedoči i ovdje priložena fotografija Julija Hühna iz godine 1858., koju je načinio fotograf Pommer, tako izvrsno, da bi čovjek lako povjerovao, da je to snimak kakvoga umjetničkoga portreta iz onoga doba. Treba se sjetiti, kako je kroz decenije kasnije ta vještina padala, tako da je tek najnovije doba potražilo nove puteve, vraćajući se zapravo starim smjerovima. A za soliditet tih radova govori najbolje odlično sačuvanje njihovo: taj je snimak učinjen pred sedamdeset i jednu godinu.

Hühn je rođen Nijemac iz Gere u kneževini Reuss ml. l. Mladost i djetinjstvo (rodio se g. 1830.) proboravio je u teškim prilikama; tek potporom dobrih ljudi, kojih se i kasnije u svojoj kratkoj autobiografiji sjeća, protukao se nekako kroz škole, prebolio tešku bolest i naučio glavno raditi i to samostalno raditi. Poslije dovršene trgovačke škole pođe u nauk u litografski zavod u svom rodnom mjestu, pa je tu kod Bornschein u. Löwe-a ostao još neko vrijeme, da pođe u Chemnitz, gdje je preko dvije godine ostao i tada krenuo u — Zagreb. Tu je stupio u litografiju Karla Albrechta (koju je osnovao u Varaždinu 1841. Jos. Platzer, pa je zagrebački zavod bio tek njegova filijalka), gdje je ostao do god. 1858. kad je svoju vlastitu litografiju osnovao, kasnije otvorio prvu papirnicu, a god. 1870. i vlastitu tiskaru u Bregovitoj ulici 12. Oženio se 1860. s Ivanom Pichler, kćeri Zagreba, koja i danas nakon sedamdeset godina živi bistra i vedra. To je njegova najbolja saradnica, ona mu je pomogla, da mu se posao vanredno razvio, pa je poslovanje papirnice, koja je najdulje potrajala — sve do god. 1914. — ostalo do danas nezaboravljeno. Tiskara i litografija prešle su u druge ruke već god. 1900.

Odmah tako g. 1859. radi Hühn za »Neven«, pa izrađuje priloge za Kukuljevićev »Arhiv« i druge publikacije. Čini se, da je vrijeme od g. 1860. do g. 1865. bilo najpoletnije u radu Hühnovom za svoju novu domovinu, tu su nastala najvrijednija njegova djela, dok je kasnije briga za veliku porodicu (imao je sedmero djece, »alle wohlgerathen und wohlerzogen«, od kojih dr. Kurt Hühn radi decenijima kao odličan liječnik, a Franjo Hühn vodio je i uzdigao trgovinu do one visine, na kojoj je bila do svojevoljnoga prestanka) skrenula rad u kolotečinu svagdašnjice.

Julius Hühn (foto Pommer 1858.)

U god. 1860. načinio je Hühn izvrsne fotografije Zagreba i zagrebačke okolice, napose Kaptola i stare katedrale, koje su se dijelom i u negativima sačuvale. Do dana današnjega nije baš nikomu uspjelo da ih

Pod ugèrskom krunom, kano s bratom,
Rukuje se Magjar sa Hèrvatom.

Dober dan gospon vujček.. Čuli smo gospon vujček da budu gospon premuš reštalaciu držali.....

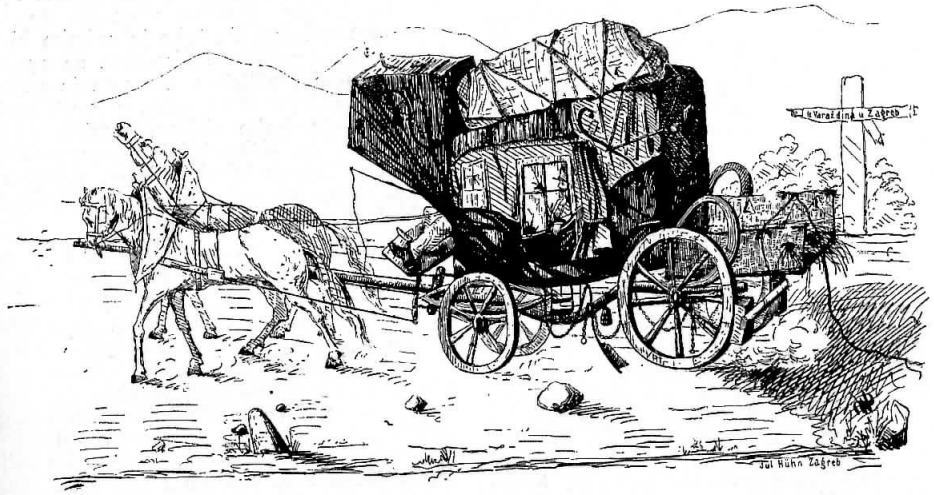

Putovanje u Varaždin

umjetničkom kvalitetom dosegne, pa ni odličnom njegovom nasljedniku u tom poslu Ivanu Standlu. Napose se ističe snimka katedrale u dnevniku Hühnovom, koja je sada u reprodukciji daleko raširena, pa snimka stare katedrale iz Vlaške ulice, pravo remek djelo. Na žalost je nekoliko izvrsnih ploča sačuvano tako loše, da se ne mogu više upotrebljavati. Po tim je fotografijama učinjen niz izvrsnih litografija: Markova crkva u Zagrebu i stolna crkva sa sjeverozapada (1860), pa veliki tableau sa prikazima Zagreba g. 1861. Slabija je velika litografija Zagreba sa Save iz g. 1865. Nu u isto je doba snimio i litografirao Samobor (2 pogleda), Karlovac, pa veliki tableau Da-

Mržnja protiv cilindraša kao reakcija na apsolutizam pedesetih godina XIX. st. (Litografija Jul. Hühna 1860.)

ruvara (1862.), od kojeg sam tek dva primjerka još našao. Naklade nisu bile velike, a vrijeme je svoje učinilo. Osobito je zanimljiva litografija Dubovca, po risariji grofa Artura Nugenta, od koje se valjda tek jedan egzemplar sačuvao.

Hühn je izradio i cio niz portreta historijskih lica. Dakako, da je dao izvesti vrlo dobru litografiju bana Jelačića, a po njegovoj smrti veliku litografiju u bojama: Ban Jelačij na odru. Umro 19. svibnja 1859. I ta je postala već danas veliki raritet. G. 1860. izdaje redom portrete Nikole Zrinjskog (i kasnije u većem formatu g. 1865.) Jurja Draškovića Trakošćanskoga, biskupa pečujskoga i gjurskoga, Nikole Zrinjskoga ml., Jurja Frankapana Trsatskoga, pa portret kneza Petra Zrinjskoga. Naklada je variirala između 1000 komada Nikole Zrinjskoga, pa po 500 kom. Nikole Zrinjskog ml. i Frankapana, dok je od Petra Zrinjskoga učinjeno samo 100 komada, a prodavale se — nakon odobrenja cenzure — komad po 20 ili 40 krajcara. Svakako je on bio prvi, koji je kušao s dobrim reprodukcijama nacijonalne ljude popularizovati. Osim toga ostala su dva izvrsna fotografska snimka Ivana Kukuljevića i Lj. Vukotinovića, prava remekdjela fotografske vještine onoga doba. Većinu tih predmeta predao je sin Franjo Hühn na čuvanje Muzeju Grada Zagreba. Ima i nekoliko fotografija savremenih ličnisti (na pr. Baltića), koji su se malne sasvim izgubili.

Hühn je kušao izdavati i političke i šaljive litografije, ali i to je samo u početku šezdesetih godina radio. Za uspomenu na svoje prvo putovanje u Varaždin izdao je humorističku crtariju, koja prikazuje putničku kočiju na putu iz Zagreba. Istina karikatura, ali s dosta istine. Poznatiji je prikaz Magjara, koji se rukuje pod ugarskom krunom s Hrvatom »Pod ugerskom krunom, kano brat s bratom — Rukuje se Madjar sa Hervatom«. I taj je list izdan god. 1860., a bilješka na egzemplaru za cenzuru kaže, da je tih 100 komada bilo od nekuda naručeno. Najuspjelije je natucanje cilindra iz god. 1860., kad je cilindar kao simbol apsolutizma postao nemilice omražen, da kasnije opet uskrsne. Pa tako je nekako bivalo i u najbližoj prošlosti! Vremena se opetuju, ma u srodnim oblicima. Poznata je prikaza Turopoljca, koji samo sniva o »reštaracijama«. Kasnije, kako vidimo, prestaju sasvim te edicije, pa Hühn izdaje kroz nekoliko godina »Agramer Wochenblatt«, u kojem se nalazi dosta interesantne građe za kroniku onih dana.

Kad je Julije Hühn 1. oktobra 1896. preminuo, ostavio je za sobom izvrsno uređen zavod, a najdulje je potrajala uzorna papirnica, sve do g. 1914., kada je prestala, jer se nije moglo nasmagati ogromnu kiriju u kući, gdje je Hühn kroz 32 godine nakon Ivana Taitla držao svoj dućan. Spomenut treba, da su tu nastale i prve zagrebačke razglednice u 90tim godinama, ali te su daleko zaostale za prvim Hühnovim edicijama. Kasnije je dakako i tu Hühn stupio među najbolje izdavače.

Gjuro Szabó.

Među najneugodnija čuvstva spada ono, što zaokupi čovjeka, kad osjeti, da mu glavno uporište njegove egzistencije — zemlja — zadrhće pod nogama. Strava, osnovana na primarnoj težnji za održanjem života, zahvati svakoga, kad prvi put osjeti gibanje čvrstog tla.

Škripanje zgrada i pucanje zidova kod potresa sili brzo svakoga na divlji bijeg iz kuće, a ljudi izgledaju iskreno smiješni i sitni, kad jure glavom bez obzira dršćući i vičući, pače i oni, koji se inače drže znatno višima od običnih smrtnika. S druge je strane i veličanstven prizor, kad »priroda« jednim svojim pomakom uništava djela ljudskih ruku — kako bi se pjesnički moglo reći. Međutim je u biti razlog samo u tom, da lakoumni ljudi, što ne misle dalje od nosa, grade načinom, koji takvih pomaka tla ne podnosi. Američke gradnje iz željeznog betona, ako nisu previsoke, ne bi priroda tako lako stresla sa svojih leđa ni kad bi zaista, kao stara usidjelica, htjela da zlobno ošteti ono, što je ljudima uspjelo da stvore. Nije ni potres tako silno strašilo, pa već i zato što je, bar kod nas, razmjerno rijedak.

Dakako da ne spada u životne slasti, kad starodrevni dom potres časom uništi, pa valja seliti kako je to morao 1590. Stjepan Gregorijanec da seli iz svog Medvedgrada, što ga je par godina prije dao ponovno utvrditi. Potres od god. 1590. spada vjerovatno među najjače zagrebačke potrese.

Danas, gdje nam pomalo postaje zemlja premalena za brzine, kojom šaljemo vijesti, pače i kojom sami putujemo oko zemlje, znamo točno i za potrese u drugim zemljama, znamo pojase, gdje se te pojave zbivaju, danas gubi ponešto i potres od svoje primarne strahote.

Potres je ne samo prirodna pojava, nužna u ovom i ovakovom svijetu, baš kao pojava, da voda teče s brijega u dol, a ne obratno, već je potres i vrlo važno sredstvo za istraživanje unutrašnjosti te naše kugle zemaljske, za koju nas opći zakon gravitacije priteže. Nemamo danas u opće drugog sredstva, kojim bi mogli ispipati od majčice zemlje, kakova je u nutrinji, nego baš potrese ili točnije elastične valove, što se od potresnog terena šire kroz cijelu masu zemlje do dalekih krajeva, gdje ih specijalni instrumenti uhvate i ubilježe. Ljudski je um uspio da iz primarnih strahota, iz srdžbe bogova načini sebi oruđe za nesavladivu svoju znatiželjnost.

Tko bi bio kod zadnjeg jačeg potresa u Zagrebu (kome će 1930. godine biti pedeseta godišnjica 1880. 9. XI. 8 h 33 m 53 s) čuo razgovore građana, uvjerio bi se, da ih je većina pristala uz teoriju, da je nutarnjost zemlje žitka i vruća. Naš znameniti geolog Gjuro Pilar još je zadnji od ozbiljnih naučenjaka u svom djelu, napisanom baš povodom tog zadnjeg većeg zagrebačkog potresa, pod naslovom »Abyssodynamik« zastupao tu teoriju o žitkoj i vrućoj nutarnjosti. Seismografska su mjerenja međutim pokazala u jednostavnim brojevima, da mora — kako je rekao 20 godina kasnije E. Wiechert u Göttingenu — onaj, tko uz tu teoriju pristaje, ujedno reći, da je ta nutarnja tekućina kruća od ocjeli. Brzina je elastičnih valova u nutarnjosti tolika kao u ocjeli i protiv toga nema utoka.

Ne leži po tom krivica u dubini zemlje niti se odande podzemni bozi osvećuju ljudima, da im uništе građevine, već se vrlo primitivno i jednostavno pojedini dijelovi površine zemlje — čas veći, čas manji, — pomiču, lome, padaju od rastrošivanja vodom i od drugih kemičkih promjena. Ta gibanja površine, počevši od malog klizanja pijeska i zemlje na kosom obronku pa do Mesinskog potresa, koji je za par sekunda uništio 100.000 ljudi, samo su po svoj veličini različna. Iz tog tumačenja može se unapred očekivati, da će biti to više i jačih potresa tamo, gdje su strmine i razlike visina velike. Te su razlike i nastale gibanjem površine — dakle i potresima, a daju i dalje povoda gibanju i potresima. Što je tlo ravnije i što ima manje voda koje ga troše, to će manja gibanja biti, dakle i manje potresa. Naša je zagrebačka gora u svojem glavnom trupu složena od staloženog, valjda arhaičkog, kamena škriljevca, i ne bi dala povoda gibanju. No rubovi su iz mlađeg kamena, a obronci, na kojima se razvio grad, mlade su taložine pa će tu, osobito kad ima još i izvora toplih i mrzlih, biti kadikad prilike, da se slojevi međusobno izravnaju, da dođu u ravnotežu. Događa se to u mnogim slučajevima polaganim svijanjem, no kadikad i naglim pomakom ili padom, koji osjećamo kao potres.

Kad znamo, da je tlo »gričkih gorica« takovo, onda nam valja samo na to pripaziti, da budu građevine, što ih na tim goricama gradimo ne samo »statički« nego i »dinamički« valjano konstruirane i zgrade će nam stajati, da će se i 30 generacija iza nas moći diviti našem ukusu ili neukusu!

Ne leži dakle težina problema o zagrebačkim potresima u tom, da otkrijemo način, kako ćemo moći točno unapred proreći, kad će biti potres, kako bi građani »gričkih gorica« mogli pobjeći iz kuća, da prepuste kuće sudbini, a sebe spasu, već je težina problema u tom, da se dopuštaju samo takve gradnje, koje mogu bez opasnosti za stanovnike uzdržati one vrlo sitne pomake, što ih kad i kad prouzrokuju zagrebački potresi.

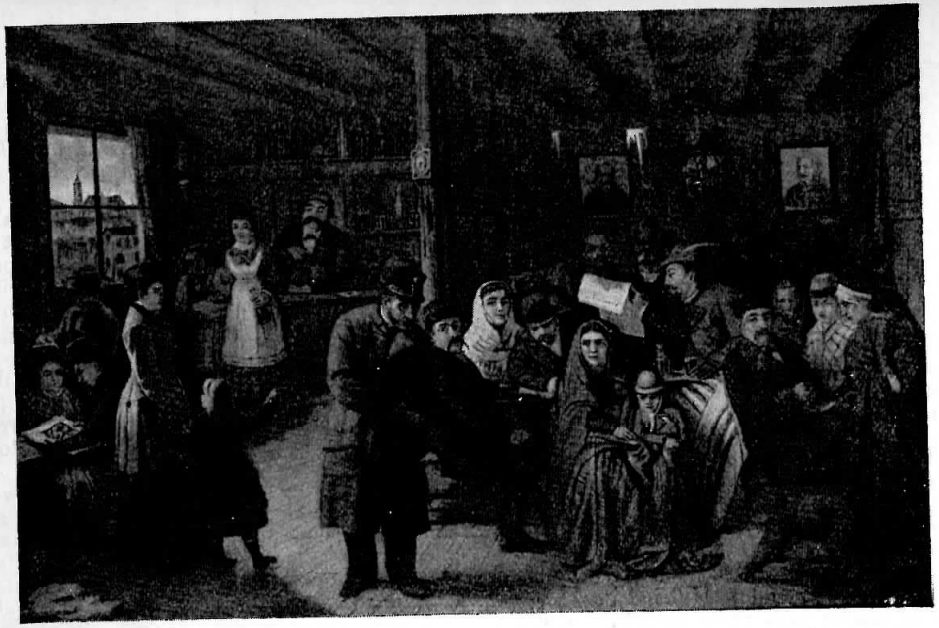

Prizor u »Medičarnici« (Methkeller) u Vlaškoj ulici za vrijeme potresa 1880. Slikao Milanesi. Portreti ličnosti onoga doba. Kroz prozor se vidi oštećena katedrala. (Iz Muzeja Grada Zagreba)

Jači zagrebački potresi razmjerno su vrlo rijetki. Od historički zajamčenih većih potresa ubilježen je onaj od g. 1502. (III. 26.), kad se srušio toranj Sv. Marka, 1590. (IX. 15.) što smo ga napred spomenuli, zatim god. 1699 (II. 11.), kad se srušio grad Vel. Kalnik, pa Medvedgrad, Pavlinski samostan i opet toranj Sv. Marka. Iza toga dolazi potres od 1880. (XI. 9.) prikazan u literaturi kao jedan od najstrašnijih potresa. Tri su knjige izašle o tom potresu u tri akademije (jugoslavenskoj Torbar: Potres grada Zagreba, u bečkoj akademiji: F. Wähner: Das Erdbeben von Agram, u peštanskoj: von Pruding: Das Erdbeben von Agram).

Kad danas pregledamo sve te »strašne« potrese, onda vidimo, da smo patriote, jer volimo svoje uveličati. Nakon potresa mesinskog, pa indijskih i japanskih ne dolazimo mi s našim potresićem od g. 1880. u obzir. Da su se kod toga srušili neki dimnjaci i slobodni nepoduprti zidići, zbog toga je trebalo povesti kazneni postupak protiv graditelja, koji su znali na kakovom terenu grade, pa nisu tome »obratili nužnu pažnju«.

Pogledajmo to pitanje s druge strane.

Čestina je tih »velikih potresa u Zagrebu tako malena — imamo ih u 400 godina upravo 4 — da nastaje sumnja, isplati li se zbog toga graditi znatno jače? Dva su gledišta moguća. Ako gledamo na to, da mogu ljudski životi nastradati kod potresa uz slabije gradnje, onda je imperativni, nužni zahtjev, da se ima svom strogošću paziti na to, da svaka građevna osnova odgovara i dinamičkim zahtjevima modernog graditeljstva, da bude sigurna protiv osrednjih potresa Računamo li pak bez ikake sentimentalnosti, što je po jači razvoj grada bolje i što je jeftinije, onda bismo vjerovatno došli do zaključka sasvim amerikanskog, da je bolje nešto slabije — dinamički manje sigurno — graditi, ali brže i jeftinije uz riziko, da će se u 100 godina jednom nekoliko najlošijih građevina i srušiti.

U toj inače jasnoj, ali ne sasvim kršćanskoj, kalkulaciji na žalost je jedan sasvim nesiguran faktor, a to je, da će i dalje biti ovi potresi isto tako rijetki kao što su do sad bili. Prognoza je potresa potpuno nemoguća i zato je ovo drugo gledište o gradnji neodrživo. Kad je naša starija generacija kod potresa 1880. drhtala i bježala, razvijao je »učenjak« Falb svoje teorije o »kritičnim« danima na osnovu utjecaja mjeseca i proricao potrese, plašeći i onako uplašene zagrepčane. Nije bilo onda čovjeka u Zagrebu, koji ne bi za Falba znao — danas je ta efemerna veličina potpuno iščezla, nauka ga ne spominje. Nedavno se

doduše opet bio pojavio i u našim stranama neki novi prorok na sličnoj osnovi, ali je i on zašutio nakon neuspjeha. Potres se proreći ne da, a svatko tko ga proriče vara znalice i hotice t. j. obična je varalica ili da zagrebački velimo »švindler«!

Zagrebački su potresi našli i u svjetskoj seizmološkoj literaturi važno mjesto, jer je osnivač seizmološkog zavoda u Zagrebu (danas je seizmološki zavod u sklopu geofizičkog zavoda) prof. Dr. Andrija Mohorovičić uspio pokazati i pomoću ovih potresa, da ima u sastavu najgornjeg dijela zemlje sloj od kojih 50—60 km debljine, koji je drugojačijeg, manje krutog sastava nego li je ostala građa zemlje.

Sitniji zagrebački potresi (t. j. potresi koji se osjete u Zagrebu, ali ne potiču svi baš iz tla pod Zagrebom već i iz dalje okoline) su dakako znatno češći.

Do god. 1908. ubilježeno je oko 500 potresa, što su se osjetili manje ili jače u Zagrebu. Zasluga je pokojnog profesora Mije Kišpatića, da su ti podaci o potresima u starije doba sabirani i štampani u akademiji, sve do osnutka seizmološkog zavoda. Od tada sakuplja podatke taj zavod, samo ih iza rata dalje ne publicira, jer nema zato u »budžetu osiguranih sredstava«. Od tih 500 potresa ima 90% svoje ishodište u zagrebačkoj gori odnosno njenim obroncima. Sam Zagreb, koji je također na obronku te gore, bio je središtem (epicentrom) u 63% svih potresa. Od ostalih sekundarnih epicentera dali su najviše potresa Kašina (Vugrovec, Sv. Šimun i Sv. Ivan) kojih 7%, onda Stubica i Bistrica 5%, dalje Uskočke gore i Ivančica s po 2%, a Vukomeričke gorice i Pokuplje s 1%. Sve ostale gore unutar 50 km dale su manje od 1% (Kalnik, Macelj, Kostelj i Petrova gora).

Po jakosti potresa također su najjači oni, što ih daje zagrebačka gora.

Uz potres čuje se kadikad i mukla podzemna tutnjava. Ta je tutnjava također drhtanje ili titranje, samo je znatno brže i čujemo ga kroz zrak kao zvuk (ton). Prije potresa bila je 21 puta tutnjava, za samog potresa 98 puta, a iza njega 5 puta. Preko polovina potresa s epicentrom baš u Zagrebu javlja se s tutnjavom. Te je statističke podatke sabrao asistent geofizičkog zavoda J. Mokrović.

O bilo kakvom pravilnom vraćanju zagrebačkih potresa bilo u kojoj periodi ili da bi potresi bili češći zimi ili ljeti ne da se na temelju točnih bilježaka sasvim ništa zaključiti, jer nema nikakve jasne periodičnosti. U Zagrebu se često čuje bojazan, da će za kišne jeseni nastati potres, jer je g. 1880. bilo tako. Ta je bojazan sasvim neosnovana, jer je kišnih jeseni bilo mnogo više bez i najmanjeg potresića nego li s potresom, a bilo je vrlo lijepih i toplih s potresom.

Kad se čovjek upozna s tim strašilom zagrebačkih potresa, može da uvidi iz sastava Zagrebačke gore kao iz male razlike visina da se nemamo bojati konkurencije japanskim potresima, pa da je dovoljno malo nadzora nad gradnjama, da se strava i bježanje od god. 1880. i uz nove potrese ne ponovi.

Dr. Stjepan Škreb.

PUBLIKACIJE

Rusko-jugoslovenski odnosi u prošlosti. Pod gornjim naslovom objavio je u posljednjoj svesci »Ruskog Arhiva« (VII.) poznati naš istorik i poznavalac slavenske prošlosti prof. Milan Prelog koncizan istorički prilog, u kojemu se vrlo pregledno i sustavno tretiraju narodno-politički odnosi između Rusa i Jugoslovena na čitavom njihovom istoričkom protegu. Rekonstruiravši sliku prvih kulturno-političkih dodira između oba ova slavenska naroda, sve onamo od postanka i razvitka slovenske pismenosti (na osnovu kršćanske kulture), slijedi prof. Prelog, oslanjajući se znatno i na istraživanja odličnih ruskih literarnih istorika P. A. Zabolotskoga i Jos. Pervoljfa, razvoj tih odnosa kod istočnog i zapadnog dijela Južnih Slavena, sve ovamo do naših dana, kad ti odnosi, nakon promjene državno-političkog položaja na velikom slavenskom istoku dobivaju godinom 1917. sasvim nov pravac. Nanizavši istoričkim redom ponajvažnije komponente i faktore uzajamnih rusko-jugoslavenskih uticaja, kako ju oni do danas istražuju, dao nam je autor u tom svom prilogu jednu sustavnu sliku tih odnosa na narodno-političkom području, obuhvatajući po mogućnosti svagda južne Slavene kao jednu etničku cjelinu. U takvu obliku, prirodno, tretiran je ovaj važni predmet kod nas i za nas po prvi puta, pa zato ovaj Prelogov rad zavređuje i u tom pravcu posebnu pažnju.

Konačni izvodi Prelogovi, gdje on tretira savremeno stanje tih odnosa, od naročite je aktuelnosti za današnjicu i za određivanje našeg istoričko-političkog stava prema novoj Rusiji. No budući da ovaj dio autorovih razlaganja prelazi okvir naučnog interesa »Narodne Starine«, istaknut ćemo samo, da se veoma zanimiva Prelogova razlaganja o ovom pitanju uglavnom poklapaju s gledanjima na ovaj slavenski problem najprogresivnijih savremenih sociologa i istoričara. »Zadaća

Rusije — veli Prelog — i ruskoga naroda daleko je veća nego da se redukuje na Slavenstvo. Rusija je imala veliku čovečansku i svetsku istoriju i smešno je, kad se misli, da je glavna misija Rusije bila u tome, da se stara na pr. o tome, kako će Jugoslavija rešiti problem Albanije ili koji drugi problem. Rusija budućnosti sarađivat će demokratski sa Slavenima i u toj meri, u koliko će se izvestan odsečak njenih velikih međunarodnih interesa i težnja obraćati u oblasti srednjeevropske i slovenske politike«.

Kako se vidi, profesor se Prelog u ovom svom zanimljivom radu ograničio na izlaganje isključivo istoričko-političkih odnosa između Rusije i Jugoslavenâ, ostavivši postrance pitanje jednako važnih kulturno-književnih odnosa rusko-jugoslavenskih u prošlosti. Međutim, čini se, da je i to pitanje što se tiče Jugoslovena na najboljem putu rješavanja. Na IV. kongresu ruskih akademskih organizacija u inostranstvu 1928. god.,[1] a onda na I. kongresu slavenskih filologa u Pragu referirao je poznati ruski literarni istorik Aleksandar Pogodin, profesor beogradskog univerziteta, o svom radu na »Bibliografiji srpsko-ruskih odnosa«, koji se rad nalazi u svom završnom stadiju. A jednaki se rad sprema, koliko smo upućeni, i na hrvatskoj strani. Kad bude taj bibliografijski rad završen, dobit ćemo jedno od najosnovnijih pomagala i za konačno izučavanje međusobnih kulturno-književnih odnosa napose između Rusa i srpskohrvatske grupe Južnih Slavena. A dotle valja i ovaj prilog prof. Preloga u »Ruskom Arhivu«[2] iskreno pozdraviti. *Jos. B.*

[1] Isp. Труды IV. съѣзда русскихъ академическихъ организацій за границей. Бѣлградъ, 1929. (častj 1.) i „Ruski Arhiv" (VII. str. 166).

[2] »Ruski Arhiv« odštampao je gornji prilog prof. Preloga — latinicom, ustupivši tako svoje stranice, nakon šest omašnih ranijih svezaka štampanih isključivo ćirilicom, po prvi puta ovome pismu. Ovaj debut biće jamačno razlogom i tome, što ovaj latinični prilog upravo vrvi štamparskim greškama, maćuhinski nezapaženim među »Zapaženim štamparskim greškama« (na str. 205.). Tako se tu govori o »huritskom pokretu« (mjesto husitskom«) (str. 10), transkribuje se ime Pervoljfovo sa Pervolf, Perwolf i Perivolf (str. 8, 13) i »jedinojazučija« (umjesto »jedinojazyčija«) (str. 10) i sl. A ima i mjesto, gdje je korektorska aljkavost izopačila smisao, govoreći primjerice (na str. 25.) o »opadanju interesa za slovenačke stvari u Rusiji« (umjesto slovenske, odnosno slavenske stvari)! Bilo bi zato bolje, da se »Ruski Arhiv«, i dalje štampa isključivo ćirilicom, ako neće ili ne može da posveti latinici potrebitu grafičku pažnju. Jer, konačno, »Ruski Arhiv« je časopis, koji se odP. Košir i V. Möderndorfer. Ljudska medicina med Koroškimi Slovenci. Maribor 1926. Zgodovinsko društvo.

Jednako kao i narodna poezija i narodna nošnja narodna i medicina dokument kulture i narodne duše. Narodna je medicina jednako kao i narodna poezija i narodna nošnja Južnih Slavena dokaz osobitoga bogatstva. Najstarije su ideje i vrlo mlade tekovine nauke smiješane, i uz najstarodrevnija čaranja nailazimo najmodernije ideje terapije oduzimanjem i dodavanjem stanovitih kemijskih supstanca hrani. Uz trepanaciju koja se vuče iz kamenoga doba, što još živi u Crnoj Gori, nalazimo iz različnih epoha istorije čovječanstva žive spomenike. Šteta je velika, da se proučavanju te naše pučke medicine ne posvećuje ona pažnja, što se posvećuje proučavanju baš narodne poezije i narodnih nošnja. Istina je da imademo nekoliko monografija s toga područja čak i u njemačkoj literaturi, no sistematski je studij narodne naše medicine zapravo veoma zanemaren. Za to je s tim pohvalniji rad obiju autora mrtvoga Košira i Mörendorfera na sabiranju toga blaga barem u jednome dijelu našega naroda. Materijal što su ga sabrali veoma je dragocjen za specijalan studij i mi smo za taj rad autorima naročito zahvalni. Predaleko bi me vodilo na ovome mjestu proraditi svu tu knjigu sa obilnim materijalom no mislim da je vrijedno spomenuti formu, pod kojom prastara merseburška kletva (koja se nalazi u ostalom još u sankrstskoj literaturi) još u narodu živi: s»Kritus pomagaj! Kost stopi k kokosti, sklep k sklepu, kita stopi k kiti, žila stopi k žili, meso stopi k mesu, mozek stopi mozku, krv stopi k krivi, voda stopi k vodi, koža stopi k koži, moč pak k moći! Pomagaj bog oče«. Osim velike množine raznih magičnih formula, zakletava, zapisa itd., u knjizi je i velik broj sredstava empirijske prirode. Nije nam to miješanje obiju tih forma pučke medicine čudno, ponajmanje u Koruškoj: donekle domovini Paracelsusovoj.

Dr. Lujo Thaller.

lukom Gospodina Ministra Prosvjete S. N. Br. 4164 od 12 februara 1929 god. »može nabavljati za sve školske i nastavničke knjižnice«, a naređenjem Gospodina Ministra Vjera od 14. decembra 1928. god. pod br. 17049 preporučen je područnim školama tog Ministarstva »Ruski Arhiv« »kako bi se đaci po školama što više upoznali sa bratskom Rusijom, te time došlo do temeljite ljubavi našeg naroda prema Rusiji«. Samo se po sebi razumije, da u tolikom opsegu list može izlaziti jedino susretljivošću našeg ministarstva spoljnih poslova, koje je pokazalo prema misiji »Ruskog Arhiva« svoju uvidjavnost. Op. ur.

Karta Kraljevine Jugoslavije 1 : 100.000; sekcija Žabljak. Premjerio, iscrtao i reprodukovao Vojni Geografski Institut Kraljevine Jugoslavije.

Još do nedavna bilo je Balkansko poluostrvo topografski manjkavo ispitano. Najveći dio Južne Srbije, Sandžaka i Crne Gore bio je nedovoljno kartiran, kote netačno izmjerene, ne govoreći o reljefu, koji je bio u geografski najbolje istraženim krajevima tek nabačen u najglavnijim crtama. Glavni gorski masivi bili su na kartama tek otprilike ucrtani, riječni tokovi i važniji putevi često tek upitnicima označeni, daljine i visine pogrješno unesene. Dok je bečki Vojno Geografski Institut izradio za okupiranu Bosnu i Hercegovinu, te Dalmaciju detaljnu kartu 1 : 75.000, a beogradski Vojni Geografski Institut pod vodstvom pukovnika R. Miletića u god. 1881.—1892. u istom omjeru prvu specijalnu topografsku kartu tadašnje kraljevine Srbije, postojale su za Crnu Goru i krajeve pod turskom vlasti samo karte, rađene à la vue, a bazirane na staroj često vrlo pogrješnoj ruskoj triangulaciji. Tek za vrijeme Velikoga rata počelo se detaljnim snimanjem ovih krajeva, kad su na Solunskom frontu organizirana posebna topografska odjeljenja kod obih zaraćenih strana. Tada je izmjeren najveći dio Albanije i čitav solunski front. Ipak je glavni rad započeo tek poslije rata, kad je naš Vojni Geografski Institut pod vodstvom đenerala St. Boškovića započeo sistematskim radom. Nakon izmjere novih baza provedena je nova solidna triangulacija, postavljene su piramide, a zatim se započelo i detaljnim snimanjem terena. U relativno vrlo kratkom roku, uspjelo je našim vrlim topografima da nesamo urede posve iz temelja svoj novi institut u Beogradu, nego da i na terenu provedu jedan ogroman rad. Najveći dio istočne i južne naše granice već je dovršen ili se upravo svršava, velik dio već je i odštampan u razmjeru 1 : 100.000 i predan prometu.

Tako je upravo ovih dana izišao iz štampe najnoviji list ove karte: Žabljak. Tu je po prvi puta točno kartirana najviša terasa dinarskih planina sa masivom Durmitora. Upravo ovaj predio stavlja na topografa vanredno velike zahtjeve. 1.500 m visoka durmitorska površ izbrazdana je uzanim, a vanredno dubokim (i do 1.000 m) klisurama Tare, Sušice, Komarnice i Pive, a veliki masiv samoga Durmitora, što se izdiže i preko 2.500 m, sa dubokom tektonskom uvalom Škrke, te bezbrojem izrazitih krških fenomena na staroj glacijalnoj podlozi stavlja najteže uvjete za dobro prikazivanje reljefa. A upravo je reljef te karte vanredno točno i plastično prikazan sa svim potrebnim detaljima, a da je uza sve to sačuvana ona najvažnija vrlina svake dobre karte: preglednost i laka orijentacija. Time što je mapa izrađena u 4 boje (smeđa—reljef, modra—hidrografija, crna—nazivlje, naselja i saobraćaj i zelena—vegetacija), pa što je teren podan sistemom horizontala, vrlo je dobro riješen problem ravnoteže između morfoloških i antropogeografskih podataka. Po toj svojoj kvaliteti mapa postaje odličnim pomoćnim sredstvom za nauku.

Naselja su prikazana tako zorno, da se iz njihove slike može stvoriti sigurne zaključke o tipu sela. Do pred stotinu godina bijahu na Drobnjačkim Jezerima tek katunske kolibe. Postepenim, veoma polaganim izdizanjem stalnih naselja počelo je preformiranje katuna u sela. Taj je proces na Jezerskoj površini počeo unazad tri koljena, otkako je Ded-aga Čengić posljednji puta poharao katune na Jezerima, a i danas je još u toku. Na starom drumu, što iz Drobnjačkih Korita preko Jezera vodi u Zatarje taj je proces na našoj mapi plastično prikazan. Dok su u Gornjoj Bukovici kuće već posve istisle kolibe, oko Pošćenskoga Jezera više Javorja i Pašine Vode, te u Motičkom Gaju niže Razvršja, katunske kolibe i seoske kuće u dodirnoj su zoni. Općenit razbijen tip svih ovih visokih sela posljedica je jednolikoga uzroka njihovoga postanja. Iznimku čini Žabljak, recentna zbijena varošica, vještački stvorena zbog blize crnogorske granice prema turskome Sandžaku. Mnogo je ranije ovo izdizanje sela izvršeno u Pivskoj Planini, gdje nam obilje ornamentiranih stećaka uz crkvu sv. Petra u Pišču svjedoči o starini naselja. Ipak se i tu na mapi odlično ističe razbijen tip sela, nastalih iz katuna i neposredno poviše njih današnje kolibe.

U takovom golemom radu, gdje je glavna pažnja bila svraćena na reljef, posve je prirodno, da su se desili neki manji propusti na što ćemo upozoriti s namjerom ne da kritikujemo sam rad, nego da ga unapredimo i potpomognemo. Sve su to stvari manjega značaja, što se kod budućega izdanja lako mogu da isprave. Najznačajniji vrh Durmitora sa strane Pišča, odnosno Todorova Dola jest Prutaš. Njegovi išarani slojevi toliko su karakteristični za ovaj kraj Pivske Planine, da bi svakako trebalo da je kotiran. A i natpis mu je nezgodno stavljen, jer prelazi preko Škrčkoga Ždrijela (nogostup što iz Todorova Dola kroz Škrčko Ždrijelo vodi u Škrku dobro je označen) te se svojim krajnjim slovom čak dodiruje i Šarenih Pasova. Najviši vrh Durmitora (2522 m) ispravno je označen imenom Bobotov Kuk, a Ćirova Pećina točno ucrtana kao pećina, pa to treba s naročitim priznanjem naglasiti. U Škrci stalno ima preko ljeta pivljanskih čobana, pa premda je položaj i broj koliba nestalan ipak je trebalo da se označi bar jednu kolibu u predjelu između obih jezera. To se mjesto zove Ka-

tunište upravo stoga jer su obično u tom dijelu podignute kolibe. Tek je Škrka planina u koju se izgoni kad je po ostalim bližim stranama već ponestalo paše, a to je obično tek u augustu ili ranije samo za velikih suša. Staza što iz Škrke vodi na Vodice i dalje na Ograde, katun sela Crna Gora, na mapi je samo u početku označena. Ta se staza uspinje više Botuna do vrela zvanog Marica (otprilike na mjestu, gdje označena staza na karti iz SSI smjera zakreće na Z), te preko Suvog Kleka ispod Soja silazi u Međi Do, odakle se dosta strmo uzdiže na greben Poda, te krajem zvanim Poljica (na karti ispravno označeno) silazi na Vodice i do puta što iz Suve Rtine između Vidrice I i Sirove Gore Z, te preko Kaluđerovice, a niže Kobilje (ne Kobilske) Glave i Točila silazi na Ograde. Put je važan, jer se upravo ovuda izgoni iz Crne Gore u Škrku. Visoki greben što sa SI zatvara Škrku zove se Drobnjačka Planinica za razliku od Planinice što je ispravno unešena na karti više Krecmana, a niže Prisjeke (ne Preseke). Voda iz Škrčkih Jezera gubi se u krečnjačkim blokovima ogromnoga točila na Z strani ove velike tektonske pukotine, da nekoliko stotina metara niže sa svom snagom izbije u divnom visokom slapu Skakala na mjestu, gdje se dno Škrke strmo ruši u još mnogo dublju terasu Nikolina Dola. Tutanj vode za njenoga poniranja toliko je silan, da se od koraka do koraka može pratiti podzemni smjer. Na našoj karti slika tog kraškog hidrografskog fenomena odlično je predstavljena, jer iscrtkana modra linija označuje podzemnu vezu između Škrčkih Jezera i Skakala. Iz Škrke jedini je prilaz u Nikolin Do niz strmo Šundovo Točilo mimo samih Skakala, dok je iz Todorova Dola, iz SZ njegovoga dijela zvanoga Šarban, laganiji put preko dubokoga sedla Raklje (naziv Rake označen na mapi uz kotu 2.160 nije mi poznat, ali znam da se sedlo, kojim se od Šiškove Lokve prelazi u najzapadniji dio Todorova Dola, u Jezerac, naziva Rape) između Štite Z i Vl. Grude te vanredno strmoga Crvenoga Pasa I. Kad za ljetnih žega nestane snijega na Prutašu, a sitno vrelo Pištet u Ilijinu Dolu (dio Todorova Dola neposredno ispod Prutaša) presahne, tada stoku izgone niz ovu strmu stranu u dno Nikolina Dola do žive vode. Da je u formiranju Škrke glavni faktor bila tektonika (Škrka je antiklinala, kojoj na dnu oba jezera leže na verfenu), dokazom je visoka prepona Skakala, a još rječitije govori za to vrtača Nikolina Dola prosječena prema Sušici tek svježom erozijom. Gole piramide Kamenih Svatova, Đeviči Kamen i Zamrštena sa Z, a Nozdre sa I čine pregradu, koju bi jaka glacijalna erozija sigurno morala izravnati. Da je Škrka sa Z strane zatvorena na mapi je reljefno prikazano, dok se pregrada niže Nikolina Dola izgubila stapanjem horizontala u strmim bokovima klisure. Neposredno ispod gornje prepone su Skakala, dakle upravo I od slova š u imenu Škrke, te je ovdje trebalo staviti naziv Skakala, a ne kod kote 1293, gdje je već otvorena klisura. Tek sekundarnim djelovanjem glacijalizacije izbrušene su na S strani Prutaša krečnjačke ploče i izduben ogroman cirk podno grebena što vrh Bobotova Kuka preko Ćuskije, Struge i Zubaca veže sa Šarenim Pasovima, a samom uvalom Škrke porazmještene su eratične stijene i diluvijalne morene. Plastika Dobroga Dola kao što i kanjona Komarnice sa silnim Boljskim Gredama na mapi odlična je. Tek je trebalo kotirati interesantnu Žutu Gredu, što sa I strane zatvara silaz u Dragišnicu. Ona je morfološki neobično značajna zbog velikih krečnjačkih ploča posve izbrazdanih dubokim škrapama različitih vrsta. Njoj suprotna kota 2027 upravo je najviši vrh Lojanika, pa je taj naziv trebalo produžiti sve do uje. Sa I zatvara Dobri Do karakteristična Sedlena Greda nalik na tursko sedlo, građena dijelom od dolomita, a dijelom od krednih krečnjaka. Plastika je njezina na mapi vanredna, tek je krivo označena imenom Sedlo, dok Sedlom zove narod upravo ono mjesto, gdje put iz Dobroga Dola silazi prema Valovitom Jezeru. Vjetrena Brda (plural, ne Vjetreno Brdo) zatvaraju Dobri Do sa S. Put Bobotova Kuka nailazimo na Mliječni Do, Urdeni Do pa Surutka Do, gdje leži najviše durmitorsko jezero, Zeleni Vir. Bilo bi zbog posve naučnoga interesa važno, da je visina toga glacijalnoga jezerca sa velikim firnskim snijegom i izrazitim podzemnim otokom na Z strani tačno ubilježena. Više Modroga Jezera, a nasuprot Stožini vanredno je karakteristična i lijepa grupa Ranisave, koju je trebalo kotirati i ubilježiti na tom mjestu. Glavno bilo Durmitora započinje sa I sa Savinim Kukom, te se preko Šljemena, Bandijerne, Zubaca, Minina Bogaza i Bobotova Kuka svršava u glavici Suvoga Kleka na Z strani Drobnjačke Planinice. Prema S otvara se čitav niz velikih glečerskih cirkova, čija je plastika na mapi i opet odlično prikazana. Najveći je i najviši cirk Valovitoga Dola, što se sa SII strane Bobotova Kuka između Minina Bogaza JI, a Oble Glave, Rbatine i Čvorova Bogaza na SZ spušta preko Sagorelih Ploča prema Lokvici na Jakšića Katune i dalje put Crnoga Jezera. Ališnica, Gornja i Donja, leže na SZ Bobotova Kuka, između Oble Glave, Kamene Đevojke i Prijeke Grede, niže kote 2275. Niz Ališnicu dolazi se na Crijepuljnu Poljanu ispod Crvene Grede, sve glečerski teren veoma karstifikovan. Do Crijepuljne Poljane izveden je na mapi put, ali nije označena koliba. Ališnica ispod Međeda, gdje je zabilježeno to ime na mapi, nije mi poznata.

Važno je pitanje kako da se na mapi označuju periodska jezera, lokve. Ako se bilježe, kao i sva ostala stalna jezera, onda treba unijeti sve važnije lokve podjednako. Tako je npr. u mapi kao oveliko jezero ucrtana Suva Lokva ispod Ranisave, pa Suško Jezero u Sušici, dok nema Šiškove Lokve više Lazareva Katuništa ispod Vučjega Brda na putu iz Pišča u Todorov Do pa do lokve u Gornjoj i Donjoj Ališnici te Crijepuljnoj Poljani. Ali sve te lokve za sušnih ljeta i pod jesen posve presuše, te držim, da bi ih trebalo za razliku od stalnih jezera naročito označiti.

Vanredno je teško i delikatno pitanje toponomastike. Već relativno malen omjer od 1 : 100.000 postavlja izvjesne granice količini naziva naročito kad treba da se i te kako pazi, da nazivi ne prekriju reljef. Zato je naravno, da se najveći broj naziva lokaliteta iz originalnih snimaka u terenu ne može unijeti u našu mapu. Apstrahirajući strateški važne položaje što ih valja u prvom redu neizostavno sve označiti na mapi, trebalo bi da se kod izabiranja imena naročita pozornost svrati na takove lokalitete, čije bi ime moglo da sadržava kakovu istorijsku ili antropogeografsku važnost. To naravno ne možemo i ne smijemo da tražimo od naših vojnih topografa, kojima treba ipak da je glavni cilj dobra i reljefno plastična karta, nego bi naši stručnjaci geografi i naročito antropogeografi trebali da na to skrenu pažnju i dobrim savjetom u tom teškom radu da potpomognu vojnoga topografa. Tako je naročito vrijedno istaknuti, da je na našoj mapi između brojnih naziva u okolini Pišča zadržan naziv Dubrovnik za gorsku kosu više Vojinovića Katuna (nije isključena reminiscenca na ime grada Dubrovnika, čija su vlastela davala svoja stada na ispašu u Pivu i Drobnjak), dok je naziv Mataruge, za predio više Nikoline Česme kod Turske Glave, ispao iz karte, premda sadržava u sebi potvrdu narodne tradicije o nekadanjem žiteljstvu ovih krajeva.

No uza sve to glavna je svrha tom kartom postignuta. Dobili smo prvu detaljnu, morfološki tačnu i reljefno odlično izrađenu kartu Durmitora. Svakako možemo načelniku našega Vojnog Geografskog Instituta g. đeneralu St. Boškoviću i njegovim revnim saradnicima topografima gg. pukovnicima St. Mađareviću i K. Stojanoviću, pod čijim je vodstvom izmjerena i izrađena ova karta, da čestitamo na ovom novom uspjehu, a mi treba da budemo ponosni na solidan i zaista nasljedovanja vrijedan rad našega Vojnog Geografskog Instituta.

B. Gušić

Андрија Лубурић, Дробњаци племе у Херцеговини. Порекло, прошлост, и етничка улога у нашем народу. Београд, 1930.

Već u samom predgovoru ističe autor, i otprije poznat svojim prilogom za ispitivanje Mataruga (»Glasnik Geografskoga Društva« sv. XI. Beograd, 1925. p. 104.), kako se još 1910. godine počeo baviti »skupljanjem narodnih pesama i razne istorijske i etnološke (etnografske) građe«. I zaista, kad ne bi u toj knjizi bilo toliko materijala, mučno prikupljenog u dugom nizu godina, ova knjiga ne bi zavrijedila naročite pažnje. Autor ima ovim svojim djelom velikih pretenzija; ta već sama posveta uspomeni Jovana Cvijića daje jasne smjernice čitavoga rada. Ali da se autor striktno držao Cvijićeve sheme o ispitivanju naselja na Balkanskom poluostrvu, ne udaljujući se suviše u maglovite teorije plemenske organizacije, učinio bi svoj rad bio i boljim i korisnijim, jer bi na taj način obilna građa bila pregledno i sistematski sređena. No upuštajući se i suviše daleko u istorijska tumačenja, a bez dovoljno spreme za takav posao, za koji se bezuslovno traži visok kriterij naučnoga ispitivanja, autor je svojim shvatanjem povijesnih podataka promašio svrhu svoga djela. Evo kako je autor postupio u određivanju hronoloških data: npr. doseobu plemena Novljana u Drobnjak datira ovako: »u drugoj polovini VII. ili u prvoj polovini VIII. veka«, — a u bilješci navodi: »Vek sam ja odredio prema mome računanju« (str. 9). Ili za drugi neki događaj bez ikakvog naučnog dokumentovanja: »Po mome računanju ovo je bilo oko 1365. god.« (str 4), a da nam nigdje ne tumači taj svoj egzotični način računanja. I istorijska vrela autor slično tretira; tako kad pričanje Popa Dukljanina uzima ad verbum (str. 21. i dalje), ne poznavajući ni Šišićeve ocjene toga izvora, bez koje je svaka njegova upotreba danas u nauci nemoguća. Ali ni u prosuđivanju krupnijih događaja i ličnosti autor nije drukčiji. Tako svakom prilikom nastoji svakako umanjiti zasluge vladike Rada (str. 32, 34). U tumačenju nazivlja povodi se autor sasvim za vulgarnom pučkom etimologijom (Kriči od glagola kričati, Drobnjak od imenice drob), usmenoj tradiciji bez ikakove kritike podaje punu važnost pa čak i za najtamnije prehistorijsko doba služi se narodnim pričama kao vjerodostojnim izvorom (priča o mataruškom kralju Sumoru str. 17., pa borbe sa »Grcima«, 10., 21. itd.), a kvaliteta autorova izlaganja vidi se i u tom, kad drobnjačkom glavaru u XV. stoljeću daje naslov »oborknez« (str. 23.)! Uistinu grjehota, da marljivom radu g. Luburića nedostaje potreban naučni metod, i da tako golem njegov trud ne donosi naučnih rezultata.

B. Gušić.

Stanislav Ciszewski: Prace etnologiczne. — Tom II. (Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego). Warszawa, 1929.

Na ovom je mjestu bila u svoje vrijeme (»Narodna Starina« III., str. 231.) riječ o gornjem djelu zaslužnoga poljskog etnologa i etnografa i neumorna istraživača kroz dugi već niz godina, pa i sada pod starost još aktivna. Ovaj drugi svezak njegovih studija ima karakter, kao i prvi, općenoslavenskih etnoloških proučavanja, no uporedo s tim obradba je pojava praćena i pogledima sa šireg etnološkog vidika, paralelama i potvrdama u različnih izvanevropskih naroda. Čitav je svezak (166 str.) namijenjen jednom krugu pojava u Slavena: kupovanja i plaćanja, imutka i vrsta platežnih sredstava. Stare historijske vijesti o tim pojavima, stare tradicije i prežici u narodu pa i noviji zabilježeni pojavi redaju se jedni u svezi s drugima, objašnjavajuć sad jedni druge i izvodeći pojedina, često vrlo zanimljiva pitanja na čistac, a u drugu ruku uzimajući pri objašnjavanju na oko i strane analogije (na pr. vrste novaca — komade soli, kauriškoljke, komade platna, stoku, različne živežne objekte i dr.) u odabranih necivilizirahih naroda — nastoji autor da prikaže načine plaćanja (dotično i davanja tributa svake ruke), vrste platežnih sredstava i njihovih aproksimativnih vrijednosti u davna slavenska vremena i u samoj prazajednici. Sa druge strane objašnjava u isti mah i različne pojave sve kategorije — u slavenskoj etnografiji; među tima u prvom redu samo primarno značenje termina »platiti«, koji i on izvodi kao derivat od »platno« — budući da iznosi dokaze, kako su se Slaveni u svojoj davnoj zajednici pri kupnji i prodaji robe služili komadima tkanina — platnom — kao platežnim sredstvom, pred drugih gore navedenih vrsta. No i sam vidi, da će to još morati ostati hipoteza, dokumentirajući i ovom prilikom promišljenost i autokritičku umjerenost svojega suda. Pokazuje dalje, kako se vršila ili se i danas vrši elementarna trgovina u Slavena, u glavnom zamjenbena (Tauschhandel). Prikazuje u razvojnoj svezi i vrste tributa (med, kruh, žito, lan, životinjske kože — napose kunovina, maslo i drugo), darova (ističući napose općenoslavensko darivanje svatova tkaninama, dakle »platnom«!) i samih novaca u pravom smislu riječi. Osobitim važnijim starim a nešto i novijim vrstama novaca namijenjen je također dio knjige — s vrlo instruktivnim podacima i izvodima (na pr. o davno iščezlim starim češkim grošima, od kojih je ostala do danas na poljskom selu održana oznaka monete »creski«). Ne samo ovdje, nego gotovo na svakoj stranici izaziva autor asocijacijom dobro poznate analogne pojave sa područja napose Hrvata i Srba, koliko ih i sam izričito ne navodi i obrađuje. Mora se dodati, da je Ciszewskome, starom i dobrom poznavaču upravo etnografije resp. folklora južnih Slavena tek ovo ili ono važnije u ovom radu izostalo, dok je iz starije pripadne literature pocrpeno gotovo sve važnije, iz novije se nađe po koji krupniji nedostatak, tako i u ovom svesku ne upotrebljava (kao ni u prvom) tako važna izvora, kao što su Mažuranićevi »Prilozi za hrvatski pravnopovjestni rječnik«, majdana, koji je među prvima potreban kod obradbe pojava kao što su ove iz tradicionalnih ekonomsko-pravnih odnosa i života. — No unatoč tome, sva su 4 poglavlja knjige odreda puna toliko zanimljivih i dobrim dijelom novih razmatranja, da upravo s obzirom na stalno i detaljno osvrtanje na pojave ove vrste u Hrvata, pa Srba i Bugara, a donekle i Slovenaca, zavređuje da se ovdje svrati na nju pažnja.

M. G.

BILJEŠKE

* Ponovo moramo upozoriti sve prijatelje »Narodne Starine«, da se što svojskije zauzmu za napredak i raširenje našega časopisa, koji ne će moći nastaviti svojim izlaženjem, ne bude li unapred plaćane pretplate i podmirenja starih dugova, ali nada sve, ako se ne pomnoža broj pravih pretplatnika. Ovako, sa sadašnjih nekoliko stotina primalaca lista, među kojima je nažalost i mnogo takovih, koji ne udovoljavaju svojim pretplatničkim dužnostima, ne ćemo moći napred. »Narodna Starina« još je veoma slabo raširena; ima gradova odakle se niko još nije pretplatio, cijelih krajeva u kojima ni čitaonice ne drže naš časopis. Zato je potrebno poraditi, da toga u buduće ne bude i da broj pravih pretplatnika dosegne bar najpotrebnije pokriće troškova. Jedino u tom slučaju nastaviće »Narodna Starina« svoje izlaženje.

* Beogradska »Politika« (3. IV. 1929.) javlja, da je jednu od najvažnijih i najvećih privatnih knjižnica, koja ima 8000 knjiga, g. dr. G. Dunđerski otkupio i poklonio Univerzitetskoj Biblioteci u Beogradu. »U Novome Sadu u kući g. Petra Stojadinovića, bivšeg direktora akcionarskog društva »Zastava«, bila je jedna biblioteka, koja se svakako može računati među najvažnije i

najveće od svih privatnih biblioteka u celoj našoj zemlji. G. Stojadinović je odavno bibliofil, i sa žarom i marljivošću pravoga ljubitelja retke knjige skupljao je na svima stranama najdragocenije primerke naše književnosti. Njegova biblioteka broji 8000 knjiga, među kojima mnoge unikate i najveće retkosti.

Sticajem prilika, g. Stojadinović morao je da odluči da proda svoju knjižnicu. I to u vrlo skorom vremenu, pošto napušta kuću koja mu je ogromnim delom zauzeta tim knjigama. Obratio se na više strana. Nekolika profesora beogradskog Univerziteta posetilo ga je i svi su oni bili iznenađeni bogatstvom i zanimljivošću njegove knjižnice. Nažalost, beogradski Univerzitet nije imao kredita da otkupi tako skupu biblioteku. Ni među ostalim našim kulturnim ustanovama, pa čak ni među privatnim licima nije se lako nalazio kupac. Postojala je zbog toga opasnost da sve te knjige, nenaknadivi spomenici naše kulture prošlih vekova, odu u inostranstvo. G. Bogdan Popović, profesor Univerziteta, jednom, u razgovoru sa g. dr. Gedeonom Dunđenskim, industrijalcem iz Novoga Sada, pričao je o toj novosadskoj biblioteci i rekao kolika će biti šteta, ako naš narod izgubi te knjige. Onomad, dosta neočekivano, posetio je g. Dunđerski Univerzitetsku Biblioteku u Beogradu i njen upravnik g. Uroš Džonić, profesor, proveo je g. Dunđerskog kroza sve prostorije ove univerzitetske ustanove, koja odista služi na čast i našoj prestonici i celoj našoj zemlji. G. Dunđerski je bio iznenađen redom i radom koji je tu zatekao. Pomenuo je tad i onu novosadsku biblioteku i pitao g. Džonića gde bi smestio te knjige kad bi se našao neki darodavac. Prekjuče u 6 časova posle podne, g. Dunđerski potražio je u Novome Sadu g. Stojadinovića i zamolio ga da mu pokaže njegovu biblioteku koja se prodaje i, pošto je već od g. Džonovića bio obavešten kako o stvarnoj vrednosti knjiga tako i o ceni po kojoj se ove knjige prodaju, on se nije nijednom rečju cenkao nego je g. Stojadinoviću odmah isplatio 320.000 dinara, kolika je bila cena, i izjavio da je to sada sopstvenost Univerzitetske Biblioteke u Beogradu. Između tih 8000 knjiga nalaze se i ove retkosti: Jedanaest starih štampanih srbulja: Četvorojevanđelje sveštenika Makarija, Trgovište 1512 (vrlo retko); Četverojevanđelje Trojana Gundulića, Beograd 1552 (vrlo retko); Četverojevanđelje jeromonaha Mardarija (Manastir Mrkšina Crkva, 1562., vrlo retko); Cvetni Triod (Pentikostar) (Manastir Mrkšina Crkva, 1566.); Praznični Minej Božidara Vukovića (Mletci, 1536); Praznični Minej (gornji, preštampan u Sebešu, u Erdelju, 1580); Psaltir Vinćetija Vukovića (Mletci, 1546.); Službenik Božidara Vukovića, izdanje sina Vićentija (Mletci, 1554.); Trebnik (Molitvenik), (Mletci, 1570.); Psaltir sa Posledovanijem i Časlovcem Bartola Ginamija (Mletci, 1638.). Dva štampana odlomka: Odlomci Cetinjskog Oktoiha (Obod, 1492.); odlomci Zbornika Božidara Vukovića (Mletci, 1520.). Sedam rukopisnih srbulja; Minej, sa mesec april, igumana Pavla, 1541; Kanoni Presvetle Bogorodice Jeromaha Josifa, 1654; Psaltir, 1759; Službenik (Liturgija), 1730; Molitvenik, Knjiga proigumana Honovskog Kirila, 1724; Pravilozakonik jeremonaha Genadija, manastir Hopovo, 1779; Jevanđelje iz XVIII. veka, 506 listi. Pored toga, tu je trideset i osam starih i retkih knjiga iz XVIII. veka, 325 redih knjiga iz prve polovine XIX. veka, časopisi, periodična izdanja do kojih se danas posle rata teško dolazi, a njihovo kompletiranje skopčano je sa velikim trudom i s velikim materijalnim teškoćama. Najzad biblioteci pripada i 160 originalnih, dobro očuvanih pisama našim poznatih književnih i uglednih ljudi iz prošlosti, koja nisu objavljena. Tu su pisma: Zaharija Orfelina, Jovana Rajića, Save Tekelije, Patrijarha Stratimirovića, Pavla Nenadovića, Josifa Rajačića, Stevana Knićanina, Monastirlije, Kneza Mihaila, Zmaja Jovana Jovanovića, Laze Kostića itd.

Ova biblioteka predstavlja veliku vrednost i dragoceni materijal za proučavanje naše narodne prošlosti i znači ogromnu dobit za Univerzitetsku Biblioteku, koja još nije mogla popuniti svoj odeljak iz nacionalne književnosti i nauke. G. Dunđerski, koji nije žalio materijalne žrtve da još jednom posvedoči svoju ljubav prema prosveti i narodnom napretku, zadužio je svojim plemenitim darom ceo Univerzitet, a naročito našu omladinu, kojoj se pruža mogućnost da može lakše raditi na svojoj struci, spremati se za ispite i svoj poziv u životu. Biblioteka će uskoro biti prenesena u Beograd i smeštena u zgradu Univerzitetske Biblioteke. Tu će se ona čuvati posebno pod imenom g. Dunđerskog. Između tih knjiga, postaviće se jedna bista ili slika darodavca. Valja napomenuti da su se stranci već bili zainteresovali za ovu biblioteku i da je bilo ponuda da se ona otkupi i iznese iz zemlje. Na taj način bi se i ova biblioteka, kao dosad već nekoliko dosta značajnih, odnela u inostranstvo i za uvek propala za našu nauku. Beogradski Univerzitet izjavio je g. Dunđerskom najsrdačniju zahvalnost na njegovom daru«.

* Beogradski »Zemgor« koji izdaje »Ruski Arhiv,« počeo je u Parizu izdavanjem neperiodičkih zbornika pod naslovom »Jugoslavija« (na ruskom jeziku). U prvoj knjizi koja se nalazi u štampi, izaćiće između ostalih prilozi g. dr. Vladimira Ćorovića (opći pregled jugoslavenske povijesti s naročitim

obzirom na razvitak ideje narodnog jedinstva kod J. Slavena), g. dr. Tih. R. Đorđevića, Koste Todorova (»Jugoslavija i Bugarska«) i g. dr. Miloja Vasića (»Srpska srednjevekovna umetnost«) i dr.

* U »Katoličkom Listu« (teč. 80 br. 13.) napisao je veleč. gosp. Franjo Pipinić članak »Poštujmo starinu«, članak veoma instruktivan, koji je zavrijedio, da ga otštampamo i na ovom mjestu, jer daje uvida u konservatorsko nastojanje boljeg dijela katoličkog svećenstva u Jugoslaviji, onoga naime, koje korespondira i s nastojanjem »Narodne Starine«. Članak g. Pipinića glasi:

»Nijedna druga institucija na svijetu nije sačuvala svijetu toliko starina i povjesničkih uspomena, koliko katolička Crkva. Što bi se imalo i od naše hrvatske povijesti, da nije bilo Crkve i njezinih svećenika i redovnika! Sjetimo se samo crkvenih iskopina dalmatinskih, kojima rukovodi i opet svećenik don Frane Bulić, a ne zaboravimo ni popa Dukljanina ni Tome arciđakona, pa pređimo duhom sve onu legiju svećenika, koji su nam sačuvali starinu sve do naših dana: do Vebera, Tkalčića, Račkoga i tolikih drugih. Sjetimo se samo metropolitanske knjižnice i arhiva, da i ne govorimo o onom blagu, koje čuvaju različne samostanske i kaptolske arhive. A što bi bilo, da nijesu Turci uništili tolike crkve i samostane po Slavoniji i Bosni, gdje je bila razvita bogata srednjevjekovna kultura i gdje je redovništvo bilo u potpunom cvatu! Kaptoli i samostani kao jedina pouzdana mjesta čuvali su stotine i stotine privatnih i javnih isprava i dokumenata. Redovnici i svećenici počeše već zarana pisati različne kronike, u kojima su zapisivali znamenitije zgode svoje crkve i samostana, a zatim i bliže i dalje okolice. Tako su malo pomalo nastale crkvene spomenice, koje su često dragocjeni prilog za povijest ne samo crkvenu nego i svjetsku. Kraj današnjeg razvitka štampe ne mogu spomenice da imaju onu vrijednost, koju su imale prije, ali bi bila ludost i zločin, kad bi mi te spomenice zanemarili i kad ih ne bi istim marom vodili, kako su ih vodili naši predšasnici. Crkvene će spomenice imati uvijek svoju vrjednost ne samo sa povjesničkog gledišta, nego i s kulturnog, a često nam i neznatna bilješka u spomenici može da posluži u borbi za prava crkve ili njezinog službenika.

Budući da imade dosta župa, gdje se spomenica ne vodi ili se ne vodi kako bi trebalo, ne će biti zgorega, da o toj stvari iznesem nekoliko konkretnih predloga i misli.

U spomenicu treba zabilježiti sve, što se tiče crkve i crkvenih objekata. Tu su različne crkvene slave, pa i redovite. Kratko se mogu spomenuti i općenite, barem u toliko, koliko se slave u dotičnoj župi. Sve gradnje, opravke, podizanje križeva i spomenika. Spomenuti treba, tko je što radio i čijim je troškom izvedeno. Vrijednost toga neka pokaže ovaj primjer. Kad sam došao na svoju župu, našao sam na groblju zapuštenu kapelu, a narod siromašan, koji bi ju teško bio opravio kraj drugih radnja, koje su bile nužne. Listajući po spomenici, nađoh dvije bilješke, da je tu kapelu morala temeljem legata podići i u redu držati suhopoljska općina. I samom tom bilješkom bez ičega drugoga osim svjedočanstva starih ljudi prisilio sam suhopoljsku općinu, da je kapelu popravila. Istim sam načinom dobio od patronata materijal za opravak gospodarskih zgrada. Bilješke o crkvenim slavama i običajima biti će najbolji putokaz našim nasljednicima, da ne prekidaju starinu i ne izazivlju nepotrebne revolte u župi.

Mnogu sma večr prikratio ispitujući po spomenici i čitajući od godine do godine, kakav je bio život koje godine, kakvo vrijeme, prirod, zdravlje, pomor, vatre i drugo. Stari su naši o svemu tomu vodili računa, pa će biti dobro, da i mi sa svim tim i proslijedimo. Važnije zgode u župi i selu zabilježene u spomenicu biti će danas sutra dragocjeni prilog razvitku života u našim selima i župama. I škole vode svoje spomenice, ali te ni izdaleka ne dostižu naše crkvene. Zato ćemo zabilježiti i gradnje i napredak škola. Stari naši narodni i seljački običaji nestaju, nestaje i starinskog građenja kuća i stare hrvatske nošnje. Sve bi to trebali mi zabilježiti u naše spomenice i ako je moguće priložiti fotografije. Ne bi škodilo, da priložimo u spomenicu i fotografije starih crkava, ruševina, vlastelinskih dvorova, kipova i svega, što ima danas ili je prije par godina imalo svoju vrijednost. Fotografije znamenitijih župnika i većih crkvenih dobrotvora mogli bi na taj način spasiti od propasti. Uz ovakve slike bi listali spomenicu kao kakav album.

Mnogi od nas nema ni pojma o crkvenim prilikama župe ili kraja, u kojem živi i mora da se postidi, da dođe stranac i zapita ga za prošlost. Po našim je listovima i novinama pisano o svim skoro našim mjestima ili crkkvama. Koliko su samo toga napisali naši crkveni povjesničari: Krčelić, Tkalčić, Barle, Ivančan, pa Laszowski i osobito Szabo. Profesor je Szabo opisao cijele crkvene kotare ne samo s arheološke i umjetničke strane nego i povjesne. Mnogo nam zlatno zrnce daje i njegovo djelo o starim gradinama u Hrvatskoj i Slavoniji. Poznijim naraštajima ne će možda ti članci i djela biti pri ruci, zato ih prepišimo ili odreske iz novina prilјepimo u Spomenicu. Zahvalni će nam biti oni, koji dođu iza nas, jer ne će hodati po svom tlu i svojoj zemlji kao slijepci kraj zdravih očiju. Možda smo i sami gdjegod što opisali na temelju izvora, koji su nam još danas poznati, napišimo i svoje dokumentirane tekovine u Spomenicu, da ne moraju i drugi razbijati glavu poput nas.

Starine nestaje sve više i mladi naraštaj ne čuva više staru tradiciju poput naših djedova i baka, koji nijesu znali ni čitati ni pisati. Stare pripovijetke i priče o postanku crkve i mjesta spasimo od zaboravi i zabilježimo ih u Spomenicu. Danas se još zna za kakvu ruševinu, a za koju godinu će se po njoj možda orati i kopati. Spasimo barem tlocrte i označimo pobliže mjesta. Imena rijeka, polja i šuma čuvaju nam još danas uspomenu na stare crkve i stara vremena. Da samo neke stvari spomenem iz svoga kraja. U Voćinu ima ulica, koju narod zove Prevenda ili Prebenda. Zar to nije lijep ostatak iz davnoga srednjega vijeka, kad je u Voćinu bio veliki samostan, kojemu je ta ulica ili selo davalo desetinu? No nije čudo, da se to ime sačuvalo među katolicima u Voćinu, ali se ono sačuvalo i u susjednom Slat. Drenovcu, gdje prije 50 godina uopće nije bilo katolika. Kanonska vizita iz g. 1334. i 1501. spominje župu Sv. Marije u Drenovcu. Kad sam u tom selu tražio možebitne ostanke te crkve, naiđoh na sokak Prevendu, koji me je doveo i do mjesta, gdje je sigurno stajala i crkva. Sredovječne vizite govore o crkvi i župi Sv. Martina u blizini Voćina. A samo pol sata hoda od Voćina prema Slatini nalaze se njive zvane: Crkvište i kraj njih oranica, koju još i danas zovu: popov dvor. Stari pastiri pričaju, kako su u u gluho doba noći čuli na tim njivama zvonjavu zvonova i pjevanje crkvenih pjesama, a ostaci zidova nađu se u zemlji još i danas. Selo Kuzma sjeća nas sredovječne župe sv. Kuzme i Damjana, a stanovnici sela sami pravoslavni pokazat će mjesto, gdje je bila do nedavno nekakva ruševina. Potok Crkvenac kod sela Pušina nije bez razloga dobio svoje ime. Tu je negdje morala biti crkva, blizu koje je u srednjem vijeku bila i međa zagrebačke biskupije i vaščanskog arhiđakonata. Nedavno razorena pustara Martinpotok imala je svoje ime od sredovječne župe sv. Marije od Martinpotoka. Još ima samo par ljudi živih, koji su vidjeli zidine na brežuljku, preko kojega se danas ore i sije. Livade zvane Turbina u župi sladojevačkoj sjećaju nas župe sv. Ane u Turbinu, a zidana pusta u župi sopjanskoj sa svojom uzvisinom mnogo bi nam toga mogla reći ne samo o župi sv. Petra u Novakima nego i o plemićkom bratstvu županiji Novaki u staroj križevačkoj županiji, koja je išla daleko u Slavoniju. Crkvi sv. Mihaela (Cruciferum) u Miholjcu kod Sladojevaca gledao sam još svojim očima zadnje kamenje a za koju godinu djeca iz kuće seljaka Demetra ne će ni slutiti, da su podno njihovog vrta bile ruševine stare sredovječne crkve. Sva bi ova mjesta trebalo popisati u spomenicama naših župa i oteti zaboravi. Kad bi svaki od nas dao sebi malo truda, pa na temelju popisa sredovječnih župa počeo tražiti i ispitivati narod, kako bi brzo obogatili naše spomenice i pridonesli mnogo zlatno zrnce povijesti zagrebačke nadbiskupije, a i drugih biskupija. Prije par godina je pozvala pravoslavna konsistorija pakračka svoje parohijalno svećenstvo, da točno vodi i gdje je nema, zavede Spomenicu, a u nju da zapišu sve što se zna o povijesti mjesta i parohije od najstarijih vremena. Zar ne bi mogli i mi to provesti i bez naročitog poziva i naredbe?

Na koncu još nešto. U mjestima, gdje su bile stare sredovječne crkve, nađe se zidova i klesanog kamenja. Često se te zidine ili temelji ruše i kopaju. Zapriječimo to, gdje ikako možemo! Gdje ne možemo da zapriječimo, sastavimo barem tlorise i prenesimo u spomenicu, a ljepše kamenje spremimo na sigurnijem mjestu. Zemlja nam krije još mnogo blaga i starine. Nasipi uz naše stare crkve i gradine iznose gdjegdje i više metara. Ja sam u parku kraj voćinske crkve na par mjesta dao kopati i našao sam, da su zidovi sredovječnog samostana i sama crkva zatrapni u visini od 1·50 metara, a onda istom dolazi temelj. Na mjestima se nađe krasnog klesanog kamenja samo 5 cm ispod zemlje. Ali sam našao klesanog kamenja i na mjestu, koje ovdje ne smijem da spomenem. Znak našega nemara i nerazumjevanja! I kamenje znade često da govori, a majka nam je zemlja pred barbarskom bujicom sačuvala u svomu krilu mnogo toga iz slavne naše prošlosti. Pomognimo kamenju da progovori i zemlji da se otvori, a ono, što nam bude kamenje reklo i zemlja pokazala, sačuvajmo potomstvu, da budemo dostojni svojih pređa starih samostanaca i svećenika. Sačuvajmo starinu, izvucimo spomenicu iz zaboravi i prašine. Nastavimo ondje, gdje su stari idealisti prestali. Možda spomenica nije vođena već desetke godina! Ja sam kao kapelan našao spomenicu, u koju je zadnjiput bilo pisano 1890. godine, pa sam nastavio 1922. Nešto sam doznao od ljudi, nešto od braće sukotorana, a nešto mi je rekao i principal, pa sam ipak glavnije stvari zabilježio. Vodimo »Spomenicu« i ona će govoriti o našoj svijesti i o našoj kulturi i onda, kad nas već davno ne bude na svijetu«.

* Beogradski dnevnik »Politika« javlja u br. 7751. da je pod predsjedništvom g. dr. Stanoja Stanojevića održana druga redovna glavna skupština Istoriskog društva u Novom Sadu. Skupštini su prisustvovali članovi uprave gg. Mirko Balubdić, direktor muške gimnazije, Dimitrije Ruvarac, prota, Ivan S. Pavlović general u penziji, dr. Dušan J. Popović, profesor univerziteta, dr. Jovan Savković, kasacioni su-

dija, Vikentije Prodanović arhimandrit, Mita Đorđević direktor u penziji, dr. Miraš Kićović profesor, dr. Dimitrije Kirilović, upravnik državne arhive, a zatim dr. Irinej Ćirić, episkop, Ilirijon Zeremski, episkop, dr. Jovan Latinčić advokat, dr. Milorad Popović javni beležnik, Nenad Lancoš, inspektor, Tihomir Nikinčević, sreski poglavar, Aleksandar Popović, profesor, dr. Jovan Tošković, profesor, dr. Jovan Pivnički, kraljevski beležnik i drugi. Posle pozdrava predsednika g. Stanojevića, sekretar društva dr. Dimitrije Kirilović pročitao je izveštaj uprave o radu društva u prošloj godini. U izveštaju je između ostaloga napomenuo da je društvo izdalo u prošloj godini tri sveske svoga Glasnika i jednu posebnu publikaciju »Srpske škole u 18. veku« od Dimitrija Kirilovića. Za najkraće vreme društvo će izdati još dve posebne knjige: monografiju o Jovanu Hadžiću od dr. Miraša Kićovića i opis starina iz fruškogorskih manastira od dr. Lazara Mirkovića. Sem toga društvo je prikupilo podatke o starinama u Vojvodini. Sa srpskim seminarom radi na sastavljanju jedne potpune istoriske bibliografije i sprema izradu istoriskih karata Vojvodine, a isto tako prikuplja podatke o pretrpljenim nevoljama Srba u Sremu za vreme svetskoga rata od strane austro-ugarskog režima.

Konstatovano je da društvo do sada ima 146 redovnih članova, jednog počasnog, jednog dobrotvora i 18 utemeljača. Ukupno primanja u prošloj godini iznosila su 160.075 dinara, a izdavanja za štampu i honorari i ostalo 134.662 dinara.

Posle izveštaja i davanja razrešnice upravi izvršeno je proglašenje novih članova i izbor novog nadzornog odbora. U nadzorni odbor su izabrani kao predsednik g. Ivan S. Pavlović, general, a kao članovi gg. dr. Jovan Savković i dr. Tihomir Nikolajević. Pre skupštine upravni odbor je održao sednicu na kojoj je između ostalog zaključeno da se izdaju tri serije karata i to znameniti Srbi Vojvodine, savremena Vojvodina (Srem, Banat, Bačka i Baranja) i tri istoriske karte Vojvodine. Ujedno je rešeno da društvo izda album portreta episkopa i mitropolita bivše karlovačke mitropolije. Na kraju je na predlog g. Stanoja Stanojevića izabran za počasnog člana istoriskog društva g. Dimitrije Ruvarac, prota iz Sremskih Karlovaca.

* Polovinom rujna srušena je u Frankapanskoj ul. 5 u Zagrebu stara kuća građena u klasicističkom stilu. Za razliku od one barokne kuće u Vlaškoj ulici koju se moglo monumentalno sačuvati, ova u Frankapanskoj ul. nije već dugo imala svoj raison d'être, zbog okolišnih zgrada, udubenosti pod cestom, a i fasada joj je bila nagrđena koje kakovim »cimerima« tako da je bila suđena na propast. U »Novostima« br. 262. izišao je izvještaj koji je trebao da ispriča historijat te kuće, ali se po tom člančiću baš ništa ne saznaje o samoj — kako »Novosti« kažu — »staroj baroknoj kući u Frankopanskoj ul.«, nego da je služila V. Lisinskomu i kasnije grofovima Draškovićima. Sadašnji

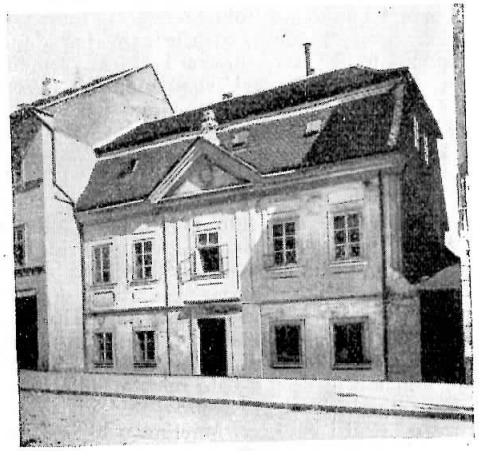

vlasnik bivše kuće g. E. Dostal poklonio je gradskom muzeju kip boga Janusa koji je stajao na čelu fasade, a navodno će — prema »Novostima« — i grofovski grb, »jer taj grb ne bi stilski ni spadao na novu modernu zgradu«. O tomu grbu možemo reći, da je pripadao obitelji Jagatić. (Isp. Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien. Nürnberg 1899. s. 74. i tab. 53.). Plemićski list publiciran je u hrvatskom saboru 1697.

* Ovaj (20.) svezak »Narodne Starine« izdali smo za trećinu povećan prema prijašnjem; ima, dakle, šest araka opsega. Ravnateljstvo »Tipografije« i opet nam je izašlo u susret, davši bolji papir i bolju opremu. Red je da se prijatelji »Narodne Starine« odazovu točnom pretplatom i da u svom kraju skupe što više novih pretplatnika. Bez povećanog broja pretplatnika i bez urednog odazivanja pretplatničkim dužnostima, već smo nekoliko puta izvijestili, ne će moći biti nastavka u izlaženju »Narodne Starine«. Dosad je časopis u malom krugu svojih čitalaca naišao na vrlo dobar prijem i mnogi su požalili dosadašnji zastoj lista. Nego za potonje valja uvažiti samo naše materijalne neprilike iz kojih sada valja izvesti »Narodnu Starinu«.

Zvonimir Pinterović, stud. phil., Zagreb: 2 pisanice iz Kukujevaca.

Made Milić, Slano kod Dubrovnika: 9 šarenih uskrsnih jaja.

Evica Draganić, Vinkovci: votivi — voštani kipići 4 kom.

S. Berger, ravn. Etnograf. muzeja, Zagreb: 4 ćilima iz Banata:

Filip Martinašević, opanč. obrtnik u Brodu na Savi: 1. primjerci kore od breze i jesike za bojadisanje kože; 2. ukrasni »jezičci« za opanke od kože; 3. »šivač« za opanke.

Stjepan Golubić, Staro Štefanje: »Vrška« za lovljenje riba.

Prof. Vlad. Tkalčić, upravnik Etnograf. muzeja, Zagreb: »kudilja« t. j. preslica iz mjesta Viganj na otoku Pelješcu.

Stjepan Zambal, učitelj, Bos. Petrovac: 6 uskršnjih šarenih jaja iz Bos. Petrovca.

Katarina Parađiković, Semeljci: Uskrsna šarena jaja.

Tonka Tkalčić, supruga upravnika Etnogr. muzeja, Zagreb: par ženskih opanaka iz Užica.

Pavao Radmilović, brijač, Požega: »Bundevica« iz god. 1827.

Vjekoslav Nagy, nadlugar grada Požege: Model »hvatala za lisice i vukove«.

Janko Grabusin, lugar grada Požege: zamka za srne, zamka za zeceve (smanjeno mjerilo).

Nikola Mesić, lugar grada Požege: Klada za jamu (hvatalo za različitu šum. zvjerad). Smanjeno mjerilo. Dar. posredstvom Jul. Kempfa škol. nadzornika i muzej. povjerenika.

Mijo Danilović, lugar grada Požege: pruglo za bravenjake. Dar posredstvom Jul. Kempfa škol. nadzornika i muzej. povjerenika, Požega.

Josip Keršek, penz. ravn. učitelj u Požegi: hvatalo za lasice i tvoriće (smanjeno mjerilo). Dar posredstvom Jul. Kempfa, škol. nadzornika i muzej. povjerenika u Požegi.

Marija Bošnjak, Semeljci, kot. Djakovo: tkalačko brdo.

Dr. Đuro Kumičić, Zagreb: Vezivo iz okolice Skadra (Albanija).

Irena Jambrišak, učiteljica muzejska povjerenica, Zagreb: oplećak (ženski) iz Bukovine.

Lujo Milić, Dubrovnik: »Lijerica« (narodne gusle) iz Slanog kraj Dubrovnika.

Lenka Koska, Kamenica: »badnjak« — narodni kolač. Dar posredstvom g. Franka Petrića, muz. povjerenika u Novom Sadu.

Dragutin Kostanjski, brijač. majstor, muzejski povjerenik, Zagreb: 3 kineske slićice na rižinom papiru. Doneseno iz Kine pred 20 godina.

Mila Kesterčanek, učiteljica, Zagreb: 1. uzornik veziva na tilu; 2. čibuk iz Hercegovine neobične duljine, raznobojno našaran; 3. fotografija seljanke iz okolice Zagreba.

»Jugoslavija« tvornica filmova d. d., Zagreb: Film »Seljački svatovi iz Sunje« iz serije »Narodni život i običaji«.

Irena Jambrišak, učiteljica ručnoga rada, muzej. povjer., Zagreb: vitica sirove svile.

Jela Novak, Zagreb: »škrebetaljka« za veliki tjedan (dječja igračka).

Marijan Markovac, učitelj grad. građanske škole, Zagreb: vjetrenjača od kukuruzovine (dječja igračka) Andrijevci.

Ivan Švab, Vinkovci: bačvarska blanja (hoblić) iz god. 1814.

Hermina Neumann, Varaždin: Čutura stara presvučena kožom i iskićena bogato remenjem. Posredovanjem Muzeja za grad Varaždin i okolicu.

Aleksa Tkalčić, remenarski majstor u Samoboru: 8 (4 para) ukrasnih igla pravljenih u Varaždinu.

Jedna starica iz Blata na Korčuli: 2 nova vretena.

Marijana Širola, učiteljica u Krapinskim Toplicama: Stolčić (igračka) sastavljen od izrezanih komadića drva. Dječji školski rad. Pletenica od bijele konjske strune.

Ivan Borovina, poštanski namještenik, Zagreb: »kolica« (hodaljka) za djecu (Blato na Korčuli).

Franica Franulović, Blato na Korčuli. »Kanet« za iglu kod pletenja bječvi.

Ivan Oreb Karet, Blato na Korčuli: »Vrićica« (torba) od kostrijeti.

Andrija Peručić, Korčula: »mortar« (mužar), lumeta (uljenica) »civnjak« za namatanje pređe, «veli perun« (viljuška).

Elza Došen, Gospić: 1 pokrivač za zipku, dvije pregače, dvije tkanice, 3 torbe uprtnjače 2 ručne torbice, sve iz okolice Gospića. 1 gobelin od kanonika Šipraka.

Kuća Vicko Ses, Korčula: »svićalo« za paljenje luči kod ribarenja.

Janko pl. Burgstaller, Zagreb: malena vilica i nož izrađeni od jednog komada drva.

Dr. Božidar Širola, Zagreb: dvojnice i sviralica u obliku male ptice (Gornja Stubica).

Ignacije Stupar i Karlo Fabijanić, Adlešići: 18 kom. šarenih uskrsnih jaja iz Adlešića, Vinice i Podjame (Bela Krajina). Dar posredstvom Ede Markovića, bank. direktora i muzej. povjerenika.

Antonija Smoljanić, supruga trgovca, Radatovići, opć. Šašice, kot. Jastrebarsko: 5 kom. šarenih uskrsnih jaja.

Edo Marković, bank. direktor, Zagreb, muzej. povjerenik: 40 šarenih uskrsnih jaja. Darovale: Eva Pakaci, Stanislava Mađare-

vić iz Cerića, kot. Vukovar; Manda Majcan, Mara Hajduković i Jozija Vargić, Sotin, kot. Vukovar; Ljubica Matijević, Marija Simić, Janja Tadijanović, Paulina Cikanović, Eva Bartulović, Marija Matijević, Bogdanovci, kot. Vukovar; Marija Agičić, Nuštar, Manda Renturovje, Lovas, kot. Vukovar.

Božo Račić, upravnik drž. sred. zavoda, Ljubljana: »Mali kruhek« kolač narodni medeni iz Železnika, Slovenija.

Građanska škola iz Baške: 4 kom. uskrsnog narodnog peciva »Kolubice« zvanog, 1 tikvu za vino.

Konrad Barlé, nadučitelj u Metlici: 18 kom. šarenih uskrsnih jaja iz Adlešića i Grabrovca (Bela Krajina).

Dr. Dušan Troboz, Zagreb: 2 surke od bijela kašmira, ženska narodna gala iz g. 1848. Iz obitelji dr. P. Muhić.

O. Zaninović Antonin (benediktinac) Zagreb: »duplice« (diple), 2 sviralice i 2 žvijovice dječje, 1 praskavica — igračka. Sve iz Grabja na otoku Hvaru.

Marija Zoranić, Grablje na otoku Hvaru: »Kudija« (preslica). Dar posredstvom o. d. Antonia Zaninovića.

Mira Moscatello, Dol na otoku Hvaru: »Kudija« (preslica) s vunom i započetim predivom.

Filip Stančić iz Dola na otoku Hvaru: »Lijerica« — gusle narodne.

Ivka Aleksander, supruga drž. nadodvjetnika, muz. povjer.: Sicilijanska dvokolica narodna (igračka).

Marijana Širola, učiteljica u Krapinskim Toplicama: 1 škrebetaljka, čovječac s pilom (igračka), tamburica (model), luk za pucanje (igračka).

Dragica, Zita i Mercedes Lesel, učiteljice u Draganićima (muzej. povjerenice): primjerci tkanog i vezenog ukrasa sa ženske i muške odjeće; otirač, peča, iglice ukrasne; 2 vrtilca za bušenje rupica.

Nikola Novaković, muzej. povjeren. Staro Štefanje: »Vitlić« za namatanje pređe.

Josipa Weinberger: ćilim stari iz Šimanovaca (kot. Zemun).

Kranjčević Barica, učiteljica, Baška (Krk): fotografija starice sa »rubom« (negativ).

Prof. dr. Dušan Troboz: Fotografija iz obitelji Muhić — narodna gala iz god. 1848. Parta djevojačka — narodna gala iz god. 1848.

o. Zaninović Antonin: fotografija svirača s »lirom« iz Svirča (Hvar) — (negativ).

Štefanija Milčetić, Varaždin: 1 gusle narodne sa Plitvičkih jezera, 1 dvojnice sa Plitvičkih jezera, 1 panova sviralica iz Hrv. Zagorja.

Albin Bauer, direktor Središnjeg ureda za osig. radnika Zagreb: 2 stara bečka mjerila (Zollstock).

Vera Bauer, rođ Popović, Zagreb: 15 pari starih ženskih čarapa sa lijepo pletenim grlićima.

Rudolf Čvrtnik, upravitelj munjare, Požega: preslica ukrašena rezbarijom.

Frica Šuler, seljak iz Velike, kot. Požega: čunak za tkanje, kepčija (čaša drvena), soljenka drvena, dvojnice — svirala, »pruglo« za hvatanje ptica, »stupica« za zvjerad.

Danica grof. Lanjus, Graz: lepeza kineska.

Državni Osredni Zavod za žensko domaći obrt, Ljubljana: 30 uzoraka čipka na batiće.

Hodža Ali Numan, antikvar iz Skoplja: gusle narodne iz Zmijanja, okolica Banjaluke.

R. F. Magjer, Osijek: bičalo tokareno i ukrašeno rezbarijom, lula sa rezbarenim kamišem, držak za suncobran.

Dragutin Hadrović, učitelj u Trgu kraj Ozlja: »Lucenj« sprava za pravljenje jalbe. Primjerak gotove jalbe. Stanić ručni za tkanje vrpca.

Elza Došen, muzej. povjerenica, Gospić: 1 »povezača« (marama za glavu), 1 par »natikača« muških, 1 gaće muške, 1 komad starog veziva.

Prof. Max. Vanka, Zagreb: štap seljački sa izrezbarenom zmijom. Blaškovec, Moravče-Belovar.

Tonka Schwarz rođ. Erben, Zagreb: Slika uljena (portrait) Dragutina Lermana.

Tomašić, učitelj, Seoce kraj Nove Kapele, Slavonija: Kalup drveni rezbareni za kolače.

Marija Tkalčić rod. Kavić, Zagreb: Prslučić ženski djevojački i parta od crvenog baršuna sa srmanim ukrasom. Vrsta narodne gale iz god. 1858./59.

Kata pok. Marka Kumičića, Dol na Hvaru: »Duplica« (svirala). Dar posredstvom o. Antonina Zaninovića.

Stanko Senečić, Zagreb: (Savska cesta 66): Ženska kapa iz Nazareta. Ženske cipele iz Kolumbije.

Vladimir Simić, direktor, Zagreb: Nadgrobna ploča od kamenine iz g. 1839. (sa slikom i kajkavskim natpisom u stihovima); posuda zemljana za piće; 2 rezbarijom ukrašena štapa.

Janko Felbinger, službenik Etnograf. muzeja, Zagreb: 3 pisanice iz Belec-a kot. Zlatar.

Janko pl. Burgstaller-Remetski, Zagreb: 6 »pisanica« iz Cetingrada, kot. Slunj.

Franjo Filipović, učitelj, Zagreb: 2 »pisanice« iz sela Predavac, kot. Bjelovar.

Julka Srdić rođ. Popović, Lepoglava: 1 pisanica iz Sanskog Mosta, 1 pisanica iz Doboja.

Posredstvom dra. Božidara Širole darovali su pisanice: Mate Tomac, uč. II. raz. gim. Gornje Jelensko; Miško Mance, uč. I. raz. gim. Kovačevac; Nikola Jednaček, Lonja; Joško Crnko, uč. I. razr. gimn. Moždenice, Novi Marof; Stjepan Cirkvenec, uč. I. raz. gim. Podravski Novigrad; Stjepan Matasović, Mali Carevdar; Anton Ingrec, uč IV. raz. Draškovec; Alojzije Vojvoda, uč. IV. raz. Donji Vidovec; Josip Ingrec, uč. IV. raz. Mihaljevec, Sveta Marija); Mato Šarić, uč. II. raz. gim., Kuti, Brod. Stupnik; Mijo Liščić, uč. II. raz., Podrav. Novigrad; Ivan Kelčec, uč. II. raz. gim., Virovitica; Ivo Župan, uč. II. raz. gim., Zbjegovača, Kutina.

Dr. Forempacher, Zagreb: Žlica (palj) zemljana, nađena u ugljenokopu Gibson, New Mexico. S. A.

Dr. Nikola Pečornik, odvjetnik, Varaždin: 2 božićne struke zelenila veprinac).

Ivka Aleksander, supruga državnog nadodvjetnika, muzej. povjerenica Zagreb: »štednica« od pečene gline u obliku oveće ptice.

Irena Jambrišak, učiteljica ručnog rada, Zagreb: Staro vezivo sa prsiju muških rubača iz Šišljavića.

Dr. Desanka Ristović, ravnateljica poliklinike, Zagreb: 1 mali ćilim, indijanski, Navaja, 1 mali pleteni poklopac indijanski, Alaska.

Anny Pessing, Zagreb, Martićeva ulica 14-a: Slavonsko vezivo zlatom i srebrom po crnoj svili.

Edo Marković, direktor Jugoslavenske banke, Zagreb: 20 komada šarenih uskrsnih jaja iz Bosne i Srbije.

Brodarić Kata, Gušće: Čunak za tkanje.

Antun Šimčik, Zagreb: »Kijača« i dva »kotura« za igru »kijačanje«. Ivanovčani, kraj Bjelovara.

Franjo Mlinarić, uč. II. raz. Nadbis. gim., Dulepska, kot. Križevci: »rog« od vrbine kore. Dar posredstvom dra. Bož. Širole.

Elza Došen, muzej povjerenica, Gospić: Gospić: 1 zobun ženski od crne čoje, 1 pregača klečana od vune.

Posredstvom Franka Petrića, sveuč. đaka, muzej. povjerenika, Novi Sad—Zagreb: 4 velike i 6 manjih fotografija sa narodnim nošnjama Slovaka iz Petrovca u Bačkoj. Dar gđe dr. Ljudevita Mičatek, advokat, Novi Sad.

Dr. M. Kus Nikolajev, kustos Etnografskog muzeja: kubura stara iz Foče.

Ivica Tkalčić, učenik građ. škole, Zagreb: »Kozol« od bukove kore (za jagode) iz Konjščine, kot. Zlatar.

Klaber (»Orient«) Zagreb: 3 japanske maske (mješavina gipsa i sitno isjeckane slame), 1 bodež u koricama od kosti. Japan.

Dinka Turato, Njivice, otok Krk: 2 »lemeša« sa starih prugova, 1 »škaramela« meka za lov lignja.

Kovačević-Lopašić, Zagreb: 1 krst drveni sav ukrašen miniaturnom rezbarijom, 1 lula ukrašena metalnom intarzijom. Oboje iz Like.

Obitelj Stanić-Belićani, Kastav: preslica od »jelve«, »sadič« i »metla«. Dar posredstvom Franka Petrića stud. phil. Zagreb.

Obitelj Zadković-Tonjel, Vele Mune, Istra: preslica stara. Dar posredstvom Franka Petrića, stud. phil. Zagreb.

Anka Koščević Badalić, Zagreb: Staro vezivo sa poculica iz Vojnog Križa.

Irena Jambrišak, učiteljica ručnog rada i muzej. povjerenica, Zagreb: ogrlica stožerna od raznobojnih staklenih perla (iz Rumunjske).

Dragutin Pleše, bank. činov., Zagreb: 2 diapozitiva i 3 fot. negativa sa narodnim nošnjama iz Žumberka i Šestina.

Tonka Tkalčić, supruga upravnika Etnograf. muzeja u Zagrebu: »Zurin« svirala narodna iz Kijeva u Dalmaciji.

Prof. Marijana Gušić, Zagreb: »pas od svile« ženski (nosile ga četiri generacije). Otok Mljet, Dalmacija.

Zlatko Špoljar, učitelj na preparandiji, Zagreb: 20 tablica crtanih narodnih uzoraka.

Josip Milunić, kateheta, muz. povjerenik, Virje: više starih licitarskih kalupa od željeznog lima.

Dr. Milan Rojc, odjelni pretstojnik za prosvjetu i vjere u miru, Zagreb: tamburica sa varjačom od željvine kore iz Gudovca kot. Bjelovar.

Petar Vujnović, muzej. povjerenik, Zagreb: 2 sukala, 2 preslice, 2 vretena, 1 vitlić, 1 čunak, 1 rašak, 5 poculica iz Velike Soline i Stankovca, kot. Glina.

Franjo Rihtarić, učitelj u Vel. Bukovcu, kot. Ludbreg: 77 preslica (kapica ženskih) ukrašenih vezivom.

Dr. Leander Brozović, sreski veterinar, muzej. povjerenik u Novom, Vinodol: sirnica starinska, burica, barilec.

Josipa ud. Široki, Zagreb: Vezivo staro sa poculice iz Križevačkih Brezovljana, kot. Sv. Ivan Žabno.

Helena ud. Valdec, Zagreb: Okrajak vezen sa marame. Vranja, Juž. Srbija.

Franjo Židovec, učitelj glazbe, Đurđevac: ključanica drvena za klijet, 100 g. stara, prijeklad za ognjište, 2 preslice rezbarene.

Boško Strika, upravnik pošte i brzojava u Zagrebu, muzej. povjerenik: kašika drvena za sklapanje, »brdilo« za »taru«, preslica stara, pet vretena, daščice za tkanje tkanica. Tkanica — pojas ženski. 2 kišćića za namatanje svile, šilo za šivanje opanaka, čarape muške; sve iz okolice Knina.

Dr. Bož. Širola, Zagreb: rog pastirski, košarica mala, pisanice za »Belu Nedelju«.

Ženka Frangeš, Zagreb: pehar zemljani, zemljani, prelučni lonec zemljani, čuturica prelučni lonec zemljani, čuturica mala zemljana, sve iz Petrinje; igračke dječje iz Vidovca.

Josip Milunić, kateheta, muzej, povjerenik, Virje: kalupi stari licitarski od lima.

Slavko Stojaković, Zagreb: papučice ženske, par, iz Slavonije.

Dr. Iva Kranjčev, profesor, Đurđevac: stupa (»stopa«) starinska za tučenje koštica od bundeve, prosa, heljde.

Župni ured Vukšin - Šipad: dvije stare uljene slike sv. Rok i sv. Vid — iz župne crkve.

Milka pl. Bedeković, Zagreb: slika pastelna — poprsje Ličanina.

Jana pl. Lacković rod. Krilčić, Velika Mlaka: 2 poculice, lajbec ženski.

Žena zvonara Đure pl. Trumbetaša, Velika Mlaka: porculica.

Imbro pl. Cundeković, Velika Mlaka: 2 stare preslice, sveder, škrlak.

Župni ured u Odri: 1 drveni votiv, 1 voštani votiv.

Marija Jurotić, Sv. Jakov Šiljevica, kot. Crikvenica: 2 starinska mužara drvena 1 sukalo.

Jela Pancir, Koprivnički Ivanec: poculica vezena.

Ana Čižmak, Koprivnički Ivanec: tri vezena rukava stara sa ženske odjeće.

Juraj Tomičić pok. Jakova iz Grablja na otoku Hvaru: »kolačica — ovratnik za kozu, »lira« (lijerica) glazbalo narodno. Dar posredstvom o. Antonina Zaninovića, dominikanca iz Splita.

Strika Boško, upravnik pošte i brzojava, muzejski povjerenik, Zagreb: plug starinski drveni, jaram, otik, strugač, greben, preslica, pekva, 2 lonca, krakljača, klepka (zvono) za marvu iz okolice Knina; verige za ognjište, kotlić željezni, zdjela, lemeš za plug, okolica Ogulina.

Eva Perić, Gorjani, kot. Đakovo: »šalanke« ženski nakit. Dar posredstvom Tereze Paulić.

Manda Stojanović, Vinkovci: čipke na batiće. Dar posredstvom T. Paulić.

Ana Barić Branjin Vrh: torbica za ključeve, čarapci dječji. Dar posredstvom T. Paulić.

Mara Živković, Branjin Vrh, kod Belog Manastira: kapica ženska sa končom, čarape ženske. Dar posredstvom T. Paulić.

Martin Tivanović, čurčija, Semeljci, Đakovo: 3 dugmeta od kože. Dar posredstvom T. Paulić.

Frković Živko, Zagreb: dvije »alke« iz Hvara na otoku Hvaru.

Petar Vujnović, muzej. povjerenik: čutura iz Zagorja, vezivo sa poculica iz Pokupskog, 3 pisanice.

Dr. Ivo Kranjčev, prof., Đurđevac: »moždar« (mužar) drveni.

Sorić Mara Ivanova — Seget kraj Trogira: preslica rezbarena. Dar posredstvom dra Gavazzia.

Obitelj Barada, Seget, opć. Trogir: vezivo staro sa ženske odjeće, »tvorilo« za sir, kopča mala.

Don Miho Barada, župnik u Segetu: puceta stara, »rondarsko« (žandarsko) pero.

Filipa Lozovina, žena Ivana,, Seget: čunak za tkanje.

Vid Vuletić Vukasović, Dubrovnik: 15 pisanica (uskrsna jaja) iz Dubravice kraj Dubrovnika i Čilipa.

Franjo Rihtarić, učitelj u Vel. Bukovcu, kot. Ludbreg: 2 »lojtrice« za cvijeće.

Mara i Ivan Triplat: Vel. Bukovec: kot. Ludbreg: »lojtrice« za cvijeće.

Marica Zdelar, Kapela kbr. 55, opć. Ludbreg: »žinja« za rubec.

Roza Zdelar, Kapela kbr. 55, opć. Vel Bukovec: »pruslek« (prsluk) ženski, preslica stara.

Jurinac Anka, Vel. Bukovec: »halovec« za kapicu.

Edo Marković, direktor Jugosl. banke, muzejski povjer. Zagreb: 20 komada pisanica (uskrsna jaja) iz Prizrena i Skoplja.

Antun I. Skurić, Čilipi, Konavlje: 21 komad pisanica (uskrsna jaja) iz Brsečine i Trstena.

Gđa Maksi Mogan, supruga odvjetnika, Zagreb: 5 plaheta, 1 opleček, 8 zastora (pregača) iz okolice Sunje.

Dr. Ivan Černé, liječnik, Zagreb: tri fotografije iz Slovenije.

Časna Družba Isusovaca u Zagrebu posredstvom o. Petra Markovića: veći broj urođeničkih predmeta iz Afrike (Šilukplemena) i iz Bengalije.

---

* Nadglavna slika članka: V. Heneberga »Gradine i gradišta po Medvednici« isječak je litografije iz albuma »Park Jurjaves« (1853.) Wien, J. Rauh (Ansicht des Parkes Jurjaves nächst Agram in Croatien; von der Hauptstrasse aus), a nadglavna slika članka »Ruševine Susedgrada« predstavlja »silhouette« te gradine, snimljena sa sjeverne strane (foto dr. B. Gušić, Zagreb).

»NARODNA STARINA« sv. 20., VIII. knj., 3. br.

U ZAGREBU, 31. XII. 1929.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, MAROVSKA UL. 10
TELEFON 2637
KUPUJE I PRODAJE ANTIKVITETE, ZLATO, SREBRO I DRAGULJE

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene i miriše do zadnjeg listića prodaje na malo i veliko
NOBILIOR
ZAGREB, ILICA BR. 34.

„JUGOSLOVENSKI TURIZAM"
organ za propagandu turizma u Jugoslaviji
Urednik: Jerko Čulić
Izlazi jedamput mjesečno. Godišnja predplata Din 100·—
Narudžbe prima: „PUTNIK", Split.

„MLADOST"
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
Urednik: Dr. A. Barac; izdavač:
PROFESORSKO DRUŠTVO
SEKCIJA ZAGREB
Pretplata godišnje 40 dinara a šalje se na upravu [g. R. Krušnjak], Zagreb, Palmotićeva ulica br. 17a II. kat

ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU
Postoji od godine 1895.
Uplaćeni dionički kapital 20 milijona dinara. — Oficijelne rezerve preko 12 milijona dinara.
Najstariji domaći zavod u ovim pokrajinama
Centrala u Sarajevu.
Filijale: Banjaluka, Bjelina, Brčko, Mostar i Tuzla. — Ispostave: Bihać, Derventa, Doboj, Bos. Gradiška, Livno, Bos. Novi, Bos. Samac, Travnik, Višegrad, Zenica i Zvornik. — Odjeljenje za zemaljske proizvode u Brčkom
Po ugovoru sa Monopolskom Upravom prodaja duhana u 48 mjesta Bosne i Hercegovine
Bavi se bankovnim poslovima, vrši uplate i naplate u kraljevini S. H. S. i inostranstvu.
Prima uloge na štednju na knjižice i po tekućem računu. Ukamaćuje uloge uz povoljne uvjete, koji odgovaraju današnjim novčanim prilikama.
Kao glavno zastupstvo za Bosnu i Hercegovinu „SAVE" općeg osiguravajućeg dioničkog društva u Zagrebu [prije Assicurazioni Generali i Prvo sveopće osiguravajuće društvo protiv nezgoda i šteta] — vrši sve vrste osiguranja.

ФИЛИЈАЛА ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ У САРАЈЕВУ.

Признаница — Priznanica

Попуњава уплатилац — Popunjava uplatilac

на износ од ..... Дин ..... п
na iznos od ..... Din ..... p

словима Динара
slovima Dinara

уплаћен данас на чек. рачун бр. **8391**
uplaćen danas na ček. račun br.
име власника чек. рачуна:
ime vlasnika ček. računa:

„Narodna Starina"
Zagreb

Уплатни бр. по дневнику .....
Uplatni br. po dnevniku .....

Потпис службеника — Potpis službenika

FILIJALA POSTANSKE ŠTEDIONICE U SARAJEVU.

Уплатница — Uplatnica

Попуњава уплатилац — Popunjava uplatilac

Износ од ..... Дин ..... п
Iznos od ..... Din ..... p

уплатио је данас .....
uplatio je danas .....

Име уплатиоца

у корист чек. рачуна бр. **8391**
u korist ček. računa br.

„Narodna Starina"
Zagreb

Дана .....
Dana .....

Образац бр. 106 Ш. (Сар. 188-28.)

Уписница — Upisnica

Попуњава уплатилац — Popunjava uplatilac

Износ од ..... Дин ..... п
Iznos od ..... Din ..... p

Уплатио .....
Uplatio .....

на чек. рачун бр. **8391**
na ček. račun br.

Уплатни бр. по дневнику .....
Uplatni br. po dnevniku .....

!! *Umoljavamo osim naplate ovoga sveska još i* ***predplatu*** *unapred bar za jedan novi svezak „Narodne Starine". Novac molimo zajedno poslati po primitku ovoga sveska, i to samo priloženim čekom.*

Uprava „Narodne Starine"
Zagreb 6, pošt. pret. 14.

Уплату чековном уплатницом може извршити свако лице до неограничене своте и без доказа истоветности.

Признаницу, уплатницу и уписницу попуњава сам уплатилац и предаје заједно са износом уплате благајници Поштанске Штедионице или њених Филијала, или посредујућој пошти, а до 250 дин. и сеоском писмоноши или помоћној пошти.

Попуњавање се врши рукописно мастилом, штампањем или писаћом машином. Признаницу потврђује пошта и враћа уплатиоцу. Датум на уплатници мора одговарати дану уплате.

Нејасно попуњене, поцепане, замазане, исправљене или бомсане чековне уплатнице поште не смеју примати.

Признани а, кад је снабдевена отиском поштанског жига, уплатним бројем и потписом поштанског службеника, потпун је доказ извршене уплате за рачун власника чековног рачуна.

Uplatu cekovnom uplatnicom moze izvrsiti svako lice do neograničene svote i bez dokaza istovetnosti.

Priznanicu, uplatnicu i upisnicu popunjava sam uplatilac i predaje zajedno sa iznosom uplate blagajnici Poštanske Stedionice ili njenih Filiala, ili posredujućoj pošti, a do 250 din. seoskom pismonoši ili pomoćnoj pošti.

Popunjavanje se vrsi rukopisno mastilom, stampanjem ili pisacom mašinom. Priznanicu potvrđuje pošta i vraća uplatiocu. Datum na uplatnici mora odgovarati danu uplate.

Nejasno popunjene, pocepane, zamazane, ispravljene ili brisane cekovne uplatnice pošte ne smeju primati.

Priznanica, kad je snabdevana otiskom poštanskog žiga, uplatnim brojem i potpisom poštanskog službenika, potpun je dokaz izvršene uplate za račun vlasnika čekovnog računa.

За писмена саопштења власнику рачуна.
Za pismena saopštenja vlasniku računa.

Место за марку
Mesto za marku

Овај део остаје код завода. Писмена саопштења на овом делу не добија власник чековног рачуна.
Ovaj deo ostaje kod zavoda. Pismena saopštenja na ovom delu ne dobija vlasnik čekovnog računa.